

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Сопілко І.М., Армаш Н.О., Беззубов Д.О., Коренева М.М.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗНИЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ РИЗИКІВ У ЗАХОДАХ
ПРИМУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

Монографія

Київ – 2017

УДК 342.97
ББК 67.9(4УКР)301.213
Б39

*Рекомендовано Вченою радою МАУП
(протокол № 11 від 27 вересня 2017 р.)*

Рецензенти:

Заросило В.О. – завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності, доктор юридичних наук, професор;
Субот А.І. – завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету, доктор юридичних наук, професор

Сопілко І.М., Армаш Н.О., Беззубов Д.О., Коренева М.М.

Б39 Адміністративно-правовий механізм зниження юридичних ризиків у заходах примусу органів виконавчої влади України : монографія. – К. : «МП Леся», 2017. – 200 с.
ISBN 978-617-7530-11-3

Під час здійснення адміністративного примусу працівниками поліції, існує велика вірогідність прийняття невірної рішення, що може спричинити суспільно небезпечні наслідки, серед яких є: втрата довіри працівників у громадськості, непрофесійність дій під час виконання своїх функцій, нанесення працівниками поліції фізичної та моральної шкоди громадянам тощо.

Автори пропонують, як один зі шляхів подолання вищезазначених наслідків, законодавче закріплення права ризику і розглядає його можливі межі у рамках здійснення покладених на працівників поліції функцій.

Для науковців, фахівців у галузі адміністративного права, державного управління та національної безпеки, працівників правоохоронних органів, студентів і курсантів, викладачів, аспірантів та ад'юнктів юридичних спеціальностей, а також тих, хто цікавиться проблемами адміністративного права та національної безпеки.

ISBN 978-617-7530-11-3

ББК 67.9(4УКР)301.213

© Сопілко І.М., Армаш Н.О.,
Беззубов Д.О., Коренева М.М.,
2017

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РИЗИКУ ЯК КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	11
1.1 Генеза ризику у системі юридичних дефініцій	11
1.2 Юридична складова ризику в системі управлінських ризиків ...	30
1.3 Актуалізація юридичних ризиків в суспільстві у сучасних умовах.....	49
Висновки до першого розділу	73
РОЗДІЛ 2 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ЮРИДИЧНОГО РИЗИКУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ	74
2.1 Класифікація складових юридичного ризику у діяльності органів державної влади.....	74
2.2 Методологічні аспекти юридичних ризиків	90
2.3 Адміністративний примус органів виконавчої влади та юридичний ризик в ньому.....	103
Висновки до другого розділу.....	135
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РИЗИКУ	136
3.1 Правове забезпечення адміністративного примусу в діяльності працівників органів виконавчої влади України	136
3.2 Міжнародні та національні стандарти закріплення юридичного ризику в законодавстві.....	153
3.3 Механізми зниження юридичних ризиків у адміністративному примусі, що здійснюється підрозділами Національної поліції України	165
Висновки до третього розділу	182
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	187

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ГК – Господарський кодекс України
ЄС – Європейський союз
ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність
КДПУ – **Криворізький державний педагогічний університет**
КК – **Кримінальний кодекс України**
КУ – Конституція України
КПК – **Кримінальний процесуальний кодекс України**
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ – **Комуністична партія України**
КУН – **Конгрес українських націоналістів**
КУпАП – **Кодекс України про адміністративні правопорушення**
МВВ – Міністерство внутрішніх справ
НАТО – Організація Північноатлантичного договору, також Північноатлантичний альянс
НП – Національна поліція
НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НРУ – **Народний Рух України**
ОВВ – Органи виконавчої влади
ОУН – **Організація українських націоналістів**
ПДВ – податок на додану вартість
ПДВУ – **Партія демократичного відродження України**
ПЕВ – **Партія економічного відродження**
ПК – **Податковий кодекс України**
СДПУ – **Соціал-демократична партія України**
СНІД – синдром набутого імунodefіциту
СНПУ – Соціал-національна партія України
СПУ – **Соціалістична партія України**
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
США – Сполучені Штати Америки
УНКП – **Українська національна консервативна партія**
УРП – Українська радикальна партія
ХЛС – Християнсько-ліберальний союз
ЦК – **Цивільний кодекс України**

ВСТУП

З прийняттям Конституції України було визначено фундаментальний принцип державотворення – пріоритет прав людини. Відповідно, істотні зміни та постійна трансформація соціальних і політичних відносин, зумовили пошук принципово нових підходів до створення оптимальної суспільно-політичної та юридичної (правової) моделі захисту інтересів держави та одночасним забезпеченням задекларованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина. Така настанова вимагає розробки стратегічних механізмів, які б гармонізували публічні та приватні інтереси у всіх сферах, відповідно з переорієнтацією держави з репресивного апарату до арбітра, у відносинах між громадянами.

Передувати такому процесу повинна побудова чітко сформованої моделі взаємовідносин держави, у особі державних органів і громадян. Істотне значення при цьому відіграє юридична складова зазначеного процесу, яка повинна чітко сформулювати межі дозволених дій представників державної влади у різних формах взаємовідносин з громадянами. Саме тому і постає необхідність максимально знизити можливість настання потенційно небезпечних ситуацій. Однією з таких небезпечних ситуацій є прийняття хибних адміністративних актів, як національних, так і міжнародних, що й зумовлює надзвичайно підвищений інтерес до юридичного ризику, як глобальної складової державотворення. З цієї точки зору маються на увазі, як локальні юридичні ризики (на рівні окремих осіб, соціальних груп, держав), так і глобальні юридичні ризики (тобто ризики прийняття міжнародних нормативних актів).

Держава, у особі державної влади, яка поділена на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, знаходиться у постійній взаємодії з громадянами. Найбільша вірогідність реалізації юридичного ризику, який би суттєво негативно позначився б на забезпеченні прав і свобод людини, виникає саме у діяльності органів виконавчої влади (далі – ОВВ). Головним суб'єктом здійснення діяльності щодо адміністративного примусу працівник спеціального органу виконавчої влади – це, зазвичай, працівники Національної поліції України, що, відповідно до покладених на них завдань і функцій, здійснюють за-

ходи адміністративного примусу тих осіб, які порушують чинне законодавство та їх дії носять ознаки суспільної небезпеки.

Тому, значну увагу автори приділяють юридичному ризику у діяльності працівників Національної поліції України, оскільки ця діяльність торкається не лише інтересів держави, а й захисту кожного громадянина країни від протизаконних посягань, дотримання прав і свобод людини та громадянина, які гарантуються державою.

Працівники Національної поліції України щодня приймають адміністративні рішення, що направлені на забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, відповідно юридичний ризик постійно присутній в їх діяльності. Ризик у прийнятті юридично значущих рішень працівників поліції, є досить актуальним, так як Національна поліція України є відносно новим органом, і їх дії у надзвичайних ситуаціях подекуди носять диспозитивний характер.

Під час здійснення адміністративного примусу працівниками поліції, існує велика вірогідність прийняття невірних рішень, що може спричинити суспільно небезпечні наслідки, серед яких є: втрата довіри працівників у громадськості, непрофесійність дій під час виконання своїх функцій, нанесення працівниками поліції фізичної та моральної шкоди громадянам тощо. Незважаючи на те, що юридичний ризик, при здійсненні адміністративного примусу, виступає важливим складником і невід'ємним атрибутом, до останнього часу його сутність, значення й особливості вияву на науковому рівні досліджувалися лише фрагментарно, що суттєво гальмує розвиток й удосконалення методів та прийомів здійснення на правовому рівні, знижує ефективність застосування примусу при проведенні не тільки профілактичних заходів, а й спеціальних операцій працівниками всіх підрозділів Національної поліції України.

Автори пропонують, як один зі шляхів подолання вищезазначених наслідків, законодавче закріплення права ризику і розглядає його можливі межі у рамках здійснення покладених на працівників поліції функцій.

Науково-теоретичне підґрунтя для написання роботи склали наукові праці фахівців конституційного, адміністративного, трудового та інших галузей права, а також теорії держави та права, теорії управління, зокрема: Ф. В. Абрамова, А. П. Альгіна, М. І. Ануфрієва,

О. О. Бандурки, Ю. П. Битяка, Д. О. Беззубова, М. В. Буроменського, І. П. Голосніченка, М. В. Грищенко, В. Л. Грохольського, В. О. Завгородного, В. О. Заросила, Д. І. Йосифовича, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, А. О. Кузнецова, М. Н. Курко, О. І. Мізерія, М. Ю. Морукова, О. І. Олійника, А. М. Подоляки, Ю. І. Римаренка та ін.

Обґрунтуванню теоретичних висновків та практичних рекомендацій стосовно адміністративно-правового механізму зниження юридичних ризиків у діяльності державних органів, слугували праці таких вчених, як: А. О. Довгого, М. В. Коваліва, В. А. Ліпкана, В. П. Столбового, В. О. Шамрая та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, враховуючи нещодавні зміни чинного законодавства, можна стверджувати про відсутність у вітчизняній юридичній науці комплексного дослідження теоретико-правових засад адміністративно-правового механізму зниження юридичного ризику у заходах примусу органів виконавчої влади.

Зазначені обставини обумовили вибір теми дослідження та свідчать про її актуальність та необхідність розроблення теоретичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення адміністративно-правового механізму зниження юридичних ризиків під час застосування заходів примусу органами виконавчої влади.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі вже існуючих наукових доробок, чинних нормативно-правових актів виокремити юридичну складову ризику у діяльності органів виконавчої влади, особливо під час здійснення ними адміністративного примусу, вивчити можливі юридичні ризики, сформулювати межі ризиків, які хоч і існують, але спричиняють менш негативні наслідки.

Для досягнення поставленої мети, у процесі дослідження ставляться такі основні задачі:

- виділити юридичний ризик як окрему категорію, запропонувати її авторське визначення;
- провести класифікацію юридичних ризиків, поклавши в основу джерел ризику;
- удосконалити існуючу класифікацію рівнів ризику в заходах адміністративного примусу;

- сформулювати авторські пропозиції щодо вдосконалення забезпечення заходів адміністративного примусу в аспекті зниження юридичного ризику;
- довести, що процес зниження юридичного ризику можливий лише через поняття механізму, як дефініції, яка надає вищезазначеному процесу динамічної ознаки;
- на основі знань, отриманих при вивченні практики усунення юридичних ризиків, розробити комплекс науково-дослідних заходів щодо удосконалення протидії ризиків у різних сферах діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних органів зокрема;
- враховуючи позитивний зарубіжний досвід, запропонувати ряд змін до чинного законодавства, з метою усунення існуючих умов для реалізації, як зовнішніх, так і суб'єктивних юридичних ризиків.

Методи дослідження, обрані авторами, сформували методологічний базис та засади останнього із сукупності історичного, загальнонаукового, діалектичного методів і деяких наукових методів структурно-системного, логічного і порівняльного аналізів.

Поняття ризику, його розвиток та еволюція, структурні зміни і процес трансформації розглядаються в діалектичному зв'язку із сучасним станом правової системи та забезпеченням ОВВ (розділ 1).

Щодо інших методів дослідження, то історичний метод дав змогу визначити хронологію виникнення і змін поняття «ризик» від стародавніх часів до сучасного періоду існування людства (п. 1.1). Структурно-системний підхід слугував для встановлення взаємозв'язку між поняттям ризику, в тому числі юридичного, та загальними правовими категоріями в аспекті примусових заходів, що застосовуються ОВВ, оскільки поняття ризику не може існувати поза межами людського буття і правового поля (п. 2.1). Застосування цього методу зумовлено потребою аналізу ризику як цілісного явища правової діяльності, так і його окремих частин та виявів, визначення «юридичного ризику» як складника поняття «ризик» в умовах здійснення ОВВ України, що пов'язано винятково із застосуванням примусу. Системний підхід став одним з інструментів дослідження об'єкта як комплексного явища, що містить низку взаємопов'язаних елементів,

між якими забезпечується цілісність досліджуваного поняття за наявності взаємозв'язку (розділи 1–3).

На основі методу порівняльного аналізу встановлено особливості функціонування юридичного ризику в правоохоронній системі України, порівняно з іншими правоохоронними системами та відповідний вплив на формування правової бази для зниження цього негативного вияву (розділ 3). Метод догматичного (логічного) аналізу дав змогу з'ясувати сутність норм права, що встановлюють і визначають заходи примусу, які здійснюються ОВВ і регулюють їх застосування (п.п. 1.2, 1.3). Психолого-педагогічний метод дає змогу зменшувати індивідуалістичні ризики, за умови проведення постійних психологічних тренінгів, бесід та підвищення відповідної підготовки ОВВ (розділ 2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше з позиції нової наукової спеціальності, розглядається проблема виникнення і функціонування юридичного ризику та розроблені механізми його зниження в ОВВ:

- сформульована авторська дефініція «суб'єктивний ризик», під якою слід розуміти різновид активної поведінки суб'єкта, спрямований на протидію ймовірності, випадковості та небезпечності в екстремальній ситуації вибору рішень, що призведуть в майбутньому до отримання певного очікуваного результату або результату, на який суб'єкт не очікував, але який був можливим і відхилився від поставленої мети в умовах навколишньої небезпеки;
- запропоновано дефініцію «юридичний складник ризику», під яким автори пропонують розуміти визначення місця і ролі права у значенні ризику, важливість впливу на його формування, ймовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу;
- пропонується нова методологічна концепція аналізу ризиків, яка повинна складатися з таких елементів: зв'язок між причиною та наслідками (причинно-наслідковий зв'язок, можливість усунення причин), інформаційна обмеженість та суб'єктивна спрямованість.
- поняття «юридичний ризик у здійсненні примусу», під яким слід розуміти наявний або потенційний ризик, що характерний

для будь якої діяльності, який виникає через порушення або недотримання вимог законів, нормативно-правових актів, угод прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення;

- систему ознак ризику: ймовірність, ситуаційність, альтернативність, невизначеність, конкретність настання, випадковість, статичність, результативність, особистісне (індивідуальне) або групове направлення й екстремальність, елементність;
- вдосконалення діяльності ОВВ в аспекті зниження ризиків і проведення таких заходів: модернізація існуючої системи моніторингу та дослідження стану ризиків у діяльності працівників ОВВ; налагодження системи співробітництва ОВВ і населення, що базувалася б на взаєморозумінні й взаємоповазі; визначення можливості для налагодження співпраці між відділами та службами ОВВ;
- навчально-наукова складова зниження юридичного ризику, розроблено навчальні програми з підготовки майбутніх працівників, які у межах своїх повноважень повинні будуть приймати юридично значущі рішення;
- пропозиції, щодо законодавчого закріплення можливості і межі ризиків у діяльності працівників ОВВ, а також право на обґрунтований ризик у Законі України «Про національну поліцію» та Кодексі України про адміністративні правопорушення;
- низка понять і категорій, а саме: виокремлено періоди розвитку держави, як фактор, що впливав на прийняття рішення і, відповідно, юридичного ризику; розширено існуючі погляди щодо сутності ризику; здійснена спроба моделювання юридичних ризиків і проектування можливих наслідків;
- виокремлено нові форми та моделі юридичних ризиків у суспільствах і державах з різними правовими системами, запропоновано нові підходи до інтеграції позитивного зарубіжного досвіду у діяльність органів виконавчої влади.

Розділ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РИЗИКУ ЯК КАТЕГОРІЇ АДМІНІС-ТРАТИВНОГО ПРАВА

1.1 Генеза ризику у системі юридичних дефініцій

У сучасному світі «підвищених небезпек існування» юридичний ризик є базовим поняттям правового, економічного та соціального управління. Залежно від суб'єкта або об'єкта впливу, ризик може набувати цільової, структурної, системної спрямованості. Система управління ризиками поділяється на суб'єкт управління та об'єкт управління. До об'єктів управління належить безпосередньо ризик економічних відносин, фінансові угоди між суб'єктами діяльності насамперед між підприємцями, партнерами, кредиторами, позичальниками та ін. До суб'єктів управління відносяться спеціальна група людей такі як менеджери, фахівці, страхувальники та ін., які здійснюють цілеспрямоване функціонування об'єкта управління, використовуючи різні прийоми і способи управлінського впливу. До основних функцій об'єкта управління ризику належать: дозвіл ризику; ризиковане вкладення капіталу; робота зі зниження величини ризику; страхування ризиків; економічні відносини і зв'язки між підприємцями. До основних функцій суб'єкта управління належать: прогнозування; організація; регулювання; координація; стимулювання; контроль. Прогнозування дає здатність людині передбачати певну дію або подію. Прогнозування вимагає від людини певного почуття ринкового механізму й інтуїції, а також уміння знаходити гнучкі негайні вирішення. Організація в управлінні ризиками, об'єднує людей, що спільно реалізують програму ризикованого вкладення капіталу на основі певних правил і процедур (наприклад, створення органів управління, установлення взаємозв'язку між управлінськими підрозділами, розробку норм, нормативів, методик і т. ін.). Регулювання представляє собою певний механізм впливу на об'єкт управління для досягнення стійкості цього об'єкта в ситуації непевності і ризику. Координація дозволяє узгодити роботу всієї системи управління ризиком, апарату управління і фахівців. Стимулюванням в ризик, спо-

нукають фахівців до зацікавленості в результаті своєї роботи. Контроль дозволяє збирати інформації про ступінь виконання наміченої програми по управлінню ризиком, прибутковості ризикованих вкладень капіталу, співвідношенні прибутку і ризику. Заключний етап контролю – аналіз результатів заходів щодо зниження ступеня ризику.

Це насамперед пов'язано з досить великою кількістю сторін та аспектів життєдіяльності сучасного суспільства. Розвиток систем управління і прискорення наукового та технічного прогресу актуалізували проблему ризиків в усіх сферах діяльності людини: науковій, культурній, економічній, соціальній тощо. На сьогодні дуже важливою постає потреба у стрімкому підвищенні ролі ризиків у правовій сфері діяльності. Такий процес став результатом значного зростання ролі права у сучасному суспільному та політичному житті держави. Поняття юридичного ризику стає в один ряд з такими категоріями, як «майбутнє», «вибір», «розвиток», «конфлікт», «суперечність», «криза», «страх», «випадок», що характеризує його як основний елемент діяльності людини. За допомогою цього зв'язку фактично визначено юридичний ризик як невід'ємну складову сучасного існування держави, людини та суспільства загалом.

Погоджуючись з А. П. Альгіним, сформулюємо, що ризик – це частина життя в усіх його виявах і на будь-яких етапах, тому людина повинна зважати на цей складник свого існування і вивчати як окрему суспільно-соціальну категорію [36, с. 8].

Теоретичне й прикладне вивчення «юридичної ризиковості» стає основоположною мірою для забезпечення отримання позитивного результату від активної дії, діяльності людини не тільки в окремих галузях чи країнах, а й на глобальному рівні існування людства. Сучасна цивілізація на всіх рівнях і галузях діяльності стає перед вибором шляхів подальшого розвитку. Кінцевий результат передбачити доволі важко або навіть неможливо, саме тому і виникає ціль максимально знизити можливості настання потенційно небезпечних ситуацій. Однією з таких небезпечних ситуацій є прийняття хибних адміністративних актів (як національних, так і міжнародних), що й зумовлює надзвичайно підвищений інтерес до юридичного ризику як глобальної складової людської діяльності. З цієї точки зору, маються на увазі як локальні юридичні ризики (на рівні окремих соціальних

груп, держав), так і глобальні юридичні ризики (тобто ризики прийняття міжнародних нормативних актів).

Визначення юридичного ризику неможливе без аналізу самого поняття «ризик» та його складових.

До основних завдань вивчення ризиків у військовій, науковій, економічній, екологічній, політичній сферах життя людства належить зростання рівня захищеності людей від негативного результату діяльності. Різноманітні сфери активної діяльності людини породжують розмаїття ризиків. Що більше сфер діяльності і видів суспільних відносин (що є результатом розвитку цивілізації), то більше ризиків отримує людство.

Різні думки щодо сутності ризику визначаються величезною кількістю аспектів цього поняття і результатів його вияву в реальному часі та просторі. Ризик має багато визначень, які не лише не є тотожними, а й іноді вступають у суперечність один з одним. Це зумовлено малим обсягом інформації щодо використання означеного поняття при прийнятті рішень у повсякденному житті.

Основним завданням підрозділу є отримання узагальнювального або універсального визначення ризиковості як основного феномену сучасного суспільства та визначення його ролі в процесі існування цивілізації. Виконання цього завдання уможливить отримання визначення ризиковості у прикладному значенні незалежно від сфери застосування.

Визначаючи світове значення поняття «ризик», німецький соціолог Ульріх Бек зауважував, що «...розуміння ризику – не винахід нового часу. Хто, як Колумб, пускався в дорогу, щоб відкривати нові країни і частини світу, той мирився з неминучістю ризику. Але це був особистий ризик, а не глобальна загроза для всього людства... Слово «ризик» у ті часи мало відтінок мужності, пригоди, а не можливість самознищення життя на Землі» [37, с. 24].

Аналізуючи термін ризик, можна визначити його юридичну складову, тому необхідно ґрунтуватися на тому, що при використанні цього терміну його замінюють на інші, схожі за своїм змістом, але різні за сутністю поняття, такі як загроза, небезпека, можливість, криза, випадок. Це пов'язано з різними причинами, які можна виокремити в групи:

- *група об'єктивного характеру причин* пов'язана з різноманітністю використання терміну для різних подій, які не схожі за систематикою, причинно-наслідковими характеристиками та вірогідністю настання (наприклад, ризик використовується як у ядерній фізиці при практичному випробовуванні результатів досліджень, так і при вильоті літака з одного аеропорту в інший);
- *група суб'єктивного характеру причин*, тобто використання ризику в повсякденному житті людини як його невід'ємного складника (перехід траси в годину пік у місці, яке не передбачене правилами дорожнього руху; рух у переповненому метро, купівля лотерейного квитка тощо). У цьому аспекті існують інтуїтивні трактування, які спираються на «життєвий досвід» та побутові умови застосування, наприклад, ризик як можливість вибору, ризик як імовірність збитків, ризик як імовірність негативних наслідків прийнятого управлінського рішення, ризик як відповідальність, ризик як майбутня небезпека [38, с. 21].

Результатом такої дії є різні варіації визначень понять ризику для різних подій, але трактат кінцевої мети застосування терміну дуже збігається. Концепції ризику мають різні джерела, оскільки вони виступають частиною багатьох галузей та наук. У практичному застосуванні термін «ризик» стає необхідним при визначенні цих можливостей та варіацій, отриманих, як наслідок, при здійсненні певних нестандартних дій.

Багатогранність застосування терміну дає можливість зробити висновок про «різнобарвність» поняття і його універсальність для всіх без винятку сфер діяльності людини. Беручи до уваги різні варіанти застосування, його можна назвати універсальним терміном, але основною характеристикою ризику при будь-якому його застосуванні є імовірність його виникнення.

З точки зору соціальної значущості, ризик розуміють як проблему настання негативних наслідків. При цьому основним джерелом виникнення ризику виступає соціум як група людей, які займаються певним видом діяльності й намагаються отримати певний результат від неї. Ризик відображатиме значущість цієї діяльності та її результат як для певної групи людей, так і суспільства загалом.

На сьогодні відомо близько 1500 визначень терміну «ризик», що підтверджує думку про багатоманітність його застосування [39, с. 98].

У сучасній науковій літературі існує думка про те, що слово «ризик» (із португальської мови *risco*) означає «прямовисна скеля». На думку В. А. Ойгензіхта, португальські мореплавці цим словом визначали небезпеку, яка загрожувала їхнім кораблям під час здійснення торгових рейдів уздовж берега [40, с. 5].

Науковець В. П. Макаренко вважає, що слово «ризик» походить від латинського дієслова *rideo*, що означає «не звертати увагу, мати ні за що, нехтувати» [41, с. 23].

У словнику Даля «ризикувати – пускатися на невдачу, неправильну справу, відважитись, робити щось без правильних розрахунків, діяти сміливо, мати надію на щастя» [43, с. 96]. Сучасний філософський словник визначає, що «ризик – це усвідомлення можливості небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дія зі сподіванням на щастя, успіх, позитивний результат» [43, с. 364]. У словнику С. І. Ожегова «ризик» визначається як «можливість небезпеки» чи «дія на вмання в надії на успішний результат» [44, с. 609]. Відомий радянський учений А. П. Альгін став одним із перших, хто вивчав проблематику ризиків як самодостатній комплекс для дослідження. З його праць можна взяти таке визначення ризику: «Ризик – це діяльність, що здійснюється в надії на вдалий результат» або «ризик – це діяльність, що враховує імовірність досягнення бажаного результату» [45, с. 18]. У праці «Теорія ризику в морській практиці», В. А. Абчук визначає ризик таким чином: «Ризик являє собою образ дій в неясній, невизначеній обстановці» [46, с. 5].

На початку ХХ ст. російський вчений В. П. Макаренко звернувся до проблеми ризику в політичній сфері, зазначивши основну концепцію політичного ризику: «Ризик – це єдність обставин та індивідуально-групових переваг або критеріїв оцінки ситуації, на основі яких приймається оперативне рішення» [41, с. 4].

На думку вітчизняного вченого-економіста М. С. Клапківа, ризик – це ймовірність настання втрат очікуваної економічної (фінансової) користі або прямих майнових збитків внаслідок невизначеної (випадкової) події відносно майнових інтересів суб'єктів суспільства [47, с. 179].

У сучасному науковому економічному просторі існує кілька основних визначень ризику. Так, С. М. Ілляшенко зауважує, що ризик у загальному випадку треба розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних [48, с. 10]. Економіст І. Ю. Івченко пропонує галузеве трактування цього поняття і визначає, що ризик – це ймовірність завдання збитків чи недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом [49, с. 18].

Автори підручника «Економічний ризик» дійшли висновку, що «ризик – об'єктивно-суб'єктивна категорія, пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості, конфліктності в ситуації неминучого вибору, що відображає ступінь досягнення суб'єктом очікуваного результату» [50, с. 22].

Один із провідних вчених-правознавців В. А. Ойгензіхт дав таке визначення ризику: «Ризик – суб'єктивна категорія, яка існує паралельно з виною, але може існувати і спільно з нею як психічне ставлення суб'єктів до результату власних дій або дій інших осіб, а також до результату об'єктивно-випадкових або випадково-неможливих дій (подій), що виражається в усвідомленому допущенні негативних, у тому числі непоправних майнових наслідків» [40, с. 77].

На думку вченого-правознавця М. В. Коваліва, «ризик – це діяння (дія або бездіяльність), що має об'єктивно-суб'єктивний характер, спрямоване на досягнення певного результату, не виключаючи при цьому настання можливих негативних наслідків» [51, с. 115].

Зарубіжні вчені-математики Д. Льюїс і Х. Райфа у праці «Гра і рішення» зазначають, що «серед різних видів ситуацій, з якими в реальній дійсності стикається суб'єкт історичної дії (визначені, невизначені ситуації, ситуації, в яких поєднуються невизначеність і ризик тощо), особливе місце все ж таки посідають ситуації (а не обставини, умови й обстановка) ризику» [52, с. 34].

У літературі можна знайти доволі багато визначень терміну «ризик». Інтерпретування цього поняття певною мірою залежатиме від сфери, яка застосовується в галузі дослідження, історичного періоду та суб'єктивних поглядів автора праці, в якій використовується поняття «ризик».

За всієї багатоманітності та різнобарвності терміну та (або) поняття ризик можна виокремити певні риси, спільні для визначень багатьох науковців, а саме: ймовірність, ситуаційність, альтернативність, невизначеність, конкретність настання, випадковість, статичність, результативність, особистісне (індивідуальне) або групове направлення й екстремальність, елементність.

Аналізуючи наведені риси, розкриємо складники сутності цього терміну як прикладного соціально-філософського поняття, що, на нашу думку, дасть можливість визначити, що саме маємо на увазі під поняттям ризик:

- *ситуаційність* означає, що ризик виникає у певний період часу, його дія обмежена часом, оскільки він актуальний лише для майбутнього часу, ризиків у минулому не існує, при цьому його виникнення провокується низкою подій, які стають передумовою його виникнення, але не завжди – джерелом зникнення;
- *ймовірність* впливає з можливих варіантів вибору поведінки або реакції і дій суб'єкта на об'єктивні реалії, фактична поведінка певної людини передбачає мотив суб'єктивного погляду на отримання результату (зазвичай, позитивного) від власних дій;
- *невизначеність* – як відсутність достатньо чіткої системи планування поведінки для майбутнього періоду часу, а також неможливість передбачити результат дій, при цьому основним критерієм є правильність рішення і плановість втілення його в життя;
- *альтернативність* передбачає наявність кількох варіантів вибору рішень, але варіативність – це вибір найбезпечнішого варіанту для досягнення цілей або найменш шкідливих варіантів;
- *випадковість* визначає обмеженість суб'єкта в прогнозуванні реакцій або наслідків, до того ж включається механізм непередбачуваних подій, не запрограмованих під час прийняття рішення, відхилення можуть призвести до недосягнення цілі або досягнення її з більшими втратами, ніж планувалося;
- *конкретність* настання – ризик може перетворитися на реальну подію, тобто перейти з теоретичної у практичну площину, при цьому відношення виникнення ризику та його переходу

- відбувається в соціальному чи природному середовищі з наслідками втрат і можливостями їх виміру у фізичних одиницях;
- *результативність* означає, що кінцевим результатом прийнятого рішення є практичний результат від дій суб'єкта, але з урахуванням відхилень у процесі реалізації поставленого завдання, тобто результат може не збігатися із запланованим завданням як у негативний, так і позитивний бік;
  - *статичність* – ризик може виникати миттєво, але при цьому виступає довготривалим і постійним поняттям певної галузі людської діяльності, все залежить від рівня індивідуального сприйняття та пристосованості до нього з боку суб'єкта ризику;
  - *особистісне* (індивідуальне) направлення означає, що ризик, звичайно, діє у бік певного суб'єкта чи групи суб'єктів, але навіть при груповому впливі кожен елемент групи по-різному виявляється, впливає й сприймає поняття ризику, що зумовлено індивідуальними психологічними, соціальними та біологічними особливостями людини;
  - *екстремальність* – виникнення ризику зумовлене, звичайно, ситуацією, коли виникає безпосередня загроза життю, здоров'ю людини тощо, тому дія спрямована на подолання ситуації, а не ризику як такого;
  - *елементність* визначається взаємозв'язком між вказаними ознаками в логічній структурі. Поєднання цих елементів дає змогу стверджувати про плановість ризику як правової одиниці.

Як стверджує психолог Т. В. Корнілова, саме невизначеність стає базовою основою виникнення ризику як елементу прийняття рішення, оскільки є більш багатою за гносеологічним, психологічним, комунікативним і практико-праксеологічним змістом, ніж схеми віддзеркалення дійсності в людській свідомості, що не враховують моменту невизначеності в актах ухвалення рішень [53, с. 182].

У кожному елементі присутня особливість суб'єктивного сприйняття ризику як невід'ємної частини сучасного життя на всіх рівнях і в усіх виявах.

Отже, зважаючи на викладене, ризик – це невід'ємна частина людського життя, що породжується невизначеністю та відсутністю

достатньо повної інформації про явище чи подію, щодо якого приймається рішення, неможливістю прогнозування розвитку подій надалі. Ризик виникає лише тоді, коли рішення вибирається на альтернативному підґрунті (тобто має кілька можливих варіантів), і в суб'єкта, який приймає рішення, немає впевненості, що прийняте рішення буде найефективнішим або (що іноді важливіше) найбезпечнішим з усіх можливих варіантів.

Пропонуємо такий варіант визначення терміну «ризик» як базового поняття виду людської діяльності: ризик – це різновид активної поведінки суб'єкта, спрямований на протидію ймовірності, випадковості та небезпечності в екстремальній ситуації вибору рішень, що призведуть в майбутньому до отримання певного очікуваного результату або результату, який суб'єкт не очікував, але який був можливим і відхилився від поставленої мети в умовах навколишньої небезпеки.

Фактично ризик можна представити як модель поведінки, у якій суб'єкт намагається зняти об'єктивну невизначеність за допомогою практичних дій при неможливості передбачення розвитку ситуації в майбутньому.

Історія виникнення і розвитку поняття «ризик» охоплює великий проміжок часу, який майже збігається з розвитком людства. Трансформація категорії «ризик» відбувалася разом із підвищенням культури, науково-технічних знань, пізнання природних процесів і вивчення довкілля. В основі фундаментального розуміння цього поняття лежить утопічна ідея, яка упродовж століть стимулює науковців, – це ідея можливості переміщення в часі та здійснення контролю в майбутньому, можливість не прогнозувати майбутні події, а особисто побачити їх [54, с. 32].

Першими носіями поняття «ризик» були жерці, які насамперед повинні були вмилоствити природу (поклоніння богам мало конкретні сфери дії – врожай, погода, сонце, полювання та ін.). Тож на рівні підсвідомості людина намагалася знизити можливість втрат від стихій. Отже, перші визначені людиною ризики стосувалися погодних умов і стихій у доквіллі. Саме спроби захиститися від негоди та зберегти врожай змушувало людину шукати альтернативні шляхи «спілкування» з майбутнім.

На цьому етапі не існувало навіть такого поняття, як «ризик», а лише використовувалися його замітники. Не існувало практичної потреби в осмисленні можливих втрат від небезпеки, оскільки, крім землеробства й скотарства, існували полювання, рибальство та можливість здійснення «войовничих» дій щодо інших племен або навіть сусіда для силового привласнення його матеріальних благ.

Жертви ідолам (божествам) приносилися для прогнозування або сподівання на успішний результат, ніж для збереження будь-чого.

Упродовж століть та віків людина навіть подумати не могла, що майбутнє можна передбачити, оскільки основним для неї було поняття волі Бога або доленості в усіх діях. Людині постійно доводило, що вона безпорадна перед долею, богами, стихіями та іншими природними силами. Основною ознакою таких сил була їхня надприродність, тобто неосяжність розумом та відсутність матеріальності. Матеріальним був лише певний результат, все інше – поза межами зрозумілого. Можливість контакту «з майбутнім» надавалася під виглядом жертвоприношень, прохань до вищих сил або «слуг культу». Ризик при цьому втрачав сенс як складник життя, оскільки всі події були «передбачені долею».

Виникнення християнства та поява Біблії передували виникненню певної монополії священнослужителів на трактування певних подій не тільки минулого, а й майбутнього. Принаймні таку ідею підтримали релігійні діячі періоду зародження християнства. Незважаючи на це, при вивченні Біблії можна визначити, що у християнській релігії слово «ризик» асоціюється з трьома основними категоріями: гріх, вибір та спасіння.

Історія розвитку вивчення ризику як прикладного поняття різноманітних наук знаходить своє відображення в працях багатьох сучасних науковців [6; 20–24; 44]. Визначимо основні моменти зародження та розвитку досліджень поняття «ризик».

Якщо детально проаналізувати погляди митців і філософів Азії й Африки на зламі століть між періодом до нашої ери та нашою ерою, а також епохи Середньовіччя, можна побачити, що в них не було наміру визначати поняття ризику, вони не прагнули знайти «рецепти» його вимірювання. За нечисленними винятками мислителі минулого часу дотримувалися описаної парадигми «Божої монополії» на майбутнє.

Винятком можна вважати вивчення проблематики боротьби з фаталізмом, свободою, волею, вибором у працях Августина та Епікура та в період Античності та раннього Середньовіччя.

У середні часи в Європі існували лише закони церкви, наукові дослідження та відкриття каралися «смертним багаттям». Про будь-яке вивчення цього поняття на науковому рівні не могло бути й мови. Достатнім вважалася наявність існування понять «майбутнє» і «невизначеність».

Епоха Відродження (Ренесансу) сприяла розвитку науки загалом і математики зокрема. Ризик подій набув реальних форм і дав визначення можливості їх вимірювання у майбутньому. Вперше за багато віків науковці з'ясували, що майбутнє хоча і неможливо передбачити у повному обсязі, але можна визначити варіанти подій, які розвиваються, та спрогнозувати можливі результати діяльності чи наслідки подій, які можуть відбутися. З'явилися думки про можливість реального впливу на власне майбутнє.

У період XV–XVIII ст. відбувається стрімкий розвиток точних наук, трансформація економічних відносин (перехід від феодалізму до ранніх форм капіталізму), поява новітніх та принципово нових фінансових відносин у суспільстві, нових видів зброї, відкриття торговельних та морських шляхів, тобто всього того, що асоціюється з поняттям «прогрес». Такі причини в комплексі зумовили вдосконалення знань у сфері поняття «ризик».

На першому етапі ризики були здебільшого предметом обговорення мореплавців, які виходили у відкритий океан для пошуку все нових і нових земель, торгових шляхів та складання навігаційних карт. Мореплавці вимагали відповідного винагородження за умови успішного виконання роботи. Саме у цьому аспекті словосполучення «рівень небезпеки» починає трансформуватися у поняття «ризик». Логіка міркувань дуже проста і без змін дійшла до нашого часу: що вищий ризик, то вищу винагороду вимагали екіпажі суден.

Перші спроби цілеспрямовано вивчити ризик належать Шевальє де Мере (середина XVIII ст.) – відомому математику, французькому аристократу, який захоплювався старовинною азартною грою у кості. Завданням гри було визначення розподілу грошей за умови, що ця гра перервана всередині й один із гравців виграє. Допомогти

розв'язати цю задачу він запросив свого друга – відомого французького математика Блеза Паскаля.

У 1654 р. Б. Паскаль разом із математиком П'єром де Ферма розраховували можливості розподілу виграшів через імовірність виграшу кожного з гравців у кості. Розрахунок проводився, відштовхуючись від зворотного, тобто ризику програшу кожним з учасників. З того часу необхідно було вести відлік появи поняття «ризик» саме як науково обґрунтованої категорії, що може впливати на реальні події.

Велике зростання кількості банківських та фінансових установ призвело до появи принципово нового виду діяльності – страхування. Намагання знизити ризики економічних втрат від загибелі товару й суден у морських подорожах змушує судновласників шукати нові джерела фінансування «проектів». Базисом страхування є теорія ймовірності: ставки страхування потребували розрахунку та математичного обґрунтування, а не приблизного визначення («на око»), або за бажанням сторін. Світова торгівля минулого часу перетворила морське страхування на самодостатню галузь економіки, що швидко розвивається у більшості європейських країн. При цьому уряди держав починають себе не тільки як споживачі, а й як повноцінні суб'єкти економічних відносин на міжнародних та відкритих ринках. Пошук альтернативних джерел залучення коштів до бюджетів власних країн та зниження ризиків економічних втрат призвело до появи міжнародної системи страхування та державного страхування.

Водночас з'являється поняття ануїтету як реальної можливості забезпечення пожиттєвого утримання монархічних династій за допомогою отримання рентних платежів. Розрахунки сум ануїтету проводилися на основі визначення ризику випадкової загибелі кожного із членів королівської династії.

Наприкінці XVII – початку XVIII ст. виникає статистика, яка стає базисом для практичного застосування розрахунків ризиків у майбутньому. Статистика вже оперувала у той період такими поняттями, як статистична значущість, статистична вибірка, застосовувала теорію ймовірності на практиці, визначала поняття «середньоквадратичного відхилення» та «нормального розподілу». Також виникає страхування життя людини та намагання вчених-статистів вираховувати його середню тривалість.

Якщо, використовуючи історичний метод дослідження, простежити хронологію подій, отримаємо таку картину розвитку й еволюції поняття ризику, як категорії людського існування у світі загалом і в Україні зокрема:

1654 р. – П'єр Ферма і Блез Паскаль, французькі науковці-математики, які вперше сформулювали теоретичні положення теорії ймовірності та обґрунтували їх на прикладі азартних ігор (карти, гра в кості);

1662 р. – англійський підприємець Джон Граунтон публікує статистичні дані про народжуваність і смертність в Англії (на прикладі міста Лондона) на основі математичної методики вибірки, застосованої вперше;

1687 р. – Едвард Ллойд публікує реєстр Ллойда, який мав звіт даних про корабельні справи, що пропонувалися європейськими мореплавними агентствами для розрахунку страхових сум і виплат;

1696 р. – у США математик Едмунд Галлей винаходить спосіб розрахунку страхових виплат при особистому страхуванні;

1713 р. – виходить трактат швейцарського математика Якоба Бернуллі «Закон великих чисел», присвячений проблематиці розрахунку ймовірностей за наявності обмежених даних;

1730 р. – французький математик Абрахам де Муавр пропонує структуру стандартного відхилення як поєднання нормального відхилення та міри ризику;

1738 р. – Даніель Бернуллі відкриває й обґрунтовує поняття корисності. У Росії видається його праця «Досвід нової теорії про міру жеребу»;

1846 р. – у Росії (Московський університет) захищає магістерську дисертацію П. Л. Чебишев на тему: «Досвід елементарного аналізу теорії імовірностей», у якій обґрунтовуються і систематизуються основні результати досліджень у проблематиці розподілу чисел та ймовірностей на той час;

1885 р. – математик Френсіс Гальтон винаходить і доводить регресію, яка визначає можливість повернення перемінних до початкового значення або середнього значення;

1894 р. – провідний український вчений-економіст М. І. Туган-Барановський захищає ступінь магістра політичної економії в Мо-

сковському університеті за тематикою «Промислові кризи», в якій вперше обґрунтовує наявність економічних ризиків у діяльності приватних мануфактур; в останній чверті XIX ст. у США зароджуються основи управління, яке нині називається менеджментом;

1907 р. – у Харкові починає роботу академік С. Н. Бернштейн (1880–1968), який логічно обґрунтував теорію ймовірності та займався проблемами, що межують з нею;

1944 р. – американські вчені-економісти Джон фон Нейман і Оскар Моргенштерн у праці «Теорія гри та економічна поведінка» проаналізували прийняття стратегічних рішень в інвестиційній сфері та бізнесі для запобігання втрат;

1945 р. – США, вступаючи у війну з Японією, здійснюють ядерне бомбардування японських міст Хіросіма і Нагасакі. Перед людством постає глобальна загроза ризиків знищення всього живого на землі та людства як біологічного виду;

1961 р. – американські компанії «Моторола» та «Ай-Бі-Ем» (Motorola IBM) створюють перший комп'ютер, закладаючи програму самостійного розрахунку математичних моделей. З цього часу людство вступає у фазу науково-технічного прогресу, що зумовило принципово нові підходи у визначенні ймовірностей, їх розрахунку та прогнозуванні подій;

1970 р. – у США вчені Фішер Блекі Майрон Шоулз винайшли та опублікували математичну модель розрахунків опціонів на основі ймовірнісних показників майбутньої вартості;

1975 р. – компанія «Ай-Бі-Ем» (США) створює перший сумісний комп'ютер (персональний комп'ютер) на основі плат і мікросхем, що сприяло початку нових розроблень у теорії ймовірності, розрахунку й прогнозування ризиків.

Поняття адміністративного правопорушення виникло у 80-х роках XX ст. та вперше було сформульоване в Кодексі України про адміністративні правопорушення у 1984 р.

У 70–90 роках XX ст. проблематиці ризиків почали приділяти більше уваги через різкий «стрибок» у галузях біології (стрімкий розвиток генетики), військової справи (виникнення принципово нових видів озброєнь), хімії, фізики та в інших прикладних науках.

У науці радянського часу проблематика ризиків висвітлювалася доволі скупо, обмежуючись лише розробленням у галузях соціології, страхування, господарської діяльності й морських перевезень.

Наприкінці 1989 – на початку 1990 р. на базі «неформальних» організацій і Народного Руху України на протидію КПРС почали створюватися нові політичні партії, а в березні 1990 р. з Конституції СРСР було виключено статтю про «керівну і спрямовуючу» роль КПРС.

Українська республіканська партія була створена на основі Української гельсінської спілки, установчі збори партії відбулися у Києві 29–30 квітня 1990 р. Головою партії став Левко Лук'яненко, а основним тезисом програми УРП стало створення Української незалежної держави.

У 1989–1993 рр. на базі УРП були створені: Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Українська консервативна республіканська партія та інші. Спільною відмінною рисою програм цих партій були антикомунізм і радикальний націоналізм.

Демократична партія України була створена на її першому з'їзді в грудні 1990 р. з метою «Досягнення державної незалежності України та побудови в ній демократичного й гуманного суспільства». Керівником було обрано Ю. Бадзя.

У червні 1990 р. відбувся установчий з'їзд Української селянсько-демократичної партії, лідером якої став письменник С. Плачинда.

У вересні 1990 р. відбувся установчий з'їзд Партії зелених України, мета якої полягала у: «відродженні та захисті природного довкілля і людини від згубних техногенних та інших руйнівних факторів, побудова вільної, суверенної, демократичної держави – Республіки Україна». Своїм керівником члени партії обрали письменника, народного депутата СРСР Ю. Щербака.

Крім названих, протягом першої половини 90-х років ХХ ст. було утворено: ПДВУ, ППУ, СПУ, Селянську ПУ, ПДПУ, УНКП, УПС, ПЕВ Криму, КУН, КДПУ, ТКУ, КПУ, ОУН в Україні, СДПУ, СНПУ, ХЛС, НРУ та багато інших політичних партій. Таким чином, з цього моменту Україна вступила у фазу функціонування політичного ризику як елементу юридичної діяльності.

Основними теоретичними працями у галузі ризику того часу стали доробки В. А. Абчука «Теорія ризику в морській практиці» [46], А. П. Альгіна «Ризик та його роль у суспільному житті» [45], В. П. Макаренка «Ризик при прийнятті рішень в науковій політиці» [41], статті П. В. Кабанова «Ризик при розслідуванні злочинів» [64], Чернова Г. В. «Управління ризиком» [65], В. Д. Рудашевського «Ризик, конфлікт і невизначеність в процесі прийняття рішень та їх моделювання» [66, с. 71], В. Герасимової «Право на ризик» [67]. До проблематики ризиків у юридичній справі вперше звернулися вчені-правознавці В. А. Ойгензіхт «Проблема ризику в цивільному праві» [40] та М. С. Грінберг «Проблема виробничого ризику в кримінальному праві» [68]. На цьому перелік радянських вчених-правознавців, які цілеспрямовано займалися вказаною проблематикою, фактично вичерпується.

Зарубіжні науковці, які працюють у сфері суспільних ризиків, вивчають здебільшого політичний, соціальний та економічний аспекти цього поняття. Серед них можна виокремити праці німецького соціолога У. Бека «Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну» [37], американського соціолога Е. Валлерстайна «Кінець знайомого світу: Соціологія ХХІ століття» [69], Е. Фромма «Революція надії» [65] та ін. Зауважимо, що нині розвідки вчених В. А. Ойгензіхта та М. С. Грінберга мають описово-прикладний характер та історичну цінність, оскільки були надруковані в середині 60–70-х років ХХ ст., а з того часу змінилися не лише соціальні та суспільно-політичні відносини, а й юридична база.

Як бачимо, в галузі суспільних наук радянського періоду, зокрема юриспруденції, проблематиці ризиків приділялося недостатньо уваги. Це зумовлювалося специфікою курсу розвитку радянського суспільства, в якому головне значення надавалося керівній ролі комуністичної партії, яка обирала стабільність як міру всіх речей.

У нове тисячоліття правова наука України вступила зі знаннями, отриманими в ХХ ст., оскільки вітчизняна наука виявилася не готовою до різкої зміни суспільного життя та економічних відносин (утворення України як незалежної держави, перехід на ринкові моделі економічних відносин). Різке скорочення державного фінансування наукових галузей призвело до призупинення проведення нау-

кових досліджень, що зумовило відставання української науки від світової.

На сучасному етапі проблематикою юридичних ризиків займаються вчені різноманітних державних установ і навчальних закладів. В умовах сьогодення вивчення правових ризиків в Україні пов'язано з прізвищами В. П. Столбового, В. О. Шамрая, М. В. Коваліва, А. О. Долгого, Д. О. Беззубова, В. О. Заросило та ін. Проблеми професійного ризику в спеціалізованих галузях правоохоронної діяльності розглядаються в загальному аспекті. Так, у 2002 р. вийшов підручник авторського колективу Національного університету державної податкової служби України під керівництвом А. О. Долгого «Професійний ризик у діяльності працівників податкової міліції» [59], а в 2013 р. монографія «Юридичний ризик та юридичне буття», в якому найбільш чітко і детально характеризується юридичний ризик у правоохоронній діяльності [89, с. 49].

Провідним закладом, який розглядає сучасні юридичні ризики, є Львівський державний університет внутрішніх справ, у якому на кафедрі адміністративного права та процесу досліджують ризики в правоохоронній діяльності. За редакцією М. В. Коваліва вийшов підручник «Адміністративна діяльність», у якому вперше розглядаються питання професійного ризику працівників правоохоронних органів [51]. У цих працях ризик досліджується лише як структурний компонент певної проблематики.

У монографії пропонуємо розглянути ризик як самостійний і самодостатній компонент правової діяльності загалом, та суспільних відносин у заходах примусу зокрема.

Головне завдання розгляду категорії «юридичний ризик» – вироблення механізмів його зниження в заходах примусу.

Одним із напрямів зниження юридичного ризику є встановлення заходів безпеки щодо окремих суспільних відносин, пов'язаних із примусом.

Адміністративний примус – це заходи щодо забезпечення режиму законності і правопорядку за допомогою застосування адміністративних норм права [84, с. 72].

Безпосередній зв'язок продиктований необхідністю регламентації ступенів впливу юридичного ризику на стан суспільних відносин, охоплених нормою адміністративного права. Прямий зв'язок зу-

мовлюється впливом юридичного ризику на розвиток адміністративного права.

Якщо за зразок взяти боротьбу зі злочинністю, зрозуміло, що кардинально змінити ситуацію зі злочинністю можуть тільки глибокі соціальні перетворення. Однак не варто применшувати значення заходів правового примусу, без яких ці перетворення неможливі. Зростає роль адміністративного примусу порівняно з нормами кримінального права, цей процес є незворотним [89, с. 122].

Наприклад, для забезпечення правопорядку працівники поліції мають право застосовувати наручники, гумові кийки, засоби зв'язування, сльозогінні речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні й транспортні засоби, а також використовувати службових собак у таких випадках: 1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю; 2) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку; 3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення; 4) для затримання і доставки в поліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені особи чинять опір працівникам поліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди навколишнім або собі; 5) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей; 6) для припинення опору працівникові поліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю; 7) для звільнення заручників [10].

Отже, заходи адміністративного примусу – це виключний засіб, необхідний для підтримання стабільності будь-якої суспільної системи, але такий, що вимагає наукового підходу. При недотриманні визначених умов, цей вид примусу може сам стати джерелом небезпеки, підтвердження чому – негативний досвід сталінського періоду.

Заходи адміністративного примусу – така ж об’єктивна реальність, як сила тяжіння. Вони існують незалежно від їх суспільного визнання і ступеня пізнання [89, с. 111]. Тож можна стверджувати, що розвиток і становлення категорії «юридичний ризик» впливає на розвиток адміністративного права взагалі.

З огляду на зазначене, зробимо такі висновки:

Протягом століть ризик супроводжував людство від початку його виникнення. Базовими науками для дослідження ризиків були математика і теорія ймовірності, які у процесі дослідження поєдналися з методологіями гуманітарних наук. Крім того, трансформація ризику відбувалася разом зі змінами в наукових пізнаннях людини та соціально-економічних умовах існування і мала такий вигляд: індивідуальний ризик – суспільний ризик – глобальний ризик. Поштовхом для розвитку вивчення ризиків стала поява капіталістичної форми організації економіки (страхування, морські перевезення, ринок цінних паперів). Визначено, що науково-технічний прогрес став каталізатором бурхливого розвитку вивчення ризиків. Творцем, носієм та споживачем ризику виступає суспільство як джерело соціальних, юридичних, культурних відносин. Автором аналізуються риси, що притаманні ризику, розкриваються сутності цієї дефініції, як прикладного соціально-філософського поняття. Робиться висновок про те, що ймовірність, ситуаційність, альтернативність, невизначеність, конкретність настання, випадковість, статичність, результативність, особистісне (індивідуальне) або групове направлення й екстремальність, елементність – є складовими ризику. Доведено, що генеза ризику походить, насамперед, одночасно з виникненням права, як частини життя людини у суспільстві через неоднорідність індивідуального сприйняття людиною тих чи інших об’єктів тощо.

Автором розглядається ризик у двох аспектах: по-перше, як небезпека, явище, яке може спричинити негативні наслідки для людини; по-друге, як певну поведінку суб’єкта, яка спричиняє негативні наслідки. Зважаючи на викладене вище, автором робиться висновок про те, що під дефініцією «суб’єктивний ризик» (тобто ризик, джерелом якого є саме суб’єкт, людина) слід розуміти різновид активної поведінки суб’єкта, спрямований на протидію ймовірності, випадковості та небезпечності в екстремальній ситуації вибору рішень, що призведуть в майбутньому до отримання певного очікуваного результату

або результату, якого суб'єкт не очікував, але який був можливим і відхилився від поставленої мети в умовах навколишньої небезпеки.

Фактично ризик можна сформулювати як модель поведінки, у якій суб'єкт намагається зняти об'єктивну невизначеність за допомогою практичних дій при неможливості передбачення розвитку ситуації в майбутньому.

1.2 Юридична складова ризику в системі управлінських ризиків

Сучасний світ характеризується змінами в усіх сферах суспільних відносин. Постійні зміни зумовлені низкою причин, які нагадали про себе на порозі тисячоліть, оскільки відбулися різкі зміни у новітній історії й фантастичними темпами розвивалася наука і техніка.

У сучасній державі юридичні складові поняття ризику формуються в процесі правової діяльності суспільства. Результатом такої діяльності є поява нових норм права, що регулюють різноманітні суспільні відносини. При цьому такі норми можуть мати як формальний (тобто утворюються через прийняття відповідних нормативно-правових актів уповноважених органів держави), так і неформальний характер (норми звичаєвого права). Зважаючи на ці твердження, визначимо два основних види юридичного складника поняття «ризик»: формальний складник та неформальний (звичаєвий) складник (психологія, соціологія).

Формальний складник поняття «ризик», на наш погляд, – це наявність неузгодженостей, суперечностей, деліктів у суспільних відносинах, що регулюються чинними нормами права та в результаті застосування можуть призвести до негативних наслідків для суб'єктів права, що їх застосовують.

Неформальний (звичаєвий) складник поняття «ризик», на наш погляд, – це наявність деліктів, суперечностей у звичаєвих нормах права, що можуть призвести до потенційних негативних наслідків.

У сукупності ці два складники утворюють категорію «юридичний складник категорії ризику». Головними елементами юридичного складника поняття «ризик» є: а) суспільні відносини у певній сфері життя; б) суспільна значущість цієї сфери для людини; в) ймовірні шкідливі наслідки при реалізації ситуації ризику як сфери суспільних відносин.

За запропонованими категоріями можна виокремити такі сфери ризиків: суспільні, політичні, соціальні, культурні, економічні та військові ризики.

Зазначені сфери ризиків суспільних відносин продукують відповідні видові «підсфери юридичних ризиків», що утворюються за конкретними напрямами такої діяльності людей, яка має на меті завдання шкоди суспільним відносинам.

До «підсфер юридичних ризиків» належать: тероризм (ідеологічний, політичний, релігійний), наукові ризики, природні ризики. Запропонований перелік «підсфер ризиків» має ознаки невичерпності, тобто існують ще подібні за напрямом підсфери та здатності до розвитку і вдосконалення (залежно від розвитку суспільних відносин) [47, с. 35].

Ці сфери та підсфери суспільних відносин охороняються адміністративними нормами права.

Правова регуляція суспільних відносин у галузі юридичних ризиків конкретними нормативно-правовими актами, які можна класифікувати за такими рівнями: на першому рівні: 1) Конституція України [1]; 2) Закон України «Про національну поліцію» [10]; 3) Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [11]; на другому рівні: 1) Закон України «Про Службу безпеки України» [12]; 2) Закон України «Про Збройні Сили України» [13]; на третьому рівні: 1) Господарський кодекс України [2]; 2) Податковий кодекс України [3]; 3) Повітряний кодекс України [4]; 4) Кодекс України про адміністративні правопорушення [5] та ін.

Ключовим моментом 90-х років ХХ ст. і наймасштабнішою подією світової політики став розпад Радянського Союзу та створення на його теренах низки незалежних держав, у тому числі й України. Змінилася полярність світу: перестала існувати альтернативна модель суспільно-економічного життя у вигляді соціалізму. Більша частина ХХ ст. пройшла під гаслом суперництва двох систем: соціалістичної і капіталістичної. Усі глобальні ризики людства зосередилися на ймовірності збройного конфлікту між двома країнами – СРСР і США. Однак із розпадом існування СРСР цей ризик (насамперед можливість застосування ядерної, біологічної та хімічної зброї) втратив актуальність. Проте це не означає, що ризики глобального та локального характеру зникли, навпаки, вони зросли. Прикладом мо-

жуть бути події при розпаді Югославії, що супроводжувалися громадянською війною з великою кількістю жертв та руйнацією. У цій діяльності, на нашу думку, також присутні елементи ризику. Невід'ємним елементом такої діяльності є юридична дієздатність суспільства. Ми говоримо про підвищений рівень ризиків, у тому числі й юридичних, як елементу сучасних суспільних відносин.

Таким чином, класифікуємо сучасні й надсучасні ризики та визначимо їх юридичні складники. Під класифікацією розуміють встановлення системи співзалежних понять певної галузі знань або діяльності людини, що використовується для встановлення зв'язків між цими поняттями [73, с. 183]. *Класифікація ризиків*, на нашу думку, – це систематизація множинності поняття ризику на основі певних спільних критеріїв та ознак, що дасть змогу об'єднати їх в окремі групи.

Отже, *юридичний складник ризиків*, на нашу думку, – це визначення місця і ролі права у значенні ризику, важливість впливу на його формування, ймовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу.

Основу запропонованого нами групування складають:

1 – сфера діяльності людства; 2 – термін дії; 3 – розмір наслідків; 4 – суспільна значущість; 5 – джерела виникнення; 6 – напрям загроз; 7 – можливості подолання правовими (юридичними) механізмами.

Як ми вже зазначали, за галузями діяльності людства можна виокремити такі основні групи ризиків: економічні, суспільні, військові (терористичні), наукові, природні та юридичні.

Пропонуємо розглянути запропоновані нами ризики в аспекті наявності юридичного (правового) складника.

Суспільний ризик, на нашу думку, – це абстрактне поняття, що узагальнює думку про існування суспільства як основного джерела небезпек. При цьому джерелом виступає не сам соціум, а продукти його діяльності. Такі продукти відображають у практичній площині те, чого цей соціум намагається досягти, його пріоритети і завдання він ставить перед собою.

Суспільний ризик охоплює як наявність суб'єктивного чинника виникнення, так і частину об'єктивного, тобто незалежного від волі соціуму.

Основним продуктом діяльності суспільства є політика. Тому політичні ризики виступають головним підвидом суспільного. До суспільних ризиків можна віднести також соціальні та культурні ризики.

Суспільні відносини регулюються Конституцією України, у ч. 1 якої зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Політичний ризик – це можливість прийняття неправильних (помилкових) політичних рішень законодавчими органами влади і настання негативних суспільних явищ, таких як громадянська непоко-ра, бунти, повстання [155].

Соціальний ризик – створюється на етапі формування й розподілу національних багатств, коли при неправильному розподілі може виникнути соціальна непоко-ра як ймовірність конфлікту між соціальними верствами.

У зв'язку з цим, у ст. 73 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Державний нагляд та контроль у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, здійснюють уповноважені законами органи влади, в тому числі центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи (у разі утворення)» [14].

Культурні ризики – можливості асиміляції агресивних, антисоціальних, антидержавних культурних учень і релігій, результатом якої може стати підвищення злочинності, заклики до непокори владним державним розпорядженням і підриг моральних засад суспільства.

Щоб якнайбільш усунути культурні ризики згідно із Законом України «Про культуру», були запропоновані такі обов'язки: «Фізичні та юридичні особи зобов'язані: дотримуватися вимог законодавства щодо провадження діяльності у сфері культури; дбати про збереження народних традицій і примноження національного культурного надбання, сприяти охороні культурної спадщини; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди Українського народу; піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, прилучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури» [15].

Основним юридичним складником зазначених ризиків є вольові акти апарату державного управління (законів та підзаконних актів), мета яких – контроль та зниження можливостей настання негативних

суспільно-політичних та соціально-культурних наслідків. Контроль за виконанням покладається на апарат державного примусу (правоохоронні органи, дозвільну систему, фіскальні органи тощо), при цьому вони відповідають за контроль практичного впровадження нормативних актів, тобто практичне зниження рівня суспільних ризиків на всіх етапах функціонування держави.

Економічні ризики суспільства, на нашу думку, – це ризики настання несприятливих економічних умов у державі, що призведе до погіршення життя населення та негативних наслідків для національної економіки. Результатом виникнення цих ризиків можуть бути як об'єктивні причини (світові фінансові кризи, цикли в економічному розвитку), так і неправильно прийняті урядом рішення в галузі бюджетної політики (підвищення державного дефіциту) та фінансів (підвищення цін та інфляція).

Щоб усунути настання несприятливих економічних умов у державі, в Законі України «Про захист економічної конкуренції» регулюються відносини органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю із суб'єктами господарювання; суб'єктів господарювання з іншими суб'єктами господарювання, із споживачами, іншими юридичними та фізичними особами у зв'язку з економічною конкуренцією [16].

На думку вітчизняного вченого-економіста А. П. Дуки, ризик – це потенційна, усвідомлена та кількісно вимірювана можливість небезпеки виникнення непередбачуваних втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [74, с. 303].

Якщо узагальнити визначення та погляди зарубіжних фахівців у галузі економіки, то з'ясуємо, що основними економічними ризиками є [38, с. 26]: операційний ризик (*operational risk*) – це ризики нестабільності функціонування банківської системи; ринковий ризик (*market risk*) – ризики можливостей зміни параметрів ризику в негативний бік, що сприятиме втратам на всіх рівнях економіки; кредитний ризик (*credit risk*) – ризик відсутності можливості виконання зобов'язань контрагентом кредитних відносин, унаслідок чого можуть виникнути ризики прямих фінансових втрат (державний ризик, наприклад, дефолт, ризик банківської системи й усіх учасників фінан-

сових операцій); діловий ризик (business risk) – ризик втрати ділової репутації; ризик ліквідності (liquidity risk) – це ризик неможливості покриття певних збитків власним капіталом; ризик, пов'язаний із регулювальними органами (regulatory risk) – різка зміна політики уряду, що призведе до підвищення небезпеки банкрутства приватних компаній (наприклад, підвищення податків або політики протекціонізму).

Основним юридичним складником цієї групи ризиків є можливість настання втрат у сфері суспільного відтворення через помилково чи лобістськи прийняті законодавчі акти у сфері економіки. Методами зниження переважної більшості економічних ризиків вважається стимулювання розвитку страхування в країні, активна практика державного страхування, правова формалізація економічних відносин між суб'єктами економіки, ефективне функціонування системи господарського судочинства.

В умовах перехідної економіки іноді виникають специфічні ризики, наприклад, рейдерство (самовільне захоплення об'єктів власності), що висвітлює *економічні ризики* як систему недосконалої правового поля у галузі економіки та самовільне намагання використання прогалин права для присвоєння чужого майна.

Військові ризики, на нашу думку, – це комплекс загроз внутрішній і зовнішній безпеці держави, який складається із небезпек втрати суверенітету внаслідок агресії з боку інших держав.

«Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій по відношенню до цивільного населення, його майна та навколишнього середовища.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу військовослужбовці несуть відповідальність згідно з законом» [15].

Основними носіями військових ризиків є насамперед спеціальні суб'єкти (військовослужбовці) та їхні дії у формі агресії або держав-

ної зради, що може призвести до втрати боєздатності армії й виникнення принципово нового виду загрози – ризику терористичного акту державного масштабу з катастрофічними наслідками.

Юридичним складником військових ризиків, на нашу думку, являється комплекс правових та економічних заходів із метою підтримання боєздатної армії та внутрішніх військових структур.

Безпосереднім складником військових ризиків виступають *терористичні ризики*.

Так, М. В. Возник визначає тероризм як суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій для досягнення злочинних цілей [75, с. 6].

Терористичні акти у Нью-Йорку 11 вересня 2001 р. докорінно змінили відношення держав до терористичних ризиків. Нині вони вивчаються урядами як основні загрози цивілізованому світу, тому розглянемо їх докладніше.

Терористичними ризиками, на наш погляд, вважається ймовірність вчинення терористичних актів певними особами чи групами людей з метою залякування населення.

Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі міжнародної; збирає інформацію про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій; провадить у межах, визначених чинним законодавством, повноважень винятково з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або при проведенні анти-терористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами; забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію і проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції; здійснює досудове розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю; ініціює питання накладення на невизначений строк арешту

на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті основних та надзвичайних витрат; забезпечує у взаємодії з розвідувальними органами України безпеку від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників та членів їхніх сімей.

Міністерство внутрішніх справ України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції органів внутрішніх справ; надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних сил України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна Збройних сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів сухопутних військ, повітряних сил, військово-морських сил Збройних сил України в разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави і з-за меж України; у разі залучення до проведення антитерористичної операції – забезпечують із застосуванням наявних сил та засобів виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; беруть участь у затриманні осіб, а у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб – їх знешкоджують.

Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту, підпорядковані їм органи управління у справах цивільної оборони та

спеціалізовані формування, війська цивільної оборони здійснюють заходи щодо захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з технологічними терористичними виявами та іншими видами терористичної діяльності; беруть участь у заходах з мінімізації та ліквідації наслідків таких ситуацій під час проведення антитерористичних операцій, а також здійснюють просвітницькі та практично-навчальні заходи з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, та органи охорони державного кордону здійснюють боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення спроб перетину терористами державного кордону України, незаконного переміщення через державний кордон України зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів; забезпечують безпеку морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій; надають Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби, забезпечують їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, здійснює заходи щодо запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості на об'єктах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Управління державної охорони України бере участь в операціях з припинення терористичних актів, спрямованих проти посадових осіб та об'єктів, охорону яких доручено підпорядкованим цьому Управлінню підрозділам, надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Розвідувальні органи України здійснюють добування, аналітичне оброблення та надання в установленому порядку розвідувальної інформації про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій за межами України, а також здійснюють заходи безпосередньої протидії терористичним загрозам життю і здоров'ю грома-

дян України, установам та об'єктам державної власності України в разі залучення розвідувальних органів України до участі в антитерористичних операціях за межами України [17].

При цьому виокремлюють кілька видів тероризму: ідеологічний, релігійний, національний, політичний і технологічний [38, с. 17]. Кожен із них має своє спрямування, але вважаємо, що ступінь ризику в кожному з них різний.

Найбільший ризик несуть національний (націоналістичний) тероризм, оскільки саме їх реалізація у сучасному світі призводить до найчисленніших втрат серед мирного населення. Тероризм, що має латентні (приховані) ризики, – становить політичний та ідеологічний тероризм.

Під *ризиками національного (націоналістичного) тероризму* розуміється ймовірність проведення терористичного акту, тобто здійснення його за етнічними або національними ознаками, що може мати на меті від'єднання певної території, що історично заселена представниками етносу, відмінного від переважної кількості населення метрополії. Прикладом можуть виступати етнічні чистки під час громадянської війни в Югославії у 90-х роках ХХ ст., діяльність Ірландської Республіканської армії в Північній Ірландії, війна у Чеченській Республіці в Російській Федерації.

Політичний тероризм як категорія мало присутній у сучасному світі, тому його ризики є латентними. *Політичний тероризм* – це вирішення політичних проблем шляхом насильства [89, с. 17]. Джерелом таких ризиків виступає політична діяльність і боротьба за владу. *Ризик політичного тероризму*, на наш погляд, – це ймовірність проведення терористичних актів для досягнення політичних цілей.

Ризики ідеологічного тероризму – це можливість терористичного акту, кінцева мета якого – докорінна зміна політичного або економічного ладу країни (тобто є складником політичного тероризму) [156, с. 263].

Основним юридичним складником терористичних ризиків виступає наявність правових актів, які регулюють протидію терористичній діяльності.

Право посідає провідну роль у цій групі ризиків, оскільки з його допомогою держава наділяє відповідною компетенцією щодо забезпечення безпеки та силової протидії загрозам суспільству. Однак по-

гане ставлення посадових осіб до виконання власних обов'язків може призвести до нівелювання намагань держави (це фактично вважається їхнім індивідуалістичним складником). Тому протидія цьому – відповідальність посадових осіб як вид адміністративної і кримінальної відповідальності.

Наприклад, основними причинами, які дали змогу терористам втілити задум та здійснити терористичні акти у США 11 вересня 2001 р. стало насамперед недбале виконання своїх обов'язків працівниками служб безпеки й посадовими особами Федерального бюро розслідувань, Центрального розвідувального управління і поліції, про що наголошувалося в доповіді спеціальної комісії сенату США у листопаді 2003 р.

Вважаємо, що для зменшення індивідуалістичних ризиків потрібно передусім використовувати психолого-педагогічні методи, тобто проводити постійні психологічні тренінги, бесіди й підвищувати належну підготовку працівників відповідних служб та відділів.

Розвиток науки і техніки дає змогу терористам використовувати ці досягнення з метою проведення актів залякування задля досягнення своїх злочинних цілей. Тому ризики тероризму в галузі технологій набувають у наш час значної ваги.

Ризики технологічного тероризму існують у постійній (статичній) формі, адже на території держави, у тому числі України, постійно функціонують промислові об'єкти підвищеної небезпеки (атомні електростанції, хімічні заводи, підприємства перекачування газу й нафти тощо) [156, с. 76].

Атомні електростанції вважаються найнебезпечнішими об'єктами промисловості, оскільки аварія на станції може стати катастрофою всесвітнього масштабу. Оцінимо ймовірність терористичних актів на таких об'єктах, тобто визначимо *ризик ядерно-промислового тероризму*. Під *ризиком ядерно-промислового тероризму* розумітимемо ймовірність захоплення, умисного завдання шкоди (підрив, підпал, пошкодження частин і механізмів), що може призвести до витоку ядерного матеріалу за межі цього об'єкта та завдати шкоди довкіллю і населенню країни.

Хімічні, біологічні і нафтопереробні заводи також можуть виступати об'єктами атак з боку терористів, тому існує *ризик хімічного та біологічного (бактеріологічного) тероризму* – ймовірність захоплен-

ня об'єктів промисловості з метою завдання їм шкоди та іншим об'єктам, а також розкрадання і використання хімічних або біологічних матеріалів задля ураження населення країни.

У сучасному світі особливе місце займають електронні прилади, комп'ютери, електронні мережі (банківські, військові, всесвітня мережа Internet), тож можлива наявність кібернетичного тероризму. Цей термін виник на початку XXI ст. разом із комп'ютеризацією життя людей і країн [75, с. 18].

Ризики комп'ютерного тероризму (ризики кібертероризму), на нашу думку, складають найбільшу вірогідність нападів на комп'ютерні мережі чи комп'ютери окремих фізичних або юридичних осіб з метою завдання їм шкоди чи знищення, крадіжки інформації, яка знаходиться на електронних носіях, і незаконне використання цієї інформації для отримання вигоди або завдання якоїсь шкоди.

Наукові ризики – це небезпечні винаходи та впровадження у життя таких наукових винаходів, які можуть прямо або опосередковано зашкодити здоров'ю громадян чи стати загрозою їхньому життю [156. с. 77].

Основними науковими ризиками нині є ризики «мирного атому», ризики від вживання генно-модифікованих рослин і ризики клонування тварин. Такі ризики набули актуальності через прискорення темпів науково-технічного прогресу й появу нових видів техніки, винаходів генної інженерії у сфері молекулярної структури та виникнення можливостей їхньої зміни у рослин, тварин та людей.

Юридичним складником, з одного боку, є можливості держави обмежити на законодавчому рівні впровадження тих розробок, які до кінця не вивчені та можуть завдати шкоди у майбутньому через їх використання у теперішньому часі (проблема «загрози майбутнім поколінням»). З іншого боку, держава має стимулювати розвиток науки, в тому числі законодавчо, для пошуку альтернативних джерел енергії і тих розробок, які покращать життя населення.

Основне завдання держави полягає в оптимальному поєднанні розвитку науки та забезпеченні безпеки в юридичному складнику ризику.

Це важливо для України ще й тому, що найбільшою катастрофою людства стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції, яка

висвітлила негативний бік використання ядерної енергії та результат безвідповідального ставлення влади до впроваджень наукових винаходів у життя.

Природні ризики – це об'єктивний ризик виникнення стихійних явищ природи, які можуть завдати істотної шкоди і збитків економіці країни й призвести до людських жертв [156, с. 78].

Юридичний складник природних ризиків полягає у намаганні обмежити вплив людини як біологічного виду на природні процеси, флору та фауну у планетарному масштабі й на рівні окремих країн. Реалізація таких завдань на державному рівні полягає у прийнятті відповідних законів та правових актів з метою захисту довкілля та поліпшення екологічної ситуації.

На глобальному рівні, на наш погляд, – це організація міжнародного співробітництва та встановлення й ратифікація договорів у сфері екології. Як приклад можна навести Кіотський протокол, ратифікований більшістю промислових розвинених держав, сутність якого – обмеження викидів промислового вуглецю в атмосферу планети (саме через цю причину виник так званий «парниковий ефект»).

Юридичний складник ризиків вважається їхньою невід'ємною часткою, оскільки суспільне життя регулюється за допомогою нормативно-правових актів.

Власне *юридичні ризики*, на нашу думку, – це складники суспільних ризиків на рівні соціального регулювання, оскільки право виступає формою реалізації життя будь-якого суспільства.

Пропонуємо таке визначення поняття «*юридичний ризик*» як складника суспільно-політичного життя суспільства: це ймовірність завдання шкоди правовим інтересам держави при невиконанні їхніх приписів окремими суб'єктами права і своїх правових обов'язків як непокора з боку громадян, фізичних або юридичних осіб, що може завдати шкоди законним інтересам суб'єктам права, які гарантуються та охороняються державою.

Виникнення юридичних ризиків відбулося насамперед одночасно з виникненням права як частини життя людини у суспільстві через неоднорідність індивідуального сприйняття людиною приписів права.

Трансформація юридичних ризиків, на нашу думку, – це зміна та заміщення вже існуючих юридичних ризиків, процес виникнення

нових ризиків чи перехід від одного стану (пасивного) до іншого (активного), що зумовлюється зміною юридичної площини існування суспільства.

Моделювання юридичних ризиків, ми вважаємо, є процесом зміни ними зовнішнього вияву й системи виникнення та зникнення.

Моделі юридичних ризиків «віддзеркалюють» законодавство у практичній площині реалізації правових норм. Зміна моделей відбувається одночасно зі зміною форм державного устрою, виникненням принципово нових видів суспільно-економічних відносин.

До виконання завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки і боротьби зі злочинністю в порядку, встановленому чинним законодавством, можуть залучатися й інші працівники органів внутрішніх справ, військовослужбовці Національної гвардії України. На них, а також на курсантів, слухачів, ад'юнктів, інших атестованих працівників, у тому числі й викладацького складу навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України, поширюються права і обов'язки, гарантії правового і соціального захисту та відповідальність працівників поліції [10].

Систематизація змін дає змогу побачити трансформацію ризиків разом із зміною форм державного устрою та правління у будь-якій державі. Логічним виступає припущення, що юридичні ризики будуть різними в монархічній та демократичній державах з ринковою та командно-адміністративною системами економіки, у промислово розвинених державах та країнах з відсталою економікою.

Ситуація з ризиками в сучасному суспільстві посіла іншу позицію, за якої разом з основним джерелом влади народ став і основним носієм ризиків. При цьому простежується закономірність – що більшою буде ступінь свободи у державі, то більшою буде кількість юридичних ризиків, яка супроводжує діяльність суспільства у цій галузі.

Кількість та якість ризиків зростає пропорційно до «ступеня свободи» суспільства і кількості виборів можливих варіантів подальшого розвитку. «Там, де немає вибору, не виникає ризикована ситуація і, відповідно, не буде ризику», – зазначає А. П. Альгін [36, с. 14].

Модель юридичного ризику в сучасному суспільстві має такий вигляд: народ (джерело влади) – реалізація влади (через політичні

ініціативи) – законодавче закріплення соціальних (суспільних) норм у чинному законодавстві – реалізація цих норм – юридичні ризики.

У цьому ланцюгу останньою сходинкою виступає ризик, оскільки він стосується (як ми зазначали) категорії майбутнього. Теоретично влада не може чітко зреагувати на реакцію соціуму щодо законів, які тільки приймаються. Тому ризики відбивають можливість настання несприятливих юридичних умов на всіх стадіях юридичної діяльності відповідних органів влади – від прийняття закону до його реалізації.

Розглянемо основні види юридичних ризиків у деяких галузях сучасної правової науки: кримінальній, господарській і міжнародній. Про адміністративні ризики йтиметься у другому розділі дослідження.

Щодо правових явищ, то немає істотних суперечностей у розумінні «соціальної ситуації» у теорії права [38, с. 26].

Під ситуацією, як первинним елементом правового регулювання юридичної норми у правовій науці, розуміється локалізований у просторі й часі фрагмент соціального життя, який характеризується якісною визначеністю свого змісту і відносно стабільним складом учасників [41].

Російський вчений В. І. Михайлов зауважує: «У кожній із закріплених у законі норм відображається «готова до цього» соціальна ситуація. Будучи об'єктивною категорією, вона має досить широкий вияв, який характеризується зрілістю її зв'язків, є значущою для суспільства, піддається регулюванню нормами законодавства й володіє сукупністю притаманних тільки їй ознак» [76, с. 87].

У кримінальному праві соціально-юридична природа різноманітних видів, що виключають злочинність діяння, також визначається змістом такої соціальної ситуації, яка закріплена у ній, та становить певний вид суспільних відносин у єдності суб'єктивного та об'єктивного складів.

Особливе місце юридичного ризику в кримінальному праві посідає протидія злочинності у всіх її формуваннях. При цьому «левова частка» ризиків припадає на працівників правоохоронних органів, які безпосередньо реалізують ці завдання. При цьому можна виокремити такі ризики, як суб'єктивний ризик працівника органу внутрішніх справ (ймовірність активної протидії злочинця та отримання

професійної травми) й об'єктивні ризики (ризик неправомірного застосування примусу, ризик нанесення шкоди третій особі при виконанні поставлених завдань з локалізації та припинення злочинного діяння).

Господарське право тісно пов'язане з економічною діяльністю, тому моделювання ризиків у цій галузі узгоджене з економічними ризиками в діяльності суб'єкта господарювання (фізичної чи юридичної особи). Окреме значення мають державні ризики в економічній галузі та, відповідно, ризики реалізації норм господарського права і захисту майнових інтересів усіх учасників економічного життя суспільства.

З боку суб'єкта господарювання правовим ризиком, на нашу думку, являється наявна чи потенційна небезпека втрати чи недоотримання фінансових надходжень і капіталу, що виникає через порушення чи недотримання суб'єктом господарювання вимог законів, угод, нормативно-правових актів, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість їхнього двозначного тлумачення іншими суб'єктами права.

Основною причиною виникнення правових ризиків у діяльності суб'єктів господарювання є те, що ризики мають юридичні відносини з великою кількістю зацікавлених сторін: контрагентами, клієнтами, банківськими посередниками та фінансовими установами, державними регулюючими органами. Головними результатами настання правового ризику вважаються такі негативні наслідки, як пеня, сплата штрафних санкцій та необхідність грошового відшкодування збитків, адміністративних стягнень, погіршення ділової репутації, звуження можливостей для розвитку, втрата позицій на ринку і зменшення можливостей для правового забезпечення виконання угод.

На державному рівні юридичні ризики виявляються у прийнятті неправильних господарських законів чи допущенні помилок у державному управлінні фінансами, що може призвести до погіршення макроекономічної ситуації у країні та виникнення системних кризових явищ, подолання яких вимагатиме додаткових ресурсів (дефіцит бюджету, інфляція, криза виробничої сфери економіки, безробіття тощо). Для зниження позначених ризиків як макроекономічних небезпек застосовуються різноманітні методи планування та прогнозу-

вання: статистичний вимір прожиткового мінімуму та потреб у ресурсах, планування бюджетних доходів та видатків тощо [77, с. 101].

Міжнародне право виступає однією з основних реалізаторських юридичних можливостей держави у здійсненні міжнародної діяльності. Вихідними даними для планування міжнародних ризиків вважаються географічне положення країни, рівень її ресурсозабезпеченості, військовий та виробничий потенціали, зовнішнє оточення (ворожі чи дружні країни), наявність територіальних претензій від (або) певної частини держави.

Міжнародний юридичний ризик визначимо як небезпеку виникнення несприятливих геополітичних умов, що виявляються у прийнятті іншими країнами таких міжнародно-правових актів, які погіршують положення країни у світовому просторі.

Міжнародні ризики, на наш погляд, – є складником національної безпеки держави, тому їх аналіз та прогнозування закладено до програм національної безпеки на державному рівні.

Основними джерелами міжнародних ризиків насамперед виступають небезпеки, які виходять від інших держав або груп людей (наприклад, терористичні групи), вороже налаштованих проти певної країни. Методики впровадження таких ризиків – прийняття несприятливих економічних чи правових умов співпраці, наявність територіальних претензій, у зоні яких існує ризик виникнення збройного конфлікту.

Отже, *юридичним ризиком як прикладним поняттям* є основні внутрішні чи зовнішні загрози державі у правовій площині діяльності, що виникають і трансформуються залежно від рівня правового забезпечення держави й міжнародного становища.

За результатом настання юридичні ризики можна умовно поділити на катастрофічні, тяжкі та незначні.

Основним результатом вияву будь-якого *катастрофічного юридичного ризику* може стати втрата суверенітету, економічні, людські й ресурсні втрати на рівні держави. Для їх подолання держава змушена залучати значні ресурси, при цьому вона несе людські та економічні втрати (екологічні катастрофи, військові дії, економічні диверсії з боку інших країн, акти громадської непокори та «соціальні вибухи»).

Тяжкими юридичними ризиками, на нашу думку, являються внутрішньодержавні рівні злочинної активності, ступінь впливу транснаціональної злочинності на економічну, правову й соціальну сфери життя суспільства та держави. Основним захистом від таких ризиків вважається постійне контролювання та моніторинг криміногенної ситуації на національному й міжнародному рівнях, співпраця з іноземними та міжнародними організаціями з цих питань, профілактика злочинності й адміністративних правопорушень. Економічні втрати значні, але планові, тобто передбачені у бюджеті країни.

Незначні юридичні ризики виникають на певній території держави і можуть бути швидко та з мінімальними ресурсними втратами локалізовані й подолані. Запропонована модель виміру розмірів юридичних ризиків є умовною, але у загальному аспекті відображає вплив тих чи інших видів правових ризиків на стан економічного й соціально-культурного рівня життя суспільства.

Отже, юридичний ризик, на наш погляд, має два основних джерела виникнення: внутрішнє і зовнішнє.

До *внутрішніх джерел* належать ризики прогалин у праві й правових колізіях. *Зовнішні* – виникають та виявляються у міжнародній сфері діяльності країни.

Інструментарієм вимірювання кількісного рівня юридичних ризиків вважається правова статистика, яка у цифрах показує зміни тенденцій та розмірів правових явищ, таких як рівень адміністративних правопорушень та кримінальних злочинів у різних сферах життя суспільства, коли існує можливість гіпотетично спрогнозувати ситуацію від впровадження тих чи інших законодавчих актів і реакцію соціуму на них. Якісну характеристику складатимуть сукупність ознак вчинених правопорушень та реакції на них компетентних державних органів управління, зокрема правоохоронних органів.

Отже, в умовах складних соціально-правових відносин юридичний ризик розглядатиметься як специфічний різновид соціальної чи суспільної ситуації.

Трансформація ризику зумовлена виявами демократичної системи управління, що підвищує «ризиковість» влади, але шляхи до зниження ризиків можуть призвести до виникнення авторитарних або навіть диктаторських режимів під псевдодемократичними гаслами.

Особливої актуальності набуває проблема вивчення ризику як комплексної галузі дослідження, тобто вивчення ризику як системного та комплексного поняття, невід'ємного складника громадського й практичного життя суспільства.

Завдання вивчення ризику в сучасних умовах полягає у знаходженні оптимального балансу між рівнем юридичних ризиків у суспільстві та можливим рівнем демократії у державі. У цьому аспекті можна запропонувати вивчення ризику як напряму в юридичній науці, що на прикладному рівні досліджуватиме правові ризики на різних етапах розвитку відповідної правової площини суспільства в усіх галузях юридичних наук.

Головним результатом такого вивчення буде запровадження ефективних якісних методик зниження рівня юридичних ризиків суспільства як у зовнішніх, так і внутрішніх виявах.

Отже, розглянувши у цьому підрозділі види суспільно-політичних і соціальних ризиків та визначивши юридичний складник у кожному з них, можна зробити такі висновки: автором проаналізовано види суспільно-політичних і соціальних ризиків та визначено юридичний складник у кожному з них.

Класифіковані управлінські ризики за сферою ризиків: суспільні, політичні, соціальні, культурні, економічні, військові ризики. Розглянуто основні види сучасних ризиків і передумови їх виникнення. Автор пропонує виділити окремі категорії «юридична складова ризику» та «юридичний ризик», поклавши в основу різноманітність їх джерел. Так під поняттям «юридичний складник ризику» автор пропонує розуміти визначення місця і ролі права у значенні ризику, важливість впливу на його формування, імовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу.

Юридичний складник ризиків вважається їхньою невід'ємною часткою, оскільки суспільне життя регулюється за допомогою нормативно-правових актів.

Під поняттям «юридичний ризик», як складника суспільно-політичного життя суспільства, автор пропонує розуміти ймовірність завдання шкоди правовим інтересам держави при невиконанні їхніх приписів окремими суб'єктами права і своїх правових обов'язків як непокора з боку громадян, фізичних або юридичних осіб, що може

завдати шкоди законним інтересам суб'єктам права, які гарантуються та охороняються державою.

Систематизовано основні види юридичних ризиків і запропоновано кілька моделей їх класифікації і вимірювання. Встановлено місце та роль кожного з ризиків у системі соціальних і суспільних відносин.

1.3 Актуалізація юридичних ризиків у суспільстві в сучасних умовах

Тенденції, що змінюються, у сучасному світі характеризуються швидким перебігом подій, які розпочинаються, що вимагає своєчасної й адекватної реакції суб'єкта на середовище, що його оточує. Основними характеристиками сучасного світу стали процеси глобалізації. Термін «глобалізація» був запропонований У. Беком наприкінці ХХ ст. [37, с. 268]. Він включає в себе узагальнення процесів поєднання країн у соціальній, економічній та правовій галузях для спрощення взаємин.

Глобалізація, на думку іншого провідного вченого-соціолога Валлерстайна, – це процес об'єднання незалежних, суверенних держав у наддержавні утворення з передачею частини повноважень управління і прийняття рішень в органи управління цим утворенням [78, с. 101]. Прикладом виступають ЄС, процес інтеграції країн Латинської Америки.

Як соціальний феномен глобалізацію розглядає чимало вчених у різних галузях науки, таких як соціологія, політологія, філософія тощо. При цьому вони дають визначення поняття феномену глобалізації, намагаються спрогнозувати наслідки цього процесу, але багато з них не застосовують поняття «ризик», замінюючи його аналогами «загроза», «небезпека», «ймовірність».

Імена таких вчених, як Е. Гобсбаум, Е. Фромм, Т. Пітерс і С. Райсміт тісно пов'язані з негативними виявами процесів глобалізації, намаганням довести, що вигоди від нього є значно вищими ймовірної небезпеки [79, с. 501].

Зокрема, Е. Гобсбаум визначає, що глобалізація призведе до «нового світового порядку» у вигляді наднасиченої, позбавленої меж зони вільного підприємництва [79, с. 23].

Інші вчені, серед яких Валлерстайн, визначають позитивність цього процесу для кожної окремої країни [69, с. 258].

«Глобалізація, – як пише в міжнародному альманасі М. Вебер, – це політика, що обслуговує певні інтереси, а також відповідна ідеологія» [80].

На думку Е. Валлерстайна, «глобалізація не є повноцінним теоретичним поняттям, якщо вона в чомусь і корисна, то лише як риторична фігура» [69, с. 120].

«Глобалізація, – доводить І. Рамоне (з чим погоджуємося), – у край рідко усвідомлюється як процес різнобічний, цивілізаційний переворот» [76, с. 44]. Слід зауважити, що саме негативне ставлення до феномену глобалізації спонукає до вивчення впливу цього процесу на соціум окремої держави.

Глобалізація, як визнають усі без винятку вчені, які досліджують цю проблему, вважається поворотом у розвитку людства. Останнім часом позначеному процесу присвячено велику кількість наукових праць, де розглядаються технологічні, економічні, політичні, культурні аспекти, проте не завжди враховуються його правові аспекти та їх значення.

На наш погляд, у правовому полі процес глобалізації означає, що частину юридичних ризиків держава передає в органи управління наддержавним утворенням.

Проаналізувавши події початку ХХІ ст., можна визначити основні види ризиків, які постали перед державами: ризики економічних криз (підвищення згубного впливу криз через асиміляцію економік різних країн), ризики терористичних актів (11 вересня 2001 р. назавжди змінило відношення урядів країн і пересічних громадян до цих ризиків), ризики війн і збройних конфліктів (Близький Схід, наростання протистояння між Індією і Пакистаном за спірні території), екологічні ризики (аварія на хімічному заводі у французькому місті Ліон у 2001 р.).

Кожен із перелічених ризиків має юридичний складник, який набуває більшого значення через призму заходів щодо зниження ризиків. Будь-які дії зі зниження ризиків, тобто негативних наслідків настання подій або їх профілактики, матимуть правовий компонент, без якого будуть неповними або взагалі непридатними до практичної реалізації. Це зумовлено високим рівнем впливу права на розвиток

усіх без винятку відносин у суспільстві. Актуальність через призму зниження, на нашу думку, – це більш доцільний аналіз сучасних ризиків.

У сучасному світі будь-які соціальні та правові дії за своєю сутністю виступають ризикогенними, оскільки зачіпають одночасно кілька соціальних груп. Зниження ризику несприятливості прийнятих рішень можливе лише при детальному аналізі всіх своїх можливих моделей реакції соціуму на прийняті політичні та правові рішення.

На наш погляд, *процес актуалізації юридичних ризиків* – це підвищення ролі категорії «юридичний ризик» як базового поняття функціонування суспільних, державних, наддержавних інститутів на міжнародному рівні.

Структурні елементи соціуму дають можливість сформулювати основні аспекти актуалізації юридичних ризиків в умовах сьогодення: економічні, соціальні (нерозривність статусу в суспільстві з рівнем отримуваних доходів), культурні, серед яких вирізняють релігійні, суспільні.

На нашу думку, доцільно виокремити рівні актуалізації юридичних ризиків як компонент розвитку сучасної юридичної науки:

1) базовий рівень – це суспільний рівень, в якому ризик виступає базовим поняттям соціального та культурного розвитку;

2) державний (національний) рівень – зумовлений процесами політичної боротьби, що впливає на рішення, які приймаються на законодавчому рівні та ймовірні негативні наслідки їх практичної реалізації;

3) наддержавний рівень – це специфічні ризики, які виникають винятково в об'єднаннях країн за типом Європейського співтовариства;

4) міжнародний рівень – це ризики реалізації прав у міжнародному просторі як можливість завдання шкоди іншим країнам або отримання збитків від зовнішнього впливу.

На кожному з цих рівнів ризик охоплюватиме кілька категорій: небезпеку, загрозу, національний інтерес, національну безпеку та міжнародні аспекти категорій безпеки, стабільність, мир, війну.

Беручи до уваги аспекти суспільного життя, які зумовлюють актуалізацію проблеми ризиків, виділимо *економічні, соціальні, геополітичні, трансформаційні ризики*. Тож сформуємо прикладну базу

для визначення актуальності юридичних ризиків на зазначених рівнях.

Економічні причини пов'язані з проблемою розподілу ресурсів, їх використанням і циклічністю економік світу, зокрема міжнародної економічної системи. Сформульована позиція економічної теорії щодо обмеженості ресурсів та необмеженості людських потреб дуже гостро постає через призму боротьби за кращі умови існування як всередині країн, так і на міжнародному рівні. Всередині така боротьба спричиняє насамперед виникнення злочинності та олігархічно-мафіозних структур, які роблять спроби асимілюватися з владою. На міжнародному рівні виникають ризики військових конфліктів та протистоянь між державами, процеси глобалізації стикаються із наростанням суперечностей у боротьбі за світові природні ресурси (нафта, газ, золото) й фінансові ресурси (вигідні державні замовлення, привілеї у сплаті податків, купівля міжнародних валют за зниженим курсом та інші ресурси, які допомагають накопичити капітал).

Потрібно визнати, що економічні причини виступають основним джерелом утворення юридичних ризиків, оскільки саме боротьба за кращі умови існування є першопричиною виникнення більшості конфліктів, у тому числі міжнародних. Не можна не погодитися з видатним американським соціологом Е. Гобсбаумом, що війна в сучасному світі стає одним з основних економічних стимуляторів розвитку країн, оскільки перенаправлення фінансових потоків гарантує розвиток науки і техніки на десятиліття вперед [79, с. 126].

Розвиток міжнародних економічних відносин між країнами має, на нашу думку, два основних напрями, які виступають базою виникнення ризиків, у тому числі юридичних: перший – позитивістський напрям (позитивна функція ризику) складає спонукання урядів держав до стимулювання власних економік з метою підтримання конкурентоспроможності на міжнародних ринках (тобто здатність надавати на міжнародні ринки такі товари та послуги, які користуватимуться великим попитом) – у такому процесі уряди змушені йти на ризик втрати з метою надання коштів на інноваційну й дослідницьку діяльність, і в цьому аспекті ризик має позитивний характер; другий напрям «штучних умов» (негативна функція ризику) – процес створення політичних та інших умов для розвитку чи оздоровлення економіки, що фактично виявляється у втягуванні країни в міжнародні й

локальні збройні конфлікти чи процеси інтеграції, що у деяких випадках можуть завдавати шкоди національним інтересам держави та її безпеки.

Соціальні ризики, актуальні всередині держави, виникають через неоднорідність суспільних прошарків, різні інтереси суспільних груп, різноманітність бачення шляхів розвитку країни.

Соціальні групи фактично формують суспільний базис функціонування держави. Наявність конфлікту інтересів може спричинити настання «соціального ризику». На нашу думку, такий термін можна застосувати в аспекті важливості впливу соціуму на правовий розвиток держави.

У ст. 5 Конституції України визначено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ...», тому вважаємо, що цим головним нормативним актом країни створена правова основа виникнення «соціального ризику» як правового феномену в комплексі державного управління [1].

На нашу думку, *актуалізація соціального ризику* складає процес розвитку суспільних відносин у країні, результатом якого може стати конфлікт інтересів різних прошарків населення, що може призвести до завдання шкоди державним інтересам.

Вважаємо, що ознаками соціального ризику в правовому значенні є, по-перше, невід'ємність такого значення, тобто за цією категорією можна лише зробити визначення і надалі впливати на неї обмежено; по-друге, постійність, тобто функціонування соціуму обмежене лише просторовими та часовими кордонами, тому виникнення негативних наслідків реалізації влади в соціумі можливе у будь-який проміжок часу, через це моніторинг та вивчення соціальних груп (особливо потенційно небезпечних) дасть можливість впливати на зниження ризику як «соціальної небезпеки»; по-третє, оберненість, тобто здійснення влади народом зумовлює демократичність системи управління й зв'язок між обраною владою і соціальними групами, які фактично дали їм таку владу. Саме ця ознака визначена американським президентом Лінкольном, якому приписують слова: «Народ має ту владу, яку обрав, а значить заслужив» [82, с. 16].

Зазначені ознаки зумовлюють актуалізацію правових ризиків у сучасному суспільстві.

Геополітичні ризики визначаються через наявність суперечностей, що виникають між державами і мають здебільшого економічний (ресурсний) базис, але усувають суперечність винятково за допомогою міжнародних рішень, які впливають не тільки на соціум країни, щодо якої приймається рішення, а й соціум країни, у якій це рішення приймається.

Доцільно буде дати цьому визначенню поняття «*геополітичний ризик*»: це ймовірність настання негативних наслідків при реалізації функцій та завдань держави на міжнародній арені із завданням шкоди національним інтересам, що може призвести до людських та ресурсних втрат.

Геополітичні ризики виникли на початку ХХ ст., а негативним наслідком реалізації геополітичного ризику була Перша світова війна, поштовхом до якої став конфлікт інтересів груп держав Антанти (Російська імперія, Франція, Великобританія) і Троїстого союзу (Австро-Угорщина, Італія, Німеччина).

Варто погодитися з Е. Гобсбаумом, який вважає, що першопричиною виникнення геополітичних конфліктів є намагання урядів деяких держав взяти під власний контроль більшу частину території, ніж яка їм історично належить, «божевільні ідеї» світового панування держави або нації, штучне підвищення ролі національних ідей у міжнародній політиці держави [79, с. 394].

Виокремимо такі *рис*и геополітичного ризику: перша – ситуаційність, яка визначає наявність сукупності певних обставин, що провокують виникнення ризику; друга – масштабність, яка означає, що суб'єктами цього ризику можуть бути одночасно кілька країн чи значна територія; третя – керованість як можливість управління ситуацією та ризиком за допомогою прийняття компромісних рішень, які врахують інтереси усіх зацікавлених сторін і виключають чи мінімізують ймовірність настання негативних наслідків; четверта – часова необмеженість, яка визначає актуальність події і загрози лише протягом певного часового проміжку, тобто наявні довготривалі суперечності, які можуть перейти до фази збройного конфлікту.

Трансформаційні причини виникнення ризиків, на нашу думку, тісно пов'язані з процесами глобалізації й об'єднанням країн за географічними чи економічними ознаками.

Трансформація відбувається і в юридичній площині, оскільки право у більшості світових країн виступає єдиним легітимним джерелом регуляції та узгодження суспільних і державних інтересів.

Зміна правового поля чи його узгодження призводить до виникнення соціальної напруженості у тому випадку, якщо виникає неприйняття соціальною групою навіть тих перетворень, які ґрунтуються на об'єктивній необхідності чи продиктовані умовами розвитку держави.

Доречно визначити, що *трансформаційні причини юридичних ризиків* складають ймовірність негативної реакції соціуму на внутрішні законодавчі або інші правові перетворення, які зумовлюються національними інтересами чи лобіюванням інтересів певних груп осіб.

Із запропонованого визначення виокремимо такі рівні елементів трансформаційних причин виникнення юридичних ризиків:

- *внутрішньосуспільний* – ризики виникнення суперечностей всередині соціуму на основі різноманітності поглядів реалізації влади й напрямів розвитку держави, що виникають між членами суспільства;
- *внутрішньодержавний* – імовірність конфліктної ситуації між державою та суспільством під час змін правового середовища, яке може не знаходити підтримки у певних соціальних верствах;
- *міждержавний* – суперечності на міжнародному рівні зумовлені змінами правового середовища у процесі глобалізації чи тенденціями зміни геополітичних векторів країни.

Трансформаційні причини виникнення юридичних ризиків висвітлюють усі негативні сторони змін правового простору країни, акумулюючи всі можливі негативні «сценарії» розвитку певних подій суспільного, політичного, культурного життя країни.

Усі зазначені причини, на нашу думку, складають базовий рівень визначення ролі юридичних ризиків у житті сучасного суспільства в аспекті розвитку держави в умовах постійних змін та процесів глобалізації.

У структурній призмі побудови міжнародних відносин юридичний ризик, як і його складник, має два основних рівні актуалізації: *базовий* (внутрішньодержавний і суспільний) і *системний рівень* (світові правові системи) як сукупність ризиків, що притаманна кра-

їнам з певним видом правових відносин (англосаксонська, романо-германська чи мусульманська).

Актуальність юридичних ризиків на суспільному та внутрішньо-державному рівні зумовлена кількома основними завданнями державного управління: по-перше, вжиття необхідних заходів для захисту національних інтересів і збереження суверенітету; по-друге, забезпечення держави такими ресурсами, які б допомогли їй виступати як рівний партнер у міждержавних і геополітичних відносинах. Основними юридичними ризиками держави й суспільства як його базової частини є ризик втрати суверенітету і ризик втрат від негативних наслідків реалізації правових рішень.

Процес актуалізації юридичних ризиків безпосередньо пов'язаний із напрямками досліджень у галузі національної безпеки та національних інтересів. Поняття ризику безпосередньо пов'язане з елементами безпеки, у тому числі й національної.

Юридична енциклопедія дає таке тлумачення поняття «національна безпека»: це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Головними об'єктами національної безпеки є громадянин (його права і свободи), суспільство (його духовні й матеріальні цінності) і держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність порядку) [83, с. 260].

Як зауважує В. А. Ліпкан, існує три основних підходи до визначення поняття «безпека»: це нормативно-правова, доктринальна й енциклопедична групи [84, с. 8]. На нашу думку, основною базою для визначення зв'язку між ризиком і безпекою є нормативно-правова група підходу до визначення поняття «безпека».

Погоджуємося з наявністю таких груп підходів до визначення поняття «безпека», але пропонуємо розглянути їх в аспекті поняття «юридична безпека».

Виокремимо теоретичну двоїстість категорії «ризик» у понятті «безпека»: з одного боку, ризик виступає антагоністичним поняттям щодо безпеки (безпека – відсутність ризику), а з іншого – є його невід'ємною частиною (безпека – комплекс заходів із зниження ризику).

На нашу думку, термін «юридична безпека» відображає правовий складник національної безпеки та визначає стабільний стан правово-

го поля держави (сукупності всіх юридичних відносин), що складає правову базу для збереження національного суверенітету та інтересів держави.

Нормативно-правова група – це сукупність знань про категорію ризику як складового елементу чинного законодавства, що досліджується в діалектичному зв'язку з категоріями безпеки, небезпеки, загрози.

Нормативно-правова група дає визначення п'ятьом основним напрямкам дослідження категорії «безпека». Пропонуємо розглянути у кожному з них місце та роль ризику як складника категорії «безпека» з точки зору пасивного (тобто ризику лише як теоретичної абстракції) й активного ризику (ризик як діяння, яке в результаті може призвести до завдання шкоди або збитків від таких дій). Подібна, трохи спрощена модель аналізу дасть можливість більш чітко (порівняно з констатацією наявності ризику) визначити актуальність юридичного ризику в системі національної безпеки.

1. Основним визначенням поняття «безпека» вважається постулат: *безпека – відсутність ризику, загроз та небезпек*. У цьому аспекті мається на увазі неприпустимий ризик, пов'язаний з можливістю завдання будь-якої шкоди життю, здоров'ю та майну громадян, екології країни (стану довкілля).

Вважаємо, що ризик у цьому випадку виступає ключовим поняттям формули. Асоціація ризику лише з можливістю небезпеки буде звуженою та не враховуватиме усіх сторін цієї категорії. Маємо пасивну констатацію станів середовища.

Пропонуємо доповнити постулат і надати йому вигляд більш активної взаємодії між прикладним поняттям і станом середовища: *безпека – комплекс заходів для зниження системного ризику, загроз та небезпек*.

Загроза вважається ймовірністю настання негативних подій, тобто фактично пасивний стан категорії «ризик». Небезпека – активний стан ризику, тобто перетворення ймовірності на певні обставини, за яких ризик виступає фізичною величиною. Фізичний вимір збитків притаманний будь-яким суспільним явищам, наприклад, збитки, завдані повеннями чи ураганами, – у грошових одиницях, кількість загиблих в авіакатастрофах вимірюють людськими життями, а кількіс-

ний аналіз військових дій вимірюють у живій силі, втраченій техніці й захопленій (втраченій) території.

У ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» зазначається, що Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [12].

До проблем юридичних ризиків суспільства, яке існує на сучасному етапі, можна віднести також надзвичайно великий вибір масових заходів.

Найбільшу групу соціально-політичних явищ некримінального характеру в юридичних ризиках складають різноманітні масові заходи.

Термін «масові заходи» широко застосовується як у відомчих нормативних актах, так і в службових документах. Водночас на сьогодні єдиного наукового визначення цього терміну немає.

Л. М. Колодкін вважає, що поняття «масові заходи» означає громадсько-політичні, культурні або спортивні заходи, які супроводжуються великим скупченням людей, серед яких учасники, місцеві мешканці, запрошені та туристи [117, с. 92].

Вчений В. В. Ларін тлумачить прояв багатьох аспектів громадського життя, які супроводжуються зібранням великої кількості громадян, що направлені для задоволення політичних, духовних, фізичних та інших потреб громадян, постають однією з форм прояву комунікації між громадянами та демонстрації єдності між людьми [118, с. 465].

В. В. Ларін у контексті дослідження значення словосполучення «масові заходи», підкреслює наступні особливості:

- присутність великої кількості людей;
- скоординованість дій;
- існування чітко визначених цілей або конкретної мети;
- наявність громадських місць;
- наявність плану проведення заходів.

Скупчення великої кількості людей в юридичному ризику характеризується тим, що масові заходи різноманітної спрямованості притягують до себе увагу значної кількості людей, які надалі приєднуються до учасників цих заходів.

Під організованістю дій в юридичному ризику слід розуміти чіткий порядок дій усіх суб'єктів, які беруть участь у підготовці й проведенні заходів, що забезпечує їхню безпеку, тобто розробляється їх програма, визначаються заходи безпеки, а також учасники самого заходу, їх компетенція, створюються органи координації дій тощо.

Вивчення матеріалів надзвичайних подій, які мали місце при проведенні масових заходів, свідчить про те, що відсутність необхідного їх організаційного забезпечення призводить до тяжких наслідків, дуже часто з людськими жертвами.

Масові заходи, на які збирається велика кількість людей зі спільними інтересами в залежності від цілей можуть бути політичними, культурними, спортивними, релігійними, професійними тощо. Деякі групи людей на таких заходах задовольняють свої професійні потреби, прикладом можуть слугувати виступи артистів, які виконують службові обов'язки, інші цікаво проводять вільний час – вболівальники на спортивних змаганнях або публіка на концертах та конкурсах.

Наступною ознакою, властивою масовим заходам у юридичних ризиках впливає з того, що будь-які з них зумовлюються насамперед виявом або проявом таких відносин між людьми, які носять назву вольових. Вони можуть формуватися не будь-де, а тільки там, де збігаються інтереси багатьох громадян, тобто в громадських місцях.

Остання, не менш важлива характерна риса масових заходів – наявність плану проведення заходів, тобто регламентація порядку проходження дії, що направлена на гарантування прав, свобод та інших законних інтересів громадян.

З огляду на аналіз ознак поняття «масові заходи», можна дати таке його визначення як у широкому, так і вузькому розумінні.

У широкому розумінні масовий захід – це організована дія (є одним з явищ суспільного життя, які відбуваються у присутності великої кількості громадян), у визначеному державою порядку з метою задоволення їхніх політичних, духовних, фізичних та інших потреб, які є формою реалізації їхніх прав і свобод.

На відміну від запропонованого поняття масового заходу, в діяльності правоохоронних органів він використовується в спеціальному, тобто вузькому розумінні.

Так, масовий захід – це здійснення державними органами більшою мірою комплексу заходів щодо забезпечення охорони громадського порядку і безпеки при підготовці і в період проведення розглядуваних заходів, тобто розуміється як проведення «спеціальної операції».

Масові заходи – це громадсько-політичні, спортивні, культурні, релігійні або інші заходи, що відбуваються в присутності великої кількості людей, які проходять за ініціативою певних політичних сил, громадських об'єднань, релігійних громад, спортивних організацій з нагоди святкування державних, релігійних чи будь-яких інших значних подій.

Масові заходи – це мітинги, збори, процесії та демонстрації. Так, мітинг – публічне зібрання громадян, що проводиться поза приміщенням. Демонстрація – форма індивідуального і колективного публічного виявлення думок, що здійснюється у вигляді масового проходження за визначеним маршрутом.

З метою запобігання неоднозначності в тлумаченні змісту ознак поняття «масові заходи», вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на їх класифікації, що дає змогу краще схарактеризувати масові заходи як цілісну систему з властивими тільки їй процесами, виявити їх характерні особливості (риси). Правильне визначення передусім залежить від чіткого, наукового розподілення видів масових заходів.

За змістом масові заходи поділяються на:

а) суспільно-політичні (збори, мітинги, демонстрації, походи, конференції, зустрічі і проводи урядових делегацій тощо) і загальнополітичні (мітинги, походи, демонстрації, збори, конференції та з'їзди політичних партій тощо).

Так, зборами визнаються спільна присутність громадян у попередньо визначеному місці, під час яких здійснюється дискутування та виробляється колегіальне рішення щодо будь-яких важливих питань.

Демонстрація – одна з форм прояву масової, колективної та індивідуальної думки відносно будь-якого аспекту громадського чи політичного життя.

Визначені наступні види демонстрацій:

- мітинг – прояв масової підтримки резолюцій, вимог або висловлення громадської думки, який повинен проводитися у заздалегідь позначеному місці;
- вуличний похід – демонстрація, що проходить під час пересування її учасників вулицями міста за попередньо визначеним маршрутом;
- пікетування – оприлюднення колективної або особистої думки громадян, яке відбувається поряд з об'єктом пікетування;
- маніфестація – інтеграція будь-яких видів масових заходів.

б) культурно-просвітницькі (молодіжні фестивалі, народні гуляння, національні свята, міжнародні виставки, концерти популярних виконавців, дискотеки та ін.);

в) спортивні (олімпіади, міжнародні змагання з різних видів спорту та ін.);

г) інші (релігійні).

Охорона громадського порядку при проведенні громадсько-політичних заходів меншою мірою покликана впливати на поведінку будь-якої особи, насамперед впорядкування групового спілкування. Для цього відбувається організований збір, шикування та рух учасників відповідно з заздалегідь затвердженим планом, створюються умови щодо запобігання несанкціонованого скупчення громадян, відповідно, впорядковуються потоки руху громадян.

Таким чином, характерні особливості масових заходів та з'ясування їх змісту вказують на необхідність дослідження особливостей самих обставин, що здійснюють вплив на організацію охорони громадського порядку при їх проведенні.

Специфіка обстановки, в якій проходять масові заходи, потребує застосування своєрідних заходів охорони громадського порядку та громадської безпеки. У цих умовах правоохоронними органами застосовуються посилені заходи, сутність яких полягає у введенні вищими державними органами, місцевими органами державної влади певних режимних обмежень, додаткових заборон, обов'язків.

Юридичний ризик може мати два основних стани: пасивний – як теоретично-прикладна категорія, що асоціюється з ймовірністю настання певної негативної події й наближається до категорії «загроза»; активний стан – виникнення реальних життєвих обставин, які можуть сприяти реалізації стану загрози, тобто перетворення загрози

на небезпеку, – у цьому процесі ризик переходить в реальну (фізичну) категорію завданих збитків чи реальну шкоду в разі настання таких подій.

2. У системі розвитку безпеку визначено як властивість систем. У юридичному аспекті, на наш погляд, прикладом може бути громадська безпека, тобто стан правового середовища у разі дотримання всіма учасниками правового процесу чинного законодавства.

Згідно із Законом «Про національну поліцію», поліції для виконання покладених на неї обов'язків, надається право: 1) вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень поліції, виносити на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні порушення, а в разі невиконання зазначених вимог, застосовувати передбачені цим Законом заходи примусу; 2) перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їхню особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на поліцію; ризик при цьому виступає складником впливу на зовнішнє середовище з боку учасника правового процесу – ймовірності протиправної поведінки та наслідків таких дій задля інших учасників такого процесу. Місцеве самоврядування, наприклад, виступає реальним регулятором стану властивостей правової поведінки й органом, який зможе обмежити вплив негативної поведінки на усіх суб'єктів права [10].

Тому у правовому аспекті запропонована формула, на нашу думку, може мати такий вигляд: безпека – стан властивостей ризикових систем.

Пасивний складник поняття «ризик» вважається відсутністю протиправної поведінки учасників правового процесу.

Активний складник – це наявність дії антисоціального чи неправового характеру й важелів обмеження впливу таких дій на будь-яких інших суб'єктів права (наприклад, з боку Національної поліції і спеціальних підрозділів правоохоронних органів).

3. Юридичний складник поняття «безпека» визначається постулатом: *безпека – стан захищеності від ризиків, загроз та небезпек*. Прикладом може виступати безпека закритого об'єкта (із спеціаль-

ним правовим станом) – захищеність об'єкта від несанкціонованого втручання та дій щодо нього (навмисних чи випадкових), що може призвести до порушення режиму проектної експлуатації, «витоку інформації» чи навіть його руйнування.

Пасивний складник ризику виявляється в ймовірності порушення стану захищеності (тобто наявності умислу чи необережності у певних осіб). При цьому пасивний складник ризику відповідає стану загрози (теоретичної ймовірності загрози).

Активним складником ризику вважається реалізація злочинних намірів, наприклад, щодо закритого об'єкта, метою дій виступає завдання шкоди самому об'єкту (стану його нормального функціонування) чи певним складовим (інформаційний складник). Небезпека виступає матеріальною частиною складового поняття «ризик» в умовах практичних дій як законного, так і протизаконного характеру.

Законом України «Про боротьбу з тероризмом» встановлено, що боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах: законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом [17].

4. Поняття «безпека» визначається як відповідність певним правилам і параметрам. Наприклад, безпека електронної техніки визначається як відповідність її технологічним та експлуатаційним правилам і нормативам.

Пасивний складник ризику цього аспекту полягає в ймовірності помилки при визначенні параметрів та правил експлуатації.

Активний складник ризику виявляється у навмисному порушенні правил та параметрів, що може призвести до негативних наслідків як для самого об'єкта експлуатації, так і для суб'єктів, які його експлуатують, довіллю чи іншим особам.

Особливо актуальним таке визначення вважається для стану безпеки водного і повітряного транспорту, коли активна частина ризику втрачати вимірюється кількістю людських життів.

5. Поняття безпеки може тлумачитись як «безпека – комплекс заходів». Прикладом може бути безпека авіаційних польотів (технічний складник) – комплекс організаційних і технічних засобів, спрямованих на забезпечення безаварійної роботи й утримання у справному стані авіаційних споруд, аеропортів, посадкових смуг, обладнання, пристроїв, допоміжних механізмів і літаків.

Оскільки безпека – поняття універсальне, пропонуємо одразу визначити юридичний складник наведеного прикладу. Отже, безпека авіаційних польотів становить комплекс заходів правоохоронних органів з метою недопущення протиправної поведінки в аеропортах, спорудах, на посадкових смугах, що може призвести до виникнення загрози пасажирам, літакам чи іншим особам та об'єктам через дію чи бездіяльність правопорушників.

У цьому визначенні пасивний складник ризику виступає дією спостереження (моніторингу) за станом захищеності об'єкта (пасивної поведінки) як дій наглядю.

Активний складник ризику виявляється у діях певних суб'єктів щодо використання об'єкта з прямою та основною метою завдання шкоди іншим особам чи об'єктам.

Таким чином, актуальність юридичних ризиків набуває життєвого забарвлення, оскільки на базовому рівні вони пов'язані з категоріями національної безпеки й соціальної (суспільної) та економічної стабільності розвитку держави, а також виконання державою своїх обов'язків та функцій, покладених на нею головним нормативно-правовим актом країни (Конституцією України) та чинним законодавством перед іншими учасниками правового процесу (юридичними і фізичними особами) в ній.

6. Безпека – елемент нормативної системи протидії ризику.

Законом України «Про оборону України» встановлено, що оборона України базується на готовності та здатності органів державної

влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони [19].

7. Безпека – стан активної протидії загрозам і небезпекам.

На системному рівні (світових правових систем) існують, на нашу думку, дві основні причини, що зумовлюють актуалізацію юридичних ризиків: по-перше – це міжнародні процеси глобалізації; по-друге – дії окремих осіб, організацій та держав, спрямовані на вирішення проблем релігійного, історичного й економічного характеру методами залякування, погроз та шантажу.

На наш погляд, саме активні антисоціальні дії сприяють виникненню міжнародних ризиків правового, політичного та економічного характеру.

Такі ризики набувають практичної актуалізації під час виникнення терористичних угруповань, метою діяльності яких є завдання шкоди здоров'ю, життю людей і державам.

Актуальність юридичного складника таких ризиків неможливо переоцінити, оскільки саме від наявності правової бази й кількості внутрішньоправових колізій залежить стан безпеки певної країни, у тому числі і в міжнародному аспекті.

Пропонуємо структурно визначити місце та роль юридичних ризиків у світових правових системах, що доповнить загальну картину актуалізації юридичних ризиків в умовах третього тисячоліття.

Методологічною основою бази дослідження ризиків правових систем виступатимуть категорії, які, на нашу думку, чітко визначають критерії розвитку та функціонування правової системи: а) ризик правової системи – можливість негативного впливу норм права у момент їхньої практичної реалізації на соціум як всередині країни, так і поза її межами; б) аналіз ризиків правової системи – виявлення явних чи прихованих суперечностей та недоліків у правовій системі, що у певний період може за визначених умов завдати шкоди соціальним чи міжнародним відносинам або призвести до негативних наслідків внутрішньодержавного або міжнародного масштабу; в) правову систему в аспекті ризику проаналізуємо в ланцюгу реалізації норм права, змодельованої нами під кутом: соціум – право (ре-

алізація права) – загрози (об’єктивні та суб’єктивні) – внутрішнє середовище – зовнішнє середовище. Перелічені елементи, на наш погляд, у сукупності складають *модель ризику правової системи*. Розглянувши ці елементи, визначимо, в якій послідовності досліджуватимуться ризики правової системи.

Поняття соціуму найбільш чітко сформульовано у словнику сучасних філософських термінів: соціум (від лат. *socium*) – «велика стійка соціальна спільність, для якої характерна єдність умов життєдіяльності людей, культури; соціальне оточення людини» [85, с. 196]. Цей елемент є основним, оскільки соціум виступає носієм правових ідей.

Поняття «право» має досить різноманітні тлумачення, але за основу візьмемо запропоноване професором В. В. Копейчиковим визначення, що «право – це єдність рівної для всіх норми та міри свободи та справедливості» [86, с. 64]. Визначення цієї категорії в різних правових системах має різний сенс, але при цьому означає практично одне й те саме – наявність можливостей реалізації власної поведінки в межах соціуму.

Реалізація права як категорія в практичному аспекті, на нашу думку, вдало розкрита В. В. Копейчиковим: це впровадження встановлених правових норм у діяльність суб’єктів права через використання суб’єктивних прав, виконання юридичних обов’язків чи дотримання заборон [86, с. 7]. Виникнення і перебіг процесів реалізації права є ключовим моментом виникнення юридичних ризиків, у тому числі й на міжнародному рівні, оскільки ризики на цьому рівні мають спрямований і свідомий характер.

Загроза в цьому аспекті, на нашу думку, – це ймовірність завдання шкоди при реалізації норм права у правовій системі, при цьому об’єктом небезпеки є внутрішньодержавні й міжнародні відносини, а суб’єктами – держава, соціум країни-носія, інші держави, які виступають як «споживачі небезпеки або ризику». Це положення містить дві основні категорії суб’єктів ризику – «носій ризику» та «споживач ризику».

Носій ризику – суб’єкт права, у тому числі міжнародний, від якого загроза є спрямованою дією або чітко визначеною метою такої загрози.

Під «споживачем ризику» розуміють об'єкт чи суб'єкт, на який спрямована потенційна загроза негативних наслідків від настання імовірних подій.

Об'єктивна загроза, на нашу думку, виникає у момент прийняття норми права та впливає з потенційності несумісності з нормами права інших систем чи країн. Суб'єктивною загрозою вважається варіативність виникнення небезпеки на момент реалізації прийнятої норми права у цій країні чи за її межами.

Під *внутрішнім середовищем* виникнення ризику мається на увазі сукупність внутрішньодержавних відносин, що складають елементи державного управління у процесі реалізації права.

Зовнішнє середовище виникнення ризиків – це міжнародна спільнота інших держав, до яких може застосовуватися чи впливати прийнята правова норма.

Природно, що аналіз ризиків не може бути повним та всебічним без визначення найістотніших недоліків системи права, що аналізується, та визначення ролі й місця цих компонентів у побудові «моделі ризику», тобто умовний поділ структурних компонентів на джерела ризику та споживачів ризику.

Відомий французький учений Р. Давід у юридичній науці виокремлює такі правові системи:

1) англосаксонська правова система – Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Північна Ірландія та інші країни, які були колоніями Англійського Королівства;

2) романо-германська правова система (європейська, континентальна) – країни континентальної Європи, Латинської Америки, Японія та деякі країни Африки;

3) мусульманська правова система – Іран, Афганістан, Туреччина, держави Арабського Сходу, Південної і Південно-Східної Азії та Африки. Тут понад 80 % населення – мусульмани, а іслам проголошений у конституціях державною релігією [87, с. 76].

Проаналізуємо англосаксонську систему права, оскільки саме англійська система вважається однією з найстаріших у світі та охоплює країни з відносно високим рівнем життя. На нашу думку, основними джерелами небезпек у цій системі виступають ризики юридичного характеру. При цьому основні джерела ризику можна умовно поділити на дві групи: перша група ризиків матиме винятково правову

природу – консерватизм, прецедентне право, незбіжність основних правових доктрин з іншими системами права; друга група ризиків матиме соціальну й міжнародну природу, основна риса – «споживання» (ризики глобалізму, терористичні ризики, техногенні ризики).

Соціум більшості країн англосаксонської системи права складається з громадян, рівень доходів яких відносно великий порівняно з іншими країнами (це стосується здебільшого США та Великобританії). Тому в цьому аспекті соціум виступає у більшій мірі «споживачем ризику», аніж його носієм.

Внутрішнє середовище в англосаксонській системі права складається з усталеного соціуму, для якого основним пріоритетом розвитку виступає стабільність та небажання змінювати усталений склад суспільно-політичних і правових відносин.

На зовнішнє середовище практично не впливають норми цієї правової системи, оскільки рішення урядів країн (особливо США і Великобританії) приймаються з урахуванням міжнародного становища та продиктовані їх бажанням захистити власні національні інтереси.

Ризики групи міжнародних відносин впливають з доволі агресивної політики цих держав у боротьбі з міжнародним тероризмом. Війна США і країн Північно-Атлантичного альянсу у Перській затоці й Афганістані підвищує ризик терористичної протидії радикальних угруповань. Апогеєм такого протистояння стали події 11 вересня 2001 р., коли терористи-смертники арабського походження захопили пасажирські літаки та спрямували їх на стратегічні об'єкти США, у результаті чого загинуло близько 1000 людей та ще більше отримали поранення [50, с. 67]. Отже, країни англосаксонської системи права у міжнародній діяльності виступають одночасно «носіями ризику» (здебільшого військових) та одночасно «споживачами ризику» військового (терористичного) характеру.

Європейська система права зазвичай застосовується у розвинених країнах, її особливістю є наявність інституту омбудсменства (наявність осіб, які здійснюють нагляд за законністю дій органів влади та посадових осіб); законодавчі й судові органи у країнах цієї правової системи наділені правом офіційного тлумачення норм права, а отже, право складається не лише з правових норм, сформульованих законодавцем, а й включає норми, що створюються в результаті їх тлу-

мачення, тобто містить у собі раніше не досліджувані ризики – міграційний та наднаціональний [61, с. 29]. Мається на увазі, що в процесі об'єднання правових систем кількох країн в одну чи створення єдиного правового простору ЄС, між населенням різних країн можуть виникати конфлікти інтересів, що набуватимуть агресивних форм та загрожуватимуть мирному співіснуванню Європейського простору (неприйняття єдиного законодавства, єдиних правил тощо). Не варто також забувати про особливості менталітету, виховання, релігію представників різних країн. Ті закони, що є звичними для одних, можуть стати причиною конфлікту чи несприйняття законодавства іншими.

На відміну від англосаксонської системи права, основним юридичним ризиком, на наш погляд, вважається ризик правових змін, – це впливає із постійного намагання керівних органів ЄС вдосконалити свою правову систему.

Соціум ЄС багатонаціональний та соціально неоднорідний через природу цього державного утворення [88], тому різні події та рішення не можуть сприйматися однаково всіма учасниками правового процесу.

Реалізація норм права здійснюється на кількох рівнях – загальноєвропейському (рішення Європарламенту) та місцевому (державному), у цьому випадку виявляється ризик невиконання чи ігнорування рішень вищої інстанції на державному рівні. Прикладом може слугувати негативне ставлення населення більшості країн ЄС до загальної Конституції.

Об'єктивні загрози правової системи виникають через багаторівневість впровадження прийнятих управлінських рішень, а суб'єктивні – з неможливості повного контролю за виконанням рішень на місцях представниками Європарламенту й особистісним трактуванням певних положень прийнятих рішень представниками різних країн.

Основним ризиком внутрішнього середовища, як зазначалося, виступає ризик несприйняття чи навіть протидії прийнятим рішенням вищим законодавчим органом ЄС. Зовнішніми ризиками виступає насамперед терористичний ризик, оскільки країни ЄС одночасно є учасниками військового блоку НАТО та беруть участь в усіх військових операціях США, але у значно менших обсягах, і

ризик енергетичної залежності від Російської Федерації, особливо в постачанні природного газу. Конфлікт Росії та України у січні–лютому 2009 р., коли через суперечність двох держав майже чверть населення ЄС залишилася без природного газу та опалення, показав, що ризики енергетичної залежності неможливо не враховувати у зовнішній політиці.

Підвищений формалізм, наявність бюрократичного апарату й необхідних процедур національного впровадження при прийнятті рішень підвищує «часовий ризик» реакції на зовнішні події. Як приклад такого ризику можна навести доволі великий термін (майже 2 роки) прийняття і впровадження антитерористичних заходів на території ЄС. У цей період (прийняття нормативних актів антитерористичного характеру) Інтерпол та місцеві правоохоронні органи були обмежені в юридичних засобах боротьби з «громадськими організаціями», щодо яких була отримана вірогідна оперативна інформація про те, що мета їх діяльності полягає у сприянні терористичним угрупованням у європейських країнах.

Отже, країни європейської (континентальної) системи права виступають як «споживачі ризику» як у зовнішньому, так і внутрішньому міжнародному правовому просторі.

Правові системи 45 афро-азіатських держав (від Марокко до Індонезії) належать до мусульманської правової системи, яка є найскладнішою для аналізу, оскільки практично кожній державі мусульманського світу притаманна своя специфіка застосування правових норм, з огляду на матеріальне становище громадян, наявність можливостей впливу світської влади на духовних лідерів та визначення реального стану духовної влади. Виокремимо найістотніші моменти ризиків цієї правової системи.

Соціум мусульманських країн неоднорідний, поділ ґрунтується на рівнях статків громадян: країни з відносно заможними громадянами – Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Лівія та інші, в яких основним джерелом доходів вважається нафта і природний газ, та країни з низьким рівнем доходу – Афганістан, Ірак, Ліван, Сирія та ін.

Головне джерело права у мусульманських державах складають релігійні писання: Суна, Коран тощо. Основний зміст мусульманського права – правила, що впливають з ісламу, поведінка віруючих

та покарання (релігійного характеру) за невиконання цих правил. Мусульманське право поширюється тільки на мусульман, але навіть у тих країнах, де мусульмани – основна частина населення, воно доповнюється законами та звичаями, кодифікується і модифікується через виникнення нових суспільних відносин.

У традиційному сенсі мусульманське право практично не збереглося. На сучасному етапі розвитку мусульманських країн до їхньої правової системи мусульманське право впроваджується, в основному, шляхом втілення основ ісламської релігії.

Основними ризиками міжнародної діяльності мусульманських країн є терористичні ризики, які на початку XXI ст. стали «візитівкою» цих країн. Найважливішим носієм ризиків виступає мусульманська доктрина боротьби з іновірцями, які отримали підтримку деяких владних структур мусульманських країн (іноді підтримка має прихований характер). Зауважимо, що мусульманські держави з точки зору терористичної діяльності можна поділити на дві основні групи: перша – донори (заможні мусульманські країни, які фінансують терористичні організації); друга – країни-виконавці, на теренах яких розміщуються бази для підготовки та навчання терористів.

У сучасному світі розширюється коло країн, де ідеї та основоположні приписи шаріату впливають на регулювання соціальних процесів.

Це свідчить про те, що, не дивлячись на удавану «вічну незмінність» вічних канонів, мусульманське право досить вдало адаптується до змін у громадському житті, утримуючи функцію найголовнішого громадського регулятора.

Завершуючи аналіз мусульманської правової системи, наголосимо, що одним із найгірших наслідків доктрини мусульманського права вважається поширення тероризму як масового явища, тобто мусульманські країни виступають більш як «носії ризику», ніж його споживачі.

Так, Е. Гобсбаум стверджує, що «виникнення ісламського фундаменталізму було рухом не лише проти ідеології модернізації (вестернізації – доповнення мусульманського законодавства в галузях, де воно було врегульоване релігійними канонами), а й проти самого Заходу. Невипадково активісти подібних рухів домагаються своїх

цілей через вбивства (з допомогою вибухів) західних туристів, як це відбувалося в Єгипті, чи вбиваючи місцевих західних поселенців...» [79, с. 500].

Структурно розглянувши питання міжнародних правових ризиків, можна зауважити, що актуальність міжнародних правових ризиків спричинена наявністю релігійних, економічних та політичних суперечностей, що зумовлюють наявність як пасивного складника ризику (наміри і загрози), так і активних елементів ризику (підготовка і здійснення терористичних актів та інших дій для домінування на міжнародному рівні).

Проаналізувавши актуалізацію проблеми юридичних ризиків у суспільстві в сучасних умовах, зробимо такі висновки:

Проаналізовано події початку XXI століття що визначають основні види ризиків, які постали перед державами: ризики економічних криз (підвищення згубного впливу криз через асиміляцію економік різних країн), ризики терористичних актів, ризики інформаційних і збройних конфліктів (Близький Схід, наростання протистояння між Індією і Пакистаном за спірні території), екологічні ризики. Кожен із перелічених ризиків має юридичний складник, який набуває більшого значення через призму заходів щодо зниження ризиків. При цьому, будь-які дії зі зниження ризиків, тобто негативних наслідків настання подій або їх профілактики, матимуть правовий компонент, без якого будуть неповними або взагалі непридатними до практичної реалізації. Це зумовлено високим рівнем впливу права на розвиток усіх без винятку відносин у суспільстві.

Автором пропонується проводити аналіз сучасних ризиків та критерії їх зниження, у сучасному світі будь-які дії правового характеру виступають як ризиковані.

Автор систематизує актуалізацію юридичних ризиків у правових відносинах: базових (суспільному й державному) і системних (наддержавному й міжнародному). Усі правовідносини перебувають у постійному русі, що зумовлює ймовірність зниження ризиків на всіх рівнях, але не знімає питання актуальності юридичних ризиків, оскільки ризики виступають невід'ємними складниками сучасного процесу розвитку внутрішньодержавних та міжнародних відносин.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу правової бази щодо проблематики ризиків, їх прикладного теоретичного аспекту, юридичних складових та актуалізації в сучасних умовах, можна зробити такі висновки:

1. Виникнення ризику, як категорію людського буття, появу розумової діяльності людини, яка із самого початку свого існування зіштовхувалася з явищем ризику, здійснювала певні дії з його зниження, не усвідомлюючи його, а отже, не визначаючи це поняття.

2. Ризик людини виник із самого початку його/її існування. Основою положенням для початку дослідження ризиків стала математика та теорія ймовірності. Головним поштовхом для розвитку вивчення ризиків стала поява капіталістичної форми організації економіки. Історичне виникнення ризику як категорії та його розвиток пов'язаний з розвитком товарно-грошових відносин, технологій і суспільно-політичних процесів.

3. Ризики можна розділити за певними ознаками. Ризики існують у будь-якій діяльності людини, у тому числі правовій, зі збільшенням сфер діяльності людини збільшується і кількість ризиків, що супроводжують цю діяльність.

4. Ризик містить у собі юридичний складник, наявність правового компоненту в будь-якому виді людської діяльності зумовлено винятковою роллю права у житті сучасного суспільства.

5. Юридичний ризик був актуальним на всіх рівнях розвитку сучасних відносин – від суспільного до міжнародного, але базові причини їх виникнення залишаються незмінними.

6. Політичні та економічні інтеграційні процеси, що в міжнародному просторі стали каталізатором для актуалізації проблеми юридичних ризиків у суспільствах і державах у третьому тисячолітті. Актуалізація юридичних ризиків існує в усіх правових відносинах: базових (суспільному та державному) та системних (наддержавному та міжнародному).

7. Трансформувався ризик разом зі змінами в наукових пізнаннях людини та соціально-економічних умовах існування. Описано основні види юридичних ризиків суспільства в історичному аспекті виникнення та трансформації таких ризиків.

РОЗДІЛ 2

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА
ОЦІНКА ЮРИДИЧНОГО РИЗИКУ
В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ**

**2.1 Класифікація складових юридичного ризику
у діяльності органів державної влади**

Класифікація складових юридичного ризику у діяльності органів державної влади – це встановлення складових частин щодо впливу юридичного ризику на стан суспільних відносин, що охороняються нормами адміністративного права. Така класифікація може бути здійснена за різними підставами. Ці підстави умовно можна назвати «вимірами» юридичного ризику.

Вимірами є:

1. З позиції адміністративного права:

а) адміністративні ризики – тобто ймовірність прийняття негативних рішень (не правомірних рішень) у діяльності органів державної влади, що може завдати шкоди суспільним відносинам;

б) загально-правові ризики – це ймовірність завдання шкоди суспільним відносинам у діяльності органів державної влади, в інших правових сферах (господарське, цивільне, кримінальне право тощо).

2. З позиції органів державної влади:

а) організаційні ризики (тобто отримання негативного результату або завдання шкоди, що охороняються нормами адміністративного права при проведенні заходів організаційного характеру державними органами виконавчої влади);

б) управлінські ризики – (це завдання шкоди суспільним відносинам, що охороняються нормами адміністративного права, через прийняття хибних або помилкових рішень посадовими особами державних органів виконавчої влади).

Виділено ступені впливу юридичного ризику на стан суспільних відносин, в залежності від впливу на окремих суб'єктів адміністративного права:

1. Високий ступінь впливу (якщо негативний результат впливає на стан законності конкретних сфер адміністративного управління, наприклад: національна безпека, транспорт, економіка та інше).

2. Середній ступінь впливу (негативний вплив на діяльність територіальних суб'єктів).

3. Низький рівень – негативний вплив на стан функціонування окремих суб'єктів адміністративного права.

Оцінювання ризиків, як частини суспільних відносин, передбачає оцінювання впливу, як приклад соціальних сфер життя держави на вірогідність прийняття небезпечних або ризикових правових рішень.

Особливість нинішнього етапу розвитку громадського суспільства в Україні полягає в тому, що у розв'язанні існуючих задач у соціальному житті беруть участь всі соціальні інституції, починаючи з органів державної влади і закінчуючи громадськими організаціями. Кожна з них своїм чином впливає на соціальну політику. В цьому складному процесі формується громадська свідомість, розвивається соціальна поведінка, призначаються та виконуються певні ролі, що в кінцевому рахунку призводить до пробудження соціальної активності.

Найвагомим об'єктом впливу складових адміністративно-правових норм юридичного ризику є діяльність органів виконавчої влади. Слід зауважити, що не всі дії органів виконавчої влади це власне управління (прикладом можуть слугувати фінансово-господарські операції), але найважливішим напрямом для цих органів виступає управлінська діяльність. Тому надалі, говорячи про діяльність означених органів, зважатимемо на власне управлінську діяльність, тобто державне управління (далі управління) як особливий вид діяльності держави.

Загальновідомо, що всі явища юридичного ризику мають об'єкт. Будь-яким об'єктам в світі властиві форма та зміст, між ними існує взаємозалежність, вони впливають один на одного. Змістом являється сукупність елементів, процесів, зв'язків, відносин, що утворюють цей феномен, а форма – спосіб зовнішнього вияву, відображення змісту явища.

Кожному з об'єктів властиві внутрішня та зовнішня форми юридичного ризику. Зовнішня форма юридичного ризику одночасно характеризує його відокремленість та зв'язки з іншими об'єктами. Під внутрішньою формою юридичного ризику будемо розуміти систему

зв'язку окремих елементів цілого, що характеризує його структуру. Тобто якщо порівнюють форму та зміст будь-якого явища, в більшості випадків мається на увазі зовнішня форма, адже вона, швидше, характеризує його зміст.

В адміністративно-правовій літературі немає єдиного розуміння того, у якій залежності знаходяться елементи форми та змісту управлінської діяльності. Зокрема, у деяких джерелах автори пропонують розглядати процес управління з точки зору єдності етапів, функцій, методів управління та управлінських стосунків. На наш погляд, в такому контексті різноманітні характеристики притаманні змісту та формі держуправління, виявляються змішаними.

Фактично основними складовими змісту управлінської діяльності є наступні: завдання та цілі, функції та методи. Щодо змісту кожного з цих елементів у науковій літературі можна спостерігати різні точки зору, однак, ми вважаємо найбільш точним наступне визначення.

Цілі та завдання – це сформульовані шляхи та очікувані результати управлінської діяльності. Цілі та завдання схожі, але не тотожні категорії. Цілі – це більш загальні та значущі (глобальні), завдання – проміжні, конкретні дії, спрямовані на досягнення результату.

Варто підкреслити, що цілі (завдання) в юридичному ризику є об'єктивними за своїм змістом і зумовлюються по суті матеріальною складовою громадської діяльності. Подібне розуміння не співпадає з існуючим тлумаченням мети як кінцевого результату, до якого прагне система, тобто мета може існувати лише в майбутньому, а коли результат стає реальністю, це вже реалізовані наміри, які не можуть існувати як мета.

Крім того, принципово спільною для всіх суб'єктів управління юридичного ризику є цільова спрямованість на задоволення суспільно значущих, тобто публічних потреб, кожен керівний суб'єкт якої додатково націлений на специфічні потреби кореспондованого йому керованого об'єкту.

Отже, потреби вкрай різноманітні, їх можна структурувати за різними критеріям юридичного ризику, зокрема:

- за рівнем об'єкту – загальнонаціональний, міжгалузевий, галузевий, окремого підприємства;
- змістовного наповнення самої потреби – необхідність у інформації відносно планів або прогнозів, матеріальних, кадрових чи

інших видах ресурсів, можливостях ефективної координації зусиль.

Складність системи потреб суспільства може бути відображена так званим «деревом ідей», яке можна сформувати шляхом розстановки пріоритетів, тобто розділивши глобальні цілі на підцілі більш низького рівня. Таким чином деталізуються загальні цілі, які розподіляються між суб'єктами управління.

Функції юридичного ризику слід розуміти як відносно самостійні складові змісту управлінської діяльності.

Практична реалізація функцій обумовлена методами управління юридичного ризику. Розповсюджене їх тлумачення – владно-організуючий вплив на об'єкти керування, здійснюваний керуючими суб'єктами у різний спосіб.

Методами обумовлений стиль керування, не в сенсі індивідуальних якостей особистості конкретного керівника або управлінських кадрів, а в розумінні системи заходів.

На закінчення аналізу найважливіших складових змісту функціонування органів виконавчої влади, необхідно підкреслити, що системою понять, метод – «як робити» і функція – «що робити», можна досить повно охарактеризувати статичну сторону управлінської діяльності. Для ілюстрування динаміки потрібно використовувати інше поняття – функціонування, тобто це процес фактичного досягнення цілей шляхом виконання завдань за допомогою функцій та методів, якими користуються держслужбовці, взаємодіючи між собою та іншими учасниками управлінських стосунків.

Способи зовнішнього виявлення змісту управлінської діяльності в ході виконання органами виконавчої влади своїх функцій називатимемо формами управлінської діяльності.

Зміст і форми управлінської діяльності повинні регулюватися нормами адміністративного права. Таким чином, погодимося з думкою багатьох авторів, які визначають форми і методи роботи органів виконавчої влади адміністративно-правовою діяльністю.

Наприклад, якщо взяти такий найістотніший елемент змісту управлінської діяльності, як функції, то їх адміністративно-правова форма уособлена в компетенції органів виконавчої влади. Саме тому в наступному викладі функції органів виконавчої влади розглядаються в єдності з їх компетенцією.

Як бачимо, перший рівень складають фізіологічні потреби, що формуються органами тіла, до яких належать потреба в їжі, повітрі, у самозахисті, сексуальні потреби. Для людини без визначеного місця проживання потреба в гарячій їжі є актуальною, однак якщо вона має можливість постійно її задовольняти в якому-небудь притулку, то дуже швидко втратить свою значущість.

Якщо розглядати функції, як найголовнішу складову змісту управлінської діяльності, то її адміністративно-правова форма розташована виключно в компетенції органів виконавчої влади. Таким чином, ці два поняття функції та компетенція органів виконавчої влади повинні розглядатися спільно, а не відокремлено. У зв'язку з вищевикладеним, розглянемо три види ієрархії.

Таким чином, на першому рівні ієрархії знаходяться фізіологічні потреби, які визначаються тілом людини – це потреби в їжі та воді, повітрі, захисті, сексі. Наприклад, для людей без визначеного місця проживання потреба в гарячій їжі є злободенною, між тим, якщо у особи виникає можливість задовольняти потребу у будь-якому притулку, доволі швидко втратить свою значущість і перестане бути стимулом для активності. Ця обставина має враховуватися і місцевою владою, і громадськістю при розробці стратегії розвитку громади й матеріалізації її в соціальні програми та проекти.

Другий рівень в ієрархії займає потреба в надійності – природне прагнення людини до матеріальної забезпеченості, здоров'я, тобто опіка, підтримка, правопорядок тощо. Соціальні програми, розроблені та реалізовані в громаді на рівні місцевої влади і громадськості, дозволяють задовольнити будь-які потреби. Прикладами таких програм є Програма захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій, Програма захисту дітей, позбавлених батьківської опіки, Програма боротьби проти насильства в сім'ї та ін.

На третьому рівні ієрархії розташовані потреби, які пов'язані з необхідністю людей спілкуватися, встановлювати різноманітні контакти, відчувати себе членом суспільства, надзвичайно важливо усвідомлювати, що люди розділяють твої погляди та уявлення про світ. Проблеми спілкування задовольняються й шляхом участі в громадських організаціях та ініціативах.

В свою чергу завданням органів місцевого самоврядування є створення сприятливих умов, за яких кожен член громади мав би

можливість для спілкування і відчуття особистої належності до місцевої громади [93, с. 55].

Четвертий рівень ієрархії потреб пов'язаний з повагою, усвідомленням власної гідності, загалом йдеться про престиж, соціальний успіх. Така потреба може бути задоволена лише в групі. У громади є велике розмаїття можливостей для реалізації цієї потреби, це прагнення завжди буде приречене на успіх, якщо неухильно буде проводитися робота над створенням позитивного іміджу свого населеного пункту. Нагородження людей, які гідно працювали на благо місцевої громади – видатних вчених, спортсменів, артистів, традиційні свята, яскраві презентації соціальних проектів та звіти про виконані роботи – все це дає можливість населенню усвідомити себе як членів громади.

На п'ятому рівні ієрархії потреб людина досягає вершини особистісного розвитку, намагається усвідомити свою роль і місце в світі, планує шляхи самореалізації. Вчений А. Маслоу наводить статистичні дані, які показують, що самореалізації прагнуть досягти лише 1–4 % загальної кількості громадян, інші навіть не намагаються щось робити в цьому напрямку. Тих, що хочуть досягти певних успіхів у самореалізації, значно більше. Достатньо проаналізувати статистику навчання людей за різними програмами саморозвитку, самовдосконалення тощо [95].

А. Маслоу розробив і основні принципи цієї мотивації. Їх можна сформулювати у вигляді положень. Структура мотивів є ієрархічною. Більш високий рівень мотиву обумовлений більш низькою життєвою необхідністю належних потреб, тобто з їх реалізацією можна не поспішати [95].

До того часу, поки не реалізовані потреби, що розташовані на нижніх позиціях, вищі не мають значної мотивуючої сили та є не дуже цікавими. В міру зростання рівня потреб посилюється вмотивованість до активності, адже для реалізації вищих потреб потрібні більш важливі стимули в порівнянні з задоволенням потреб більш низького рівня.

Зацікавленість тих, хто покликаний розробляти стратегію розвитку територіальних громад. В процесі планування, реалізації та втілення соціальних програм необхідно враховувати першочергові потреби громади, тобто тих, для кого вони реалізуються, не забува-

ючи дослухатися до думки фахівців, які будуть їх реалізовувати. Для звичайних громадян першочергове місце можуть посідати потреби, які розташовані на нижніх позиціях. Однак, що стосується виконавців соціальних проектів, найважливіше місце повинні займати соціальні потреби та прагнення реалізувати їх якнайкраще. В структурі мотивації соціальної діяльності важливе місце займає ставлення до навколишнього світу, а формою його виявлення є пізнання складових аспектів соціальної спрямованості.

Інтерес може виникати в контексті прагнення до пізнання в тому або іншому аспекті світорозуміння, в залежності від збігу різних чинників, може становити особисту потребу (необхідність) в активному ставленні до предмета зацікавленості [94, с. 35].

Іншою складовою діяльності виступає мета, яка є подумки представленим результатом реалізації стратегії, що призведе в майбутньому до позитивних змін. Найголовнішою умовою соціальної діяльності має бути цілеспрямованість, яка повинна бути присутня у стратегії, програмі та проекті. Тобто кожному зі згаданих документів має бути однозначно обрана мета [95, с. 85].

До засобів здійснення діяльності, звичайно, належать саме дії та більш дрібні кроки щодо реалізації діяльності. Будь-який певний вид діяльності не може існувати сам по собі, він є складовою цілого ланцюга дій. Соціальна діяльність, так само, як і будь-яка інша, формується шляхом здійснення дій. Однак, це не будь-яка дія, а така, що є логічною складовою діяльності людини, яка обумовлена мотивом та існує в межах визначеної мети. У цьому аспекті зауважимо, що юридичний ризик виступає головним елементом дії – активною дією суб'єкта досягнення певного результату (позитивного) та операцій – з позиції миттєвої активності суб'єкта (громадянина чи групи осіб), і отримання запланованого позитивного або незапланованого негативного результату.

Особливістю соціальних дій є те, що саме вони є засобом розв'язання соціальних задач та рішенням непростих ситуацій. Найважливішою характерною рисою таких дій є об'єктивні конкретні наслідки для суспільства – позитивні (заплановані) чи негативні (як елемент активного юридичного ризику). Однак у самій соціальній дії вирізняють суб'єкта дії і ситуацію, де вона відбувається. Суб'єктом соціальної дії в соціально направлених програмах та проектах мо-

жуть виступати органи виконавчої влади, представництва бізнесу, громадські організації та ініціативні групи громадян [96, с. 5].

Соціальна ситуація дії – це «сполучення умов і обставин, що створюють конкретний стан, у якому перебуває суспільство або його певна група» [91, с. 14].

Юридичний ризик як соціальна діяльність має тотожний ланцюг дій, тоді як інші види діяльності йдуть по шляху зазначених вчинків. У будь-якому випадку дія як у юридичному ризику, так і в соціальній діяльності розглядається як одна із складових діяльності людини, що співвіднесена з визначеною метою.

Складовою юридичного ризику є операція, яка завжди співвідноситься з умовами досягнення мети. Така ж сама мета юридичної дії може досягатися в різних умовах, тому реалізація однієї й тієї ж дії може бути здійснена різними операціями. Поширення важливої інформації з інформаційного забезпечення лобістської кампанії, залежно від умов, можуть бути різними, а саме: демонстрації, пікетування органів влади, марші, мітинги тощо. Між тим один і той же вид операції може бути використаний для досягнення різних цілей. Наприклад, вуличний театр може викривати недоліки управління громадою, пропагувати здоровий спосіб життя або використовуватися для збору коштів для допомоги хворим або з іншою ціллю.

Юридична та соціальна програма – документ, що визначає основні напрями розвитку соціуму регіону чи громади окремої групи населення на певний строк. При цьому слід зауважити, що на локальному рівні юридичні аспекти розвитку регіону, громади є, звичайно, складовою більш загального плану – програми соціально-економічного і культурного розвитку.

Конституція України [1] надає право кожному члену громади брати участь у затвердженні такої програми безпосередньо (шляхом участі в референдумі) чи опосередковано (через створені громадою органи місцевого самоврядування).

Згідно положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [32], виконавчі комітети рад відповідають за розроблення програм соціально-економічного розвитку та цільових програм. Контролює та керує процесом складання програми голова. В Законі стверджується, що програми місцевих громад повинні складатися

щорічно та відповідати Державній програмі економічного і соціального розвитку.

Структуру програми наведено у ст. 11 Закону України «Про місцеве самоврядування», вона повинна містити аналіз соціально-економічного становища адміністративної одиниці у попередньому та поточному році та перелік основних проблем розвитку її економіки та соціальної сфери;

- стан використання природного, виробничого та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній територіально-адміністративній одиниці;
- можливі шляхи розв'язання проблем розвитку економіки і соціальної та юридичної сфери відповідної територіально-адміністративної одиниці;
- мета й пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної територіально-адміністративної одиниці в наступному році;
- система заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;
- основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності.

Створення незалежної демократичної, соціальної, правової держави відповідним чином пов'язане з розбудовою ефективної, доброї, спрямованої на захист людини й громадянина правової системи. У розмаїтті її елементів чільне місце посідає адміністративне право як система правових норм, що регулюють управлінські та пов'язані з управлінням відносини, які виникають здебільшого в механізмі виконавчої влади, яке також потребує перебудови й реформування. Для цього вченими-адміністративістами та практиками державного управління було розроблено проект Концепції реформи адміністративного права з метою переосмислення принципів науково-методологічних засад цієї фундаментальної галузі права, з урахуванням наслідків руйнування колишньої тоталітарної державної сис-

теми й утвердження нових політико-ідеологічних та соціальних орієнтирів історичного розвитку українського суспільства, трансформування змісту й системи чинного адміністративного законодавства відповідно до потреб якісної зміни ролі адміністративного права у регулюванні взаємин між державою і людиною, а також ефективнішого здійснення державного управління у різних сферах життя. Реформа адміністративного права розглядалася як складова більш об'ємного поняття адміністративної реформи в Україні, концепція якої передбачала одним із головних завдань сучасного українського державотворення радикальну зміну неефективної системи державного управління. «Вона має на меті перетворити існуючу адміністративну систему з гальма об'єктивно зумовлених економічних та соціальних процесів в один із визначальних чинників їх прискорення» [113].

У наведеній структурі програми представлено три елементи: економіка, екологія і соціум. І це не випадково. Доведено, що сталий соціальний розвиток забезпечується сукупністю «...економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, які розгортаються в суспільстві з метою забезпечення гармонійного розвитку людини, суспільства, економіки та довкілля» [102, с. 7]. У концепції сталого розвитку населених пунктів, затвердженою Постановою Верховної Ради України (від 24 грудня 1999 р., № 1359-XIV «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів»), також наголошується, що основним напрямом державної політики є «узгодженість соціального, економічного й екологічного аспектів розвитку населених пунктів та оточуючих територій» [33].

На основі інтегральної програми розвитку громади розробляються соціальні програми, що спрямовані на поліпшення соціальних умов життя населення. У зміст соціальних програм можуть включатися різні засоби: вдосконалення чинного законодавства та розроблення нових нормативно-правових актів з питань діяльності життя громадян; проведення наукових досліджень, які сприятимуть вирішенню соціальних питань сталого розвитку громади; створення інформаційних систем з використанням наукових досліджень, передового досвіду щодо розвитку громади; засоби, що спрямовані на розвиток національних особливостей містобудування та архітектури; охорона та раціональне використання пам'яток культурної спадщи-

ни; вдосконалення соціальних стандартів щодо рівня та якості життя; забезпечення доступу до соціальних послуг усіх верств населення; розвиток мережі закладів та установ дошкільного виховання, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та відпочинку; відкриття та утримання державних установ і навчальних закладів для соціально незахищених верств населення.

Ще В. Д. Сорокін писав, що організаційні й технічні дії правовими нормами не регламентуються та мають здебільшого неправовий характер. На цю сферу діяльності органів державного управління, на відносини, що виникають, адміністративне право впливає побічно, переважно шляхом юридичного закріплення самих основ управлінської діяльності, її принципів, завдань тощо [114].

У складанні програм беруть участь не лише органи місцевого самоврядування, неурядові організації, громадські організації та ініціативні громадяни місцевої громади з обов'язковою участю запрошених експертів. Будь-яка програма складається з більш дрібних, а ті, в свою чергу, на конкретні проекти. Прикладом може слугувати соціальний проект. Визначення, сформульоване Фахівцями всесвітнього банку: «Проект – це комплекс взаємопов'язаних заходів, розроблених для досягнення певних цілей протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях» [115, с. 265].

Узагальнюючи підходи різних авторів до визначення сутності юридичного проекту, можна виокремити такі його особливості. Зміна стану повинна розцінюватися як засіб до змін. За його допомогою перетворюються чи підтримуються у змінюваному середовищі певні цінності матеріального або морального характеру. Цілеспрямованість передбачає наявність у проекті передбачуваного результату, заради досягнення якого існує проект. Неповторність дає можливість відрізнити певний проект від інших. Відмінність структури заходів та використання інноваційних засобів визначають неповторність проекту. Визначення чітких календарних меж початку та закінчення проекту носить назву – обмеженості у часі. Обмеженість ресурсів означає, що проект повинен бути реалізований в межах раніше встановлених фінансових, матеріальних та людських лімітів. Для успішної реалізації проекту повинні бути визначені відповідальність, права та обов'язки учасників. Згідно з категоріями теорії менеджменту,

серед учасників проекту необхідно виділити ініціаторів, замовників, інвесторів та контракторів.

Розглянемо діяльність органів виконавчої влади як основи управлінської діяльності та місце ризику в ньому. Неможливо всю діяльність органів виконавчої влади втиснути в правові процесуальні рамки, та це і не потрібно робити. Державне управління, як організуючий цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт, протікає також у межах нерегламентованого адміністративно-процесуальним правом управлінського процесу. Різні функції управлінської діяльності, наприклад, прогнозування, розроблення і прийняття рішення, контроль за його виконанням регулюються у праві лише в загальних рисах.

Оцінювання суспільних неправових ризиків, як частини суспільних відносин, передбачає визначення ризикового взаємного впливу соціуму на розвиток права та права на розвиток соціуму.

За даними статистики, кількість небезпечних ризиків людської діяльності зростає з кожним роком, як в Україні, так і в світі. Будь-яка діяльність несе в собі ризики щодо безпеки людини. Ризик – це збіг ймовірних небажаних подій, які можуть призвести до трагічних наслідків, а саме, травмування з будь-яких причин, пов'язаних з виконанням проекту, захворювання, загибель людей, матеріальні втрати.

Оцінювання допустимого ступеня ризику людини в розвинених країнах, називають індивідуальним ризиком, рівень якого оцінюється як 10~6 на рік. Індивідуальний ризик загибелі 10~4 на рік вважається малим. У сучасній літературі висловлена ідея так званого прийнятого (допустимого) ризику, коли виявляється можливість забезпечити прийнятний для суспільства рівень безпеки [117, с. 85].

Для цього на основі аналізу й оцінки юридичного ризику необхідно втілювати заходи у напрямку раціоналізації управління системою безпеки. Досвід розвинених країн свідчить, що саме цей метод дає змогу розробляти та втілювати більш ефективні заходи для запобігання можливій небезпеці. Експерти вважають, що підвищення ефективності заходів дозволить зменшити витрати у 7–10 разів.

У наукових дослідженнях управління юридичним ризиком визначається як системне регулярне дослідження виникнення ймовірних ризиків, які загрожують людині, майну, інтересам, діяльності. Аналіз юридичного ризику дозволяє визначати наперед ймовірність виник-

нення та розвитку небезпек, передбачати межі їх впливу на людину і навколишнє середовище. Зрештою, як стверджують окремі автори, врахування юридичного ризику повинно стати невід’ємною складовою усіх сфер життя людини. У словнику юридичний ризик тлумачиться як «можливість небезпеки». Людина, від природи наділена інстинктом самозбереження, як правило, прагне уникати юридичного ризику, однак, на цю властивість впливає життєвий досвід, рівень освіти, інформованість, умови життя. Слід усвідомлювати, що абсолютної безпеки не існує.

Фахівцям щоденно приходиться оперувати таким поняттям, як «юридичний ризик».

Це такий рівень ризику, який визначається конкретною ситуацією, обумовлений економічними та соціальними чинниками, та прийнятий у суспільстві.

Юридичний ризик, гранично допустимий рівень якого не перевищується на території об’єкта підвищеної небезпеки та за її межами, називають прийнятним юридичним ризиком.

Розглянемо рівень здійснення управління юридичним ризиком.

Управління юридичним ризиком являється процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого юридичного ризику. Мета управління юридичним ризиком – попереднє прогнозування (передбачення) ризику, встановлення факторів, що здійснюють вплив на ситуацію та вживання заходів щодо їх відповідного впливу.

Управління юридичним ризиком – це процес діалогу, що включає наочно визначені етапи:

- встановлення та аутентифікація небезпечних ситуацій, що можуть потягнути за собою небажані результати;
- розроблення дій та засобів за допомогою яких можна мінімізувати наслідки небезпеки.

Ідентифікація небезпечних ситуацій кількісне та якісне оцінювання ризиків за ймовірними передбачуваними наслідками.

Ідентифікація небезпек – це кількісне та якісне оцінювання небезпеки за можливими передбачуваними наслідками.

Прогнозування небезпек включає спостереження за небезпечними процесами та явищами природи, техногенної або соціальної сфер,

що можуть викликати негативні наслідки їхнього розвитку з метою зменшення негативного впливу.

Існують довгострокові й короткострокові прогнози. Довгострокові прогнози – це далекоглядне передбачення наслідків, наприклад, у сейсмонебезпечних районах, у районах, де можливі селеві потоки або зсуви, затоплення; окреслення кордонів ураження в разі техногенних аварій тощо. Короткострокові прогнози орієнтовно визначають час виникнення можливої небезпечної ситуації.

Поєднання всіх етапів можна кваліфікувати як процес створення оптимізованих програм, за допомогою яких можлива реалізація ефективних рішень в галузі забезпечення безпеки.

Для втілення в практику цього завдання, необхідно використовувати математичні методи та моделі оптимізації безпеки життєдіяльності, які дозволяють одержати оптимальний прогноз з урахуванням певної кількості різних небезпечних подій, що надасть можливість прийняти найефективніше рішення.

Отже, теорія управління ризиками має доволі широке використання у найрізноманітніших сферах соціально-економічної діяльності (економіка, технології, екологія, соціологія та ін.). Для усвідомлення методик управління ризиком, розглянемо конкретний приклад виникнення ризику при виконанні технологічної операції. Так, столяр має намір розпиляти дошку на циркулярній пилці зі знятим огороженням. Це може призвести до пошкодження руки. Визначимо категорію ризику за допомогою бальної шкали виміру ймовірності ризику і його наслідків.

Рівень юридичного ризику збільшується пропорційно збільшенню ймовірності події і тяжкості наслідків. На підставі цього встановлюється категорія юридичного ризику, а за потреби здійснюються запобіжні заходи.

У цьому випадку ми маємо високий юридичний ризик, неприпустимо починати роботу до того, поки не буде встановлена огорожа.

Оцінювання професійного юридичного ризику необхідно виконувати ще до моменту запуску обладнання на робочому місці, потім у випадку внесення змін до конструкції обладнання або в процес організації праці, внаслідок виникнення аварії чи одержання травми працівником.

Працівника необхідно ознайомити з результатами проведеної оцінки, визначення категорії професійного ризику та переліком заходів, втілення яких повинно призвести до його зменшення.

Оскільки ймовірність величина безрозмірна, то одиниця вимірювання ризику і потенційної шкоди має бути однією і тією ж самою.

Оцінювання юридичного ризику є інструментом для формування правового інституту соціального захисту, тому вивчення юридичного ризику входить у коло інтересів адміністративної діяльності. При цьому дослідження юридичного ризику має свої особливості, методи і цілі. Розглянемо їх детальніше.

З позиції охорони праці, юридичний ризик встановлюється для умов виробничого середовища (техніки, технології, організації праці і стану виробничої безпеки), які можуть викликати виробничий травматизм, впливати на професійну та виробничо-зумовлену захворюваність, застосовуватися для створення концепцій технічних і організаційних заходів, спрямованих на зменшення травматизму та захворюваності на виробництві.

В контексті медицини праці юридичний ризик визначається з метою виявлення кількісних залежностей між умовами праці та формуванням виробничих захворювань працівників, і визначення механізмів їх попередження завдяки співставленню поширеності певних видів захворюваності в досліджуваних професійних групах з конкретними умовами праці.

В аспекті соціального страхування юридичний ризик використовується для знаходження кількісних закономірностей, які виявляють взаємозв'язок між розміром матеріальних витрат, обумовлених необхідністю компенсувати втрати заробітку з причин втрати або зниження працездатності, та матеріальних витрат внаслідок лікування, реабілітації постраждалих, зі ступенем виробничого травматизму і професійної захворюваності. Оцінювання юридичного ризику може здійснюватися різними методами:

1. *Інженерний*. В його основу методу покладено теорію міцності матеріалів, яка дає можливість заздалегідь передбачати ймовірність відмов на будь-яких об'єктах.

2. *Експертний*. Для оцінювання юридичного ризику обстеження об'єктів із можливими розрахунками проводять залучені експерти – фахівці у кожній конкретній галузі.

3. *Статистичний*. Ймовірність виникнення неординарної ситуації оцінюється на основі вивчення звітів щодо обставин, які призвели до її появи.

4. *Аналоговий*. Ґрунтується на використанні та порівнянні небезпек і факторів ризику, які стали причиною подібних ситуацій.

5. *Соціологічний*. Експерти оцінюють можливість виникнення юридичного ризику у представників певних груп населення або фахівців.

Однією з провідних причин виникнення багатьох видів ризиків є людський чинник. Людським чинником називають причини юридичного ризику, зумовлені помилками людей, які виконували свої службові обов'язки. До переліку ризиків, що виникають внаслідок діяльності людини, належать не тільки такі помилки, як скажімо, поведінка пілота в нештатній ситуації, а й помилки під час проектування, виробництва або під час прийняття рішень щодо виконання завдання тощо.

Причиною аварій, катастроф, нещасних випадків є здебільшого людський чинник.

Таким чином, застосування методики оцінювання юридичного ризику небезпек дає можливість обґрунтувати раціональні заходи, які впливають на зниження природних, техногенних, соціальних, юридичних ризиків до мінімально можливого рівня.

Беручи до уваги викладене, можна зробити такі висновки:

Проаналізовано різні сфери діяльності органів виконавчої влади, робляться висновки про необхідність виділення юридичного ризику у практичній діяльності ОВВ. Автором вказується, що класифікація складових юридичного ризику у діяльності органів державної влади – це встановлення складових частин щодо впливу юридичного ризику на стан суспільних відносин, що охороняються нормами адміністративного права. Встановлено, що така класифікація може бути здійснена за різними підставами: з позиції зовнішнього впливу та з позиції суб'єктивного ризику. Також, більш детально, ці підстави умовно можна назвати «вимірами» юридичного ризику. Вимірами є:

1. З позиції адміністративного права (правовий аспект): а) адміністративні ризики – тобто ймовірність прийняття негативних рішень (не правомірних рішень) у діяльності органів державної влади, що може завдати шкоди суспільним відносинам; б) загально-правові ри-

зики – це ймовірність завдання шкоди суспільним відносинам у діяльності органів державної влади, в інших правових сферах (господарське, цивільне, кримінальне право тощо).

2. З позиції діяльності органів державної влади (організаційний аспект): а) організаційні ризики (тобто отримання негативного результату або завдання шкоди, що охороняються нормами адміністративного права при проведенні заходів організаційного характеру державними органами виконавчої влади); б) управлінські ризики – (це завдання шкоди суспільним відносинам, що охороняються нормами адміністративного права, через прийняття хибних або помилкових рішень посадовими особами державних органів виконавчої влади).

Виділено ступені впливу юридичного ризику на стан суспільних відносин, в залежності від впливу на окремих суб'єктів адміністративного права: високий ступінь впливу (якщо негативний результат впливає на стан законності конкретних сфер адміністративного управління, наприклад: національна безпека, транспорт, економіка та інше); середній ступінь впливу (негативний вплив на діяльність територіальних суб'єктів); низький ступінь впливу – негативний вплив на стан функціонування окремих суб'єктів адміністративного права.

2.2 Методологічні аспекти юридичних ризиків

Оцінювання адміністративних правових ризиків як частини суспільних відносин, являється відносно відокремлена частина діяльності органів виконавчої влади в напрямі їх ризиковості, тобто ймовірності нанесення шкоди своїми діями як навколишньому середовищу, так і суспільству взагалі.

Для обґрунтованості прийняття того або іншого адміністративного рішення, попередньо необхідно провести ретельний аналіз можливих ризиків. Більшість науковців звертають увагу на обов'язкове використання саме системного підходу до аналізу можливих ризиків у діяльності підприємства, тобто потрібно проаналізувати не тільки всі аспекти функціонування організації – технічний, технологічний, фінансовий, маркетинговий, науковий, а також середовище (умови), в якому воно існує.

Визначення певного переліку факторів, що впливають на юридичний ризик, та виявлення системних взаємозв'язків між ними.

Об'єктом аналізу щодо юридичного ризику можуть виступати рішення, які впливатимуть на розвиток підприємства в поточному або майбутньому періоді. Слід звернути увагу, що необхідно аналізувати не тільки стратегічні, а й інвестиційні та інноваційні рішення, шляхи постачання сировини, сучасний стан попиту та дії конкурентів. Зупинимось детальніше на характерних рисах якісного аналізу:

1) не можна скидати з рахунків ймовірність того, що поряд з очікуваними сприятливими результатами можуть виникати негативні економічні та соціальні наслідки;

2) практично не враховується, яким чином впливатимуть прийняті рішення на суб'єкт господарювання, особливо в умовах конфліктності або невизначеності.

В процесі діяльності будь-якого суб'єкта господарювання зони юридичних ризиків можна класифікувати наступним чином: безризикова зона; зона допустимого ризику; зона критичного ризику; зона катастрофічного ризику.

Найголовнішими критерієм при визначенні типу зони ризику є розмір надходжень на рахунок підприємства, прибуток, можливі втрати.

Іноді в межах зони допустимого юридичного ризику виокремлюють мінімальну зону та зону підвищеного юридичного ризику, практикують порівняння розрахункового прибутку та його реальний розмір, отриманий в результаті господарської діяльності підприємства.

Сьогодення вимагає враховувати тенденції розвитку юридичного ризику. Переосмислення взаємодії адміністративно-правових та політичних юридичних ризиків у минулому дає змогу винести уроки щодо зростання в сучасному українському суспільстві юридичних ризиків загалом та вжити необхідних дій з усунення їх зростання.

Політичний юридичний ризик означає, що є ймовірність виникнення несприятливих умов для господарювання підприємств внаслідок незваженої політики держави. Політичний ризик може бути спричинений настанням певних політичних подій. Такий тип юридичного ризику можна віднести до системних ризиків, коли підприємство або бізнес-структура не мають можливості впливати на нього з метою зменшення власних втрат. Між тим, в умовах нестабільності в світі, будь-яке підприємство не повинно скидати з рахунків ймовірність виникнення таких ризиків: революція, державний переворот,

локальний військовий конфлікт; погіршення політичної ситуації в державі, яка виникла внаслідок широкомасштабних заходів, а саме: виборів, референдумів; радикальні зміни в політиці держави – націоналізація, незгода уряду виконувати свої обіцянки або прийняті, юридично оформлені зобов'язання; зміни, викликані геополітикою, прикладом можуть слугувати санкції відносно перевірених партнерів, ембарго на постачання товарів з певних країн.

Сьогодні існує ціла низка різноманітних методик для визначення ступеня політичного ризику. Міжнародні організації пропонують методики власної розробки. Для наших умов найбільш прийнятною є методика, розроблена Всесвітнім банком. Соціальні ризики тісно пов'язані з політичними, це пояснюється тим, що вони можуть зумовлювати один одного.

Соціальний юридичний ризик може виявлятися у виникненні ризику конфліктних ситуацій із громадськістю або зі співробітниками підприємства. Такі ризики виникають, коли стратегія, направлена на розвиток підприємства, викликає невдоволення певної частини працюючих та активну реакцію протестувальників від цих груп. Такі ризики запобігають підвищенню конкурентних можливостей підприємства, шкодять незаплямованості репутації торгівельної марки, що в кінцевому результаті, негативно впливає на стосунки компанії з органами державної влади, в результаті підприємство не отримує держзамовлення, йому не надають субсидії та пільги зі сплати податків. Спричинення такої ситуації може призвести до організації страйків, блокування транспортних прохідних підприємства для запобігання вивезенню готової продукції, пікетування адміністрації, звернення до представників ЗМІ. Внаслідок підвищення ефективності роботи служби фірми зі зв'язків з громадськістю, можна значно знизити вплив таких ризиків та завчасно їх передбачити.

Серед соціальних юридичних ризиків окрему категорію складають ризики, пов'язані із захворюванням, смертю окремого працівника, це в більшій мірі стосується тих працівників, які є ключовими персонами будь-якого проекту, носіями ноу-хау, керівниками підрозділів, а також недбальством або безвідповідальністю. Керованість такими ризиками практично зведена до нуля внаслідок того, що їх практично неможливо заздалегідь передбачити. Окремий вид ризи-

ків цієї категорії – демографічні, які можуть спричиняти виникнення інших видів ризиків, наприклад, таких, як екологічний ризик.

Екологічний ризик – юридичний ризик завдання збитку навколишньому природному середовищу. Відповідно до державних стандартів України – можливість виникнення негативних наслідків при виконанні підприємством своєї діяльності від системного, негативного впливу на довкілля, який заподіяв шкоди природному довкіллю та викликав порушення у екосистемі, що випливає з екологічної оцінки, здійсненої відповідними органами несприятливих (або небезпечних) природних процесів і явищ, оптимізації використання природних ресурсів [157, с. 212].

Зміни у законодавстві та адміністративному праві викликають окремий вид юридичних ризиків – адміністративно-законодавчі. Походження цих ризиків пов'язано з несприятливими змінами в податковому законодавстві; введенням обмежень при обміні національної валюти на іноземну; обмеження права власності на вироблену підприємством продукцію; можливість появи конфліктних ситуацій між підприємством та законодавчими органами; введення тимчасового мораторію на окремі види платежів, введенні відстрочки на проведення будь-яких видів платежів, в тому числі і зовнішніх не може не торкатися будь-якого з суб'єктів господарювання, що працюють у країні.

Встановлення таких обмежень може виявлятися в різних формах (заборона бартерних операцій, тимчасовий мораторій на переказ грошей у країну-партнера тощо). Найчастіше негативні зміни в податковому законодавстві виникають у країнах з нестабільними економіками та в країнах, що розвиваються, такі трансформації є наслідком нестабільності в макроекономіці. Ризики такого роду, як правило, реалізуються двома основними шляхами: підвищенням податкових ставок на діяльність та майно суб'єктів господарювання; введенням податків на позиції, які раніше не оподатковувалися.

Юридичні ризики, причиною виникнення яких є введення державою обмежень на конвертацію національної валюти в іноземну, стають реальністю внаслідок низки причин, сутність яких полягає у встановленні обмежень для підтримки паритету внутрішньої грошової одиниці.

Ця група юридичних ризиків стає дуже важливою в тих випадках, коли підприємство здійснює зовнішньоекономічну діяльність або партнери, з якими воно співпрацює, перебувають за межами держави, де воно функціонує.

Як бачимо з аналізу причин виникнення юридичних ризиків, що виникають внаслідок введення адміністративно-законодавчих обмежень, особливості їх прояву в повній мірі визначаються специфікою законодавства тих країн, де суб'єкт господарювання функціонує, та місцем знаходження його контрагентів.

Ще одна окрема категорія юридичних ризиків – виробничі ризики. Вони можуть виникати внаслідок виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), в процесі виробництва, реалізації будь-яких проектів, пов'язаних з виробництвом, або після реалізаційного обслуговування. У цій категорії розрізняють наступні види ризиків – ризики НДДКР (технічні); виробничі, обумовлені безпосередньо виробництвом; транспортні; реалізаційні – маркетингові або комерційні.

Ризики НДДКР (технічні ризики) обумовлені неоднозначністю їх результатів. В результаті проведення цього виду робіт беззаперечно існує небезпека одержати не той результат, який очікується, або одержати його не в повній мірі. Чинники, які зумовлюють виникнення технічних ризиків можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До першої групи належать ризики, які можуть бути ліквідовані компетенцією компанії (фінансування, необхідність поновити обладнання).

Суб'єктивні чинники виникнення технічного ризику знаходяться поза межами впливу підприємства, до них належать:

- несприятливі результати проведення НДР, запланованих і вже профінансованих зацікавленою стороною;
- відсутність попередньо запланованого рівня технічних параметрів під час випередження отриманими результатами та рівнем підготовки кадрів відповідних категорій техніко-технологічних можливостей виробництва на підприємстві;
- отримані результати випереджають можливості потенційних клієнтів (замовників нових видів продукції);
- несвоєчасне виникнення проблем, пов'язаних з впровадженням нових технологій, які були заздалегідь спрогнозовані, але тер-

міни їх вияву ще не повинні були настати, або проблеми, які технічно на сучасному етапі розвитку науки і техніки поки що не можуть бути вирішені.

Група юридичних ризиків, до якої належать безпосередньо виробничі ризики, складається з наступних: стратегічні, тобто юридичні ризики, що з'являються на стадії розробки стратегії розвитку підприємства; ризики недотримання планових термінів; постачальницькі ризики; ризики виникнення конфліктних ситуацій, пов'язаних з конкуруванням інтересів при здійсненні поточної діяльності та інших напрямів.

Головною причиною виникнення ризиків, обумовлених конфліктами інтересів підтримання поточної та інших видів діяльності компанії, є те, що існує об'єктивна можливість перерозподілу коштів між виробництвом продукції, достроковими виплатами щодо кредитних зобов'язань, покриття тимчасового дефіциту тощо. Такі ситуації можуть бути спричинені непрофесійним плануванням, наявністю похибок у нормуванні, непрямим фінансуванням інших видів діяльності. Подібні ризики не носять системного характеру, таким чином, підприємство, за умови компетентного планування, має можливість не стикатися з ними у процесі своєї господарської діяльності.

З транспортними ризиками мають справу всі без виключення компанії на будь-якому етапі їх функціонування, саме тому цей вид ризиків цілком слушно було б виділити в окрему категорію. Вона нараховує велику кількість видів транспортних ризиків, для зручності класифікування та згідно з міжнародним стандартом, який було розроблено на початку століття в Парижі, їх розподілили на чотири категорії – E, F, C і D. Стандарт був уніфікований у 1936 р.: ризики першої групи (E) вважають можливою таку ситуацію, коли компанія-постачальник утримує продукцію на своїх складах замість того, щоб її реалізувати; друга група (F) складається з трьох підгруп (FCA, FAS, FOB), кожна з яких визначає свою специфіку передачі товару від продавця покупцеві; цікавою є третя група (C), яка в свою чергу, містить чотири підгрупи (CFR, CIF, CPT, CIP), у кожній існують свої умови взаємин між покупцем та продавцем, вони можуть укласти угоди на транспортування товарів, але жоден з них не бере на себе ризики; у групі (D) п'ять підгруп, в яких передбачено всі

умови виникнення ризиків при транспортуванні товарів, відповідальність за які несе продавець.

У випадку, коли покупець з будь-яких причин не здійснює оплату товару в певний термін, обумовлений угодою, ризики переходять до нього раніше дати, визначеної класифікацією. Існування міжнародної класифікації транспортних ризиків та укладання відповідної угоди не є гарантією того, що ризики між продавцем та покупцем розподілятимуться за визначеним класифікатором сценарієм. Транспортні ризики є невід'ємною частиною системи, куди входять постачальницькі та збутові ризики, адже перші можуть викликати наступні та навпаки. Існує ще один важливий чинник транспортних ризиків – можливість виникнення форс-мажорних обставин різноманітного походження у регіонах, через які здійснюється транспортування. Ступінь ймовірності транспортного ризику знаходиться в прямій залежності від репутації перевізника. «Правильний» перевізник здатен зменшити практично до нуля ризики, пов'язані з транспортуванням товару.

Реалізаційні ризики є комплексними юридичними ризиками, які з урахуванням наведеної вище класифікації, можна віднести до виробничих ризиків, а також цілком самостійною групою ризиків. Виділення їх в окрему групу доцільне тоді, коли в умовах розвиненої ринкової економіки з'являється інститут посередників, які працюють з досить високим рівнем незалежності від безпосереднього виробника продукції. Для таких спеціалізованих посередницьких фірм виробничі ризики існують окремо від реалізаційних, виступаючи лише одним із джерел їх виникнення. Реалізаційними (маркетинговими, комерційними) ризиками являються ризики, які пов'язані з ймовірністю втрат під час збуту продукції (послуг) у процесі взаємодії з контрагентами та партнерами для організації продажу. За джерелом виникнення можна виокремити такі види реалізаційних ризиків: безпосередньо реалізаційні ризики; ризики взаємодії з контрагентами та партнерами у процесі організації продажу продукції (послуг); ризики непередбаченої конкуренції.

Ризики взаємодії з контрагентами та партнерами у процесі організації продажу продукції (послуг) зумовлені тим, що в більшості випадків підприємство не займається безпосередньо просуванням

товару до споживачів, а використовує послуги багатьох посередницьких організацій.

Розглянемо детально кожен вид фінансових ризиків та причини їх виникнення. Юридичні ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, охоплюють:

- *інфляційний ризик* – юридичний ризик того, що в разі прискорення темпів інфляції, отримувані грошові прибутки знецінюються з погляду реальної купівельної спроможності швидше, ніж зростають;
- *дефляційний ризик* – юридичний ризик того, що за збільшення темпів дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва та зниження прибутків;
- *валютний ризик* – ймовірність появи валютних втрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти щодо іншої під час проведення зовнішньоекономічних, кредитних тощо валютних операцій;
- *ризики ліквідності* – ймовірність появи втрат у процесі реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну оцінки їх якості та споживчої вартості.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) реалізується як на рівні держави, так і на рівні окремих фірм. У другому випадку ЗЕД виявляється в укладанні й виконанні контрактів з іноземними партнерами. Структура ризиків ЗЕД велика та налічує, за висновками сучасних теоретиків ризику, близько 150 видів. Основними з них є [108]:

- *країнні ризики*, пов'язані з особливостями країни-партнера (*політичні ризики*: ризик націоналізації та експропріації; ризик трансферту, пов'язаний з обмеженнями на конвертуванням національної валюти; ризик розриву контракту через дії країни, в якій перебуває контрагент; ризик воєнних дій і громадянських заворушень);
- *макроекономічні ризики*, пов'язані з платоспроможністю країни-дебітора);
- *ризики вибору й надійності партнера*;
- *маркетингові ризики*, пов'язані з можливістю просування товарів на іноземні ринки збуту;

- *транспортні ризики* – регламентуються «Міжнародними комерційними умовами» – «Інкотермс» (ці ризики ми вже розглянули докладно);
- *комерційні ризики*, що виникають у процесі реалізації товарів і послуг (ризик відмови реєстрації товару в країні ввезення, ризик упущеної вигоди, ризик прямих фінансових втрат тощо); ступінь можливості виникнення комерційних ризиків становить близько 20 % решти ризиків і залежить від кожної конкретної ситуації;
- *митні ризики* (ризики, пов'язані з несвоєчасною сертифікацією товарів; ризики неправильного розрахунку митних платежів, акцизів, ПДВ тощо; ризики недотримання вимог щодо заповнення документів ЗЕД).

Завдяки якісному аналізу можна виділити велику групу юридичних ризиків, що можуть виникати при реалізації господарської діяльності. Запропонована класифікаційна система юридичних ризиків має універсальний характер і може успішно використовуватися при визначенні засобів керування ризиками для вдалого здійснення підприємством своєї діяльності.

Збільшення продуктивності процесу управління, наявність можливості вибору якнайкращого управлінського рішення з множини альтернативних викликає необхідність доповнення якісного аналізу кількісним, що надасть можливість обраний результат підтвердити цифрами та кількісно визначити ступінь окремих юридичних ризиків і юридичного ризику певного виду діяльності загалом.

Ступінь юридичного ризику – можливість виникнення втрат (реалізація ризику) та кількісне вираження цього збитку. При оцінюванні ризиків існує два найважливіших параметри:

- можливість виникнення втрат (реалізація ризику), вище значення показника – більший ризик;
- розмір ймовірного збитку, чим вище значення, тим більший ризик.

Розмір підприємства, величина активів, кількість працівників, об'єм виробленої продукції суттєво впливає на ступінь ризикованості. За цією системою спеціалісти розрізняють наступні види підприємств:

- найбільш ризиковані, до них належать заводи-гіганти, великі підприємства зі значними об'ємами обігових коштів та великою кількістю працівників;
- до підприємств середнього ступеня ризикованості прийнято відносити сільськогосподарські компанії, результат діяльності яких залежить від погодних умов; головним засобом їх діяльності є земельні ресурси, успішність діяльності підприємств залежить від ефективності використання землі;
- маленькі компанії та фермерські господарства є найменш ризикованими, тому що орієнтовані на місцевий ринок та мають можливість оперативно переорієнтуватися на випуск інших товарних позицій.

Підприємницька діяльність завжди пов'язана з ризиками, робота в умовах ринкової економіки неможлива без ризиків. Аналіз багатьох джерел щодо тлумачення поняття підприємницький ризик доводить, що існує невизначеність у таких поняттях як «витрати», «збитки», «втрати». Будь-яка виробнича діяльність, в тому числі й підприємницька, неможлива без витрат, однак, збитки виникають лише в тому випадку, коли компанія працює неефективно в результаті виникнення несприятливих умов або прорахунків, що зумовлює додаткові витрати, які перевищують заплановані. Якщо при здійсненні підприємницької діяльності виникають втрати. Вони можуть бути фінансовими, матеріальними, соціальними, морально-психологічними, екологічними, втратами часу. Підприємницькі втрати – це передусім випадкове зниження підприємницького прибутку. Таким чином, при оцінюванні можливих втрат підприємцям необхідно передбачати можливі втрати ресурсів, які мають місце при розбіжностях між реальним перебігом подій та запланованим [97, с. 27; 106, с. 311].

Під час обчислення можливих втрат та ймовірності їх утворення, обчислення необхідно проводити для певного, кінцевого відрізка часу, за терміном це може бути місяць, рік здійснення підприємницької діяльності. Враховувати в цьому випадку треба лише непередбачувані втрати, наявність та розмір яких неможливо достовірно визначити. Передбачувані втрати включаються до калькуляції та відносять до категорії «неминучі витрати».

Розмір втрат, спричинених різними видами ризиків, не залежить від величини інших. У випадку, коли будь-який ризик став реалізо-

ваним, ця обставина не призводить до зміни розміру втрат від інших ризиків.

Якщо один з ризиків стає реалізованим, ймовірність реалізації будь-якого іншого з існуючих ризиків, не змінюється.

Граничні ймовірні втрати, які стали результатом реалізації будь-якого з ризиків, не можуть бути більше, ніж фінансові можливості підприємництва. Це один з основоположних принципів господарювання, який спирається на положення теорії оптимального господарювання, де чітко сказано, що прорахунки можливих втрат від ризиків можуть здійснюватися лише в рамках власних активів.

Система показників кількісного оцінювання юридичного ризику включає абсолютні (дисперсія, середньоквадратичне відхилення, семіваріація, семіквадратичне відхилення) і відносні величини (ймовірність, коефіцієнт варіації, коефіцієнт ризику). Для кількісного оцінювання юридичного ризику потрібно визначити всі можливі наслідки окремої події та ймовірності цих подій. Абсолютна величина юридичних ризиків характеризується розміром прогнозованих (можливих) втрат (збитків) у матеріально-речовинному чи вартісному виявленні, якщо збитки піддаються такому вимірюванню. У ситуації, коли недостатньо знати лише розмір ризику в абсолютному виявленні, а його значення необхідно порівняти з певними показниками, що характеризують діяльність підприємства, юридичний ризик оцінюють у відносному виявленні. Найпоширенішими вимірниками ступеня юридичного ризику є: ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом; дисперсія, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації.

Одним із видів оцінювання юридичних ризиків є оцінювання кримінальних правових ризиків як частини суспільних відносин на прикладі ст. 42 Кримінального кодексу України.

1. Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, якщо воно було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

2. Ризик визнається виправданим, якщо поставлену мету не можна було досягти у певній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що здійснені нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронним інтересам.

3. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Поява цієї статті у КК України зумовлена необхідністю надати статус правомірним діям, здійснюваним для отримання суспільної користі, але пов'язаним з ризиком заподіяння шкоди у разі їх вчинення. Положення про правомірність ризикованих дій є фактором, який сприяє, зокрема, розвиткові науки і технологій. Проте ст. 42 визнає правомірними лише ризиковані дії чи бездіяльність, вчинені з дотриманням встановлених законом умов.

Ризик передбачає можливість виникнення шкоди внаслідок вчинення певних дій (бездіяльності) для досягнення позитивного результату. Діяння, які можуть спричинити появу шкоди, а можуть і не викликати, мають назву ризикованих. З урахуванням цього ствердження, ризиковані дії не можуть бути виправдані поясненнями щодо користі, яку мало б отримати підприємство або суспільство в цілому від реалізації таких дій.

В більшості випадків дії (бездіяльність), які призводять до реалізації ризику, вчиняються у медицині, науковій діяльності, під час проведення випробувань або експлуатації технічних пристроїв. Однак, ризикована поведінка можлива в будь-яких ситуаціях. Необхідність у вчиненні ризикованих дій (бездіяльності) може виникати під час виконання своїх функціональних обов'язків або за інших обставин. Нагальність у реалізації ризикованих діянь може пояснюватися недостатністю знань або досвіду, наявністю яких забезпечили би повне усунення ризику, або коли в силу об'єктивних обставин неможливо забезпечити безпеку.

Вчинення ризикованих дій в екстремальних ситуаціях задля відвернення чи усунення небезпеки має оцінюватися за ст. 39 КК.

4. Ризиковані діяння визнаються виправданими і не тягнуть за собою кримінальної відповідальності за таких умов:

1) ризиковане діяння вчиняється для досягнення значної суспільно корисної мети. Така мета може набувати вигляду майнових здобутків для суспільства, держави чи багатьох громадян, нової наукової, технічної, гуманітарної інформації, корисної для суспільства, збереження або покращання життя чи здоров'я людей тощо. Користь

для суспільства у разі успіху ризикованих дій (бездіяльності) має бути значною, тобто істотною за обсягом і характером;

2) неможливо досягти зазначеної мети у певній обстановці без вчинення ризикованого діяння. У разі можливості досягнення мети за допомогою неризикованої поведінки, ризик не може вважатися виправданим;

3) особа вжила заходів, які дають підстави обґрунтовано розраховувати на відвернення шкоди правоохоронним інтересам. Під такими заходами треба розуміти зокрема належні заходи безпеки під час наукових, технологічних експериментів, випробувань тощо. Вжиття заходів безпеки є обов'язковим, якщо є можливість до них вдатися. Невжиття вказаних заходів робить ризиковане діяння невинуватим, тому особа, яка його вчинила, підлягає відповідальності у разі настання шкоди внаслідок такого діяння.

5. Відповідно до ч. 3 ст. 42 особа несе кримінальну відповідальність на загальних підставах, якщо ризик явно створював загрозу: а) для життя інших людей; б) екологічної катастрофи; в) інших надзвичайних подій. Термін «завідомо», вжитий у ч. 3 ст. 42, означає, що особа, яка вчинила ризиковане діяння, заздалегідь знала про можливість настання передбачених ч. 3 ст. 42 негативних наслідків.

Якщо існує загроза загибелі хоча б однієї особи, це означає, що існує загроза для життя інших людей. В тому випадку, коли життя або здоров'я людини в процесі вчинення дій, направлених на врятування життя інших людей, це може бути донорство або участь у медичному експерименті тощо, одна з найважливіших вимог, яка підтверджує дотримання законодавства, є згода особи на виконання цих дій, за умови, що особа в повній мірі була проінформована про всі можливі негативні наслідки для її життя і здоров'я.

Другим із видів оцінювання юридичних ризиків є оцінювання екологічних правових ризиків як частини суспільних відносин.

Наприклад, під екологічною катастрофою слід розуміти стійкі або необоротні негативні зміни у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території.

Під іншими надзвичайними подіями слід розуміти, зокрема, аварію, масове отруєння людей, епідемію, епізоотію, виснаження чи

знищення окремих природних комплексів чи ресурсів та інші події, що створюють загрозу здоров'ю великої кількості людей, загрозу зруйнування значної кількості майна, спричинення великої майнової шкоди тощо.

Із зазначеного можна зробити такі висновки:

Був наведено якісний аналіз ризиків, які можуть виникати при здійсненні будь якого виду діяльності. Наголошується, що для ефективного прийняття адміністративного рішення необхідно провести системний аналіз можливих ризиків. Нами запропоновано виокремити політичний ризик. Політичний ризик означає ймовірність виникнення несприятливих умов для господарювання підприємств, внаслідок незваженої політики держави, викликаний певними політичними подіями.

Визначити ступінь політичного ризику можна за спеціально розробленими методиками. Соціальні ризики тісно пов'язані з політичними, це пояснюється тим, що вони можуть становити причину появи один одного.

Соціальний юридичний ризик може виявлятися у виникненні ризику конфліктних ситуацій із громадськістю або зі співробітниками підприємства.

Реалізація ризиків, походження яких пов'язано з несприятливими змінами в податковому законодавстві, введенням обмежень при обміні національної валюти на іноземну можуть бути спричинені факторами, сутність яких полягає у встановленні обмежень для підтримки паритету внутрішньої грошової одиниці.

Головною причиною виникнення ризиків, обумовлених конфліктами інтересів підтримання поточної та інших видів діяльності компанії, є те, що існує об'єктивна можливість перерозподілу коштів. Щоб оцінити розмір цих ризиків та можливість їх виникнення, розрахунки необхідно проводити за конкретний відрізок часу.

2.3 Адміністративний примус органів виконавчої влади та юридичний ризик в ньому

У кожній демократичній країні, якою є й Україна, існують інститути, за допомогою яких контролюється виконання й дотримання чинного законодавства всіма учасниками правового процесу. Чільне місце серед таких інститутів посідає інститут правового примусу.

Його наявність зумовлена неможливістю гарантування дотримання режиму законності та порядку в державі, спираючись лише на правову свідомість суб'єктів права. У науковій правничій літературі головною є думка, що порядок і право в соціумі кожної держави має зберігатися завдяки двом основним компонентам: правосвідомості (визнанню суб'єктами цього права) та примусу. Громадяни знають про невід'ємність своїх законних прав та ймовірність настання відповідальності при невиконанні своїх обов'язків.

У сучасному праві України існує багато міркувань з приводу поняття «правовий примус», його місця і ролі в системі права держави. Визначимо це поняття через призму питання ризиків, що розглядаються. Отже, під правовим примусом розуміють складну та різносторонню діяльність компетентних державних органів з охорони права від посягань у вигляді порушень у певних галузях. Основний зміст цієї діяльності полягає у: а) нагляді за правомірністю поведінки учасників суспільних відносин; б) дослідженні обставин діянь, у яких виявлені ознаки протиправності; в) розгляді справ про протиправні діяння, застосуванні юридичних санкцій та виконанні адміністративних актів [123, с. 136].

Існує думка, що засоби адміністративного примусу треба розглядати через правові заборони, юридичні обмеження та систему санкцій або інших подібних категорій. Такий підхід дає змогу включити правовий примус до більш широкої категорії суспільного примусу.

Так, Ю. П. Битяк зауважує, що державний примус реалізується через діяльність відповідних державних виконавчих органів влади, в системі яких центральне місце посідають правоохоронні органи загалом [123, с. 165].

Правоохоронні органи – це державні органи і громадські організації, які своєю діяльністю на підставі закону і у відповідних формах покликані забезпечувати законність і правопорядок, захист прав та інтересів громадян, суспільства і держави, попереджувати, припиняти правопорушення, застосовувати державний примус або громадський вплив до осіб, які порушили законність і правопорядок [122, с. 7].

При цьому заходи правового примусу (кримінального, цивільного, адміністративного, дисциплінарного) застосовують усі правоохоронні органи (в тих межах і ті заходи, які відповідають функціям,

покладеним на відповідний орган), але заходи адміністративного примусу можуть застосовувати лише деякі з них. Це передбачено чинним законодавством, яке дозволяє їм здійснювати покладені на них державою обов'язки з протидії злочинності у вигляді попередження та припинення правопорушень, у тому числі органам внутрішніх справ, а саме: а) затримувати, проводити огляд, вилучення; б) застосовувати заходи безпосереднього примусу (фізичну силу, спеціальні засоби, зброю); в) здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення [123, с. 17].

Адміністративний примус посідає головне місце серед заходів державного примусу, оскільки його основне завдання – протидія злочинності та профілактика протизаконної поведінки всіма суб'єктами права, оскільки важливою умовою повноцінного життя суспільства є належний громадський порядок, тобто чітке і точне дотримання правил поведінки, встановлених для його членів і обов'язкових для виконання. Однак у своїй діяльності держава не обмежується встановленням тільки обов'язків, а передбачає і систему юридичних гарантій, які мають забезпечувати їх здійснення. Серед гарантій певна роль належить заходам адміністративно-примусового впливу, які в найзагальнішому вигляді є засобами цілеспрямованого впливу на свідомість та поведінку людини з метою спонукання її до певної, визначеної у правових нормах поведінки.

Одним із видів здійснення своїх повноважень щодо адміністративного примусу є його здійснення.

З урахуванням різноманітних поглядів на поняття управління в органах виконавчої влади, що знайшли відображення у працях таких вчених, як О. М. Бандурки, А. Т. Комзюк, О. О. Іллюк, Ю. В. Ярошок, адміністративну діяльність щодо примусу можна визначити як систему узгоджених службових, оперативних, розшукових, контрдиверсійних, контртерористичних, інформаційно-психологічних, миротворчих та інших спеціальних дій державних правоохоронних органів виконавчої влади спеціального призначення, озброєних формувань, передбачених законом, для забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Адміністративний примус може передбачати проведення спеціальних операцій із силового затримання, а в разі потреби – і фізичну

ліквідацію злочинців, терористів та інших правопорушників, які під час затримання можуть чинити опір.

Вважаємо, що діяльність органів внутрішніх справ як спеціального органу виконавчої влади при здійсненні адміністративного примусу є дуже специфічною. Іноді працівники органів внутрішніх справ змушені приймати життєво важливі рішення, пов'язані із застосуванням зброї або спеціальних засобів примусу, і в разі невідповідності цих рішень обставинам несуть відповідальність згідно з чинним законодавством. Через це вони постійно перебувають у стані професійного стресу, що позначається на їх психіці й рішеннях, які вони приймають під час здійснення заходів адміністративного примусу.

Погоджуємося з Ю. В. Ярошком, який зауважує, що «військовослужбовець виконує різні службові завдання, у процесі вирішення яких виникають певні ситуації, що є структурними компонентами бою. Стан психічної напруженості військовослужбовців – це форма відображення екстремальних ситуацій, які виникають у процесі застосування спеціальних заходів припинення протиправних дій» [121, с. 28].

Особливість здійснення адміністративного примусу виявляється в можливості використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї, що регламентується Законом України «Про національну поліцію» [10].

Особливість заходів адміністративного примусу полягає в тому, що їх можна застосовувати як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Звичайні умови означають повне дотримання суб'єктами права чинних нормативних актів та підкорення вимогам, які здійснюють заходи примусу.

Екстремальні умови виникають при небажанні виконувати вказівки адміністративного примусу або відкритої протидії у вигляді фізичного або психічного опору працівнику органу внутрішніх справ при здійсненні ним заходів адміністративного примусу.

Безперечним є те, що під час виникнення екстремальних умов основною ознакою будь-яких заходів адміністративного примусу стає ризик. Його наявність пояснюється наявністю суперечностей, що виникають між органом державної влади або посадовою особою, наді-

леною компетенцією його реалізації і суб'єктом, до якого цей захід застосовується.

Поділяємо думку М. В. Коваліва, що «серед складних та найменш розроблених адміністративних проблем існує концептуальний вибір техніко-технологічних рішень з метою усунення або нейтралізації професійних ризиків» [51, с. 102].

У сучасній правовій літературі можна знайти кілька визначень поняття ризику. Так, М. В. Ковалів визначає ризик, як діяння (дія або бездіяльність), яке має об'єктивно-суб'єктивний характер, спрямоване на досягнення певного результату, не виключаючи при цьому настання можливих негативних наслідків [51, с. 115].

У радянський період поняття ризику було сформульоване М. С. Грінбергом як обставина, що виключає кримінальність діяння навіть у випадку отримання негативного результату [68, с. 49].

Корифей вивчення сучасного поняття ризику російський вчений А. П. Альгін дає таке визначення ризику: це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої існує можливість оцінити вірогідність досягнення допустимого результату, невдачі та відхилення від поставленої мети [45, с. 19].

Головними елементами ризику вчений пропонує вважати: 1) вірогідність отримання бажаного результату; 2) вірогідність настання небажаних результатів (невдачі); 3) вірогідність відхилення від обраної цілі як у позитивний, так і в негативний бік [75, с. 20]. З урахуванням специфічності умов застосування заходів адміністративного примусу, пропонуємо додати до цього переліку два елементи: *перший* – вірогідність отримання несподіваного результату від ризикових дій; *другий* – вірогідність застосування принципово нових методів досягнення цілей у межах мети.

Отже, беручи до уваги всі наведені думки щодо феномену ризику у правовій науці, пропонуємо таке визначення «ризик у праві»: це об'єктивні або суб'єктивні обставини, що виникають на всіх стадіях правового процесу і пов'язані з імовірністю завдання будь-якої шкоди учасникам такого процесу внаслідок виникнення непередбачуваних, конфліктних або інших обставин, що можуть характеризуватися новизною і нерегульованістю нормами чинного законодавства.

Доречно зауважити, що ми чітко розмежовуємо поняття «ризик у праві» та «правовий ризик» або «юридичний ризик», що має під со-

бою методологічну основу виникнення функціонування й припинення існування ризику як категорії права.

На нашу думку, це розмежування впливає з таких визначень: «ризик у праві» – це наявність або функціонування ризику у правовій системі протягом його існування; правовий ризик (юридичний ризик) – це ризик, що виникає під час застосування норм права або інших юридичних дій, передбачених чинним законодавством.

Таким чином, *«ризик у праві»* – це постійна та пасивна категорія, а правовий (юридичний) ризик – категорія активна й динамічна. Постійність зумовлена присутністю ризику як елементу правової системи, наприклад, при прийнятті нормативних документів існує ризик їх суперечності з раніше прийнятим правовим актом. Пасивність зумовлена необов'язковою присутністю діянь з боку суб'єктів, які ці норми права мають застосувати. На противагу їй, активність означає обов'язкове діяння, що спричиняє виникнення ситуації, яка є базовою в ситуації ризику. Динамічність означає можливість зміни ситуації ризику та диспозиції кожного з учасників правового процесу.

Вважаємо, що ризики в адміністративному примусі не обмежуються винятково професійними ризиками, до таких ризиків також належать юридичні, технічні, медичні, педагогічні, що формуються під час виконання посадових обов'язків, які здійснюють заходи адміністративного примусу.

Примусовий ризик, у тому числі адміністративний, пов'язаний безпосередньо із ситуацією виникнення та межами припинення.

На наш погляд, ситуація ризику в адміністративному примусі – це фактична зовнішня обставина, що виникає під час здійснення заходів адміністративного примусу і спонукає до активної дії для уникнення негативних наслідків, але при цьому не виключає їх настання.

Основними ознаками ситуації ризику в адміністративному примусі є такі умови: альтернативність – означає багатоваріантність методів досягнень результату, а також можливість та необхідність певного вибору; невизначеність – неможливість передбачення отриманого результату при виборі методів його досягнення та суперечливість, тобто під час прийняття ризикових рішень особа мобілізується на пошук нестандартних підходів до розв'язання проблеми, однак, та-

кож може призвести до авантюризму чи суб'єктивного прийняття рішення в умовах обмеженості часу та інформаційного дефіциту.

Пропонуємо таку класифікацію ризиків при здійсненні будь-яких заходів адміністративного примусу: особистісний ризик посадової особи, носієм якого виступає суб'єкт, до якого застосовується захід адміністративного примусу, цей ризик породжується небажанням підкоритися законним вимогам посадової особи; правовий ризик невірної тлумачення і застосування чинного законодавства посадовою особою щодо суб'єкта примусу та завдання йому матеріальної, фізичної або психічної шкоди; конфліктний ризик – це ймовірність завдання шкоди під час реалізації заходів адміністративного примусу третім особам, їхньому майну, спричинення в них розладів фізичного та психічного здоров'я посадовою особою або суб'єктом, стосовно якого примус застосовується; професійний ризик – це ризик загибелі чи тимчасової втрати працездатності під час виконання своїх обов'язків; технічний ризик – ймовірність відмови техніки в момент необхідності її застосування, що може призвести до невиконання поставленого завдання працівником Національної поліції або призвести до заподіяння неадекватної шкоди самому працівнику, суб'єкту застосування примусу, або навколишнім особам чи їхнім речам; медичний ризик присутній у діяльності при виконанні завдань, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень власними діями чи з допомогою спеціальних заходів (зброя, гумові кийки та ін.), і полягає в тому, що при наданні першої допомоги суб'єктам примусу або іншим особам, існує ймовірність надання неправильної допомоги і завдання шкоди, що призведе до каліцтва або смерті особи, чи спричинить тривалий розлад її здоров'я (йдеться про надання допомоги до прибуття фахівців-медиків); педагогічний ризик є, швидше, похідним, і полягає в неправильному застосуванні педагогічних прийомів і методів як виховного заходу в межах адміністративного попередження.

Для визначення ролі та місця ризику в адміністративному примусі, пов'язаного зі здійсненням заходів адміністративного припинення, розглянемо поняття «адміністративний примус», його види та проаналізуємо заходи адміністративного примусу через призму їх «ризиконосійності».

Існує багато понять і визначень адміністративного примусу, що пояснюється великою кількістю аспектів застосування цього поняття в юридичній літературі.

На думку Ю. П. Битяка, адміністративному виду примусу властиві певні риси, сутність яких полягає, насамперед, у тому, що він використовується органами управління та їхніми посадовими особами і лише інколи – судами (суддями) та представниками окремих об'єднань громадян для забезпечення потрібної поведінки [123, с. 6]. Автори підручника стверджують, що адміністративний примус має низку особливостей, які дають можливість відрізнити його від судового примусу. Такими особливостями є: адміністративний примус, який використовується в державному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у цій сфері державної діяльності; механізм правового регулювання адміністративного примусу, що передбачає підстави і порядок застосування відповідних примусових заходів; порядок застосування примусових заходів, що регулюється, звичайно, нормами адміністративного права, які включають норми адміністративного законодавства або адміністративно-правові норми актів органів виконавчої влади; застосування адміністративного примусу, що є результатом реалізації державно-владних повноважень органів державного управління і лише у виняткових, встановлених законодавством випадках, такі засоби можуть застосовувати судді, користуючись чинними нормами права.

На думку В. К. Колпакова, під адміністративним примусом розуміють владне, здійснюване в односторонньому порядку і в передбачених правовими нормами випадках, застосування від імені держави до суб'єктів правопорушень: по-перше, заходів попередження правопорушень; по-друге, запобіжних заходів щодо правопорушень; по-третє, заходів відповідальності за порушення нормативно-правових положень [116, с. 194].

Виходячи із запропонованих визначень, зупинимось детальніше на ознаках адміністративного примусу.

Адміністративний примус, насамперед, є примусом правовим і здійснюється тільки на підставі чинного законодавства. Юридичні норми регулюють, які заходи, за яких умов, в якому порядку та коли і ким можуть застосовуватися. Чітка правова регламентація застосування заходів адміністративного примусу необхідна для конкретиза-

ції та юридичної гарантії проголошених Конституцією принципів недоторканності особи, житла та особистої власності громадян. Будь-який примусовий захід слід розглядати як дозволене у виняткових випадках порушення прав особи, закріплених законом, уповноважені державою органи і посадові особи можуть обмежувати ці права тільки в межах закону.

У чинному законодавстві досить чітко визначаються підстави для застосування органами державної влади заходів примусу, тобто обставини, за наявності яких їх може бути застосовано. У нормативному порядку встановлюється, які примусові заходи і в яких межах можуть застосовуватися за наявності законних підстав. Велике значення має чітка регламентація порядку застосування примусових заходів, визначення компетенції та кола суб'єктів, яким надано на це право. Процедура реалізації примусового впливу встановлюється законом і створює необхідні гарантії для охорони прав та інтересів громадян і організацій.

Серед суб'єктів, які застосовують заходи примусу, найважливіше місце, безперечно, належить органам внутрішніх справ. Вдаючись у своїй діяльності до різноманітних примусових заходів, вони тим самим функціонують, виконуючи покладені на них обов'язки.

В окремих випадках, коли йдеться про заходи стягнення, адміністративний примус може застосовуватися не лише суб'єктами державного управління. Інколи таке право реалізується іншими органами державної влади та місцевого самоврядування.

Адміністративний примус, наголошує А. Т. Комзюк, застосовується до осіб, які не пов'язані відносинами підпорядкованості [126, с. 317].

Таким чином, відносини між особою, до якої застосовується захід примусу, і особою, яка застосовує такий захід, є відносинами, що ґрунтуються на нормах адміністративного права.

Адміністративний примус частіше застосовується до осіб за незначні правопорушення, що не становлять великої суспільної небезпеки. Цей вид державного примусу не пов'язаний також із застосуванням істотних правових обмежень до особи, яка піддана дії примусових заходів, із вторгненням у процесуальні гарантії особи. Ця ознака адміністративного примусу виділена О. П. Ключніченко [127, с. 13] і в ряді випадків вона має практичне обґрунтування.

Для адміністративного примусу, зауважує В. К. Колпаков, характерна також численність органів і посадових осіб, яким надано право його застосування [114, с. 196]. Адміністративний примус використовується в різних сферах державного управління різними посадовими особами. Широким також є коло посадових осіб поліції, які мають право застосовувати заходи адміністративного примусу. Багатьма із цих заходів можуть послуговуватися всі працівники поліції (адміністративне затримання, використання транспортних засобів громадян та організацій у разі службової необхідності тощо).

Адміністративний примус характеризує те, що заходи впливу, які він використовує, в багатьох випадках є засобами профілактики правопорушень [116, с. 196]. Ведучи боротьбу з адміністративними та іншими порушеннями громадського порядку, уповноважені органи та їхні посадові особи усувають тим самим ту негативну основу, на якій зароджується злочинність. Тому можна стверджувати, що всі заходи адміністративного примусу мають превентивний характер щодо злочинності.

Заходи адміністративного примусу застосовуються як до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення (а в деяких випадках – і кримінально-правові порушення), так і до осіб, які правопорушення не вчиняли. Наприклад, застосування запобіжних заходів має місце при забезпеченні громадського порядку й громадської безпеки за особливих умов (землетрус, епідемія тощо), коли правопорушення відсутні.

Застосування будь-якого заходу адміністративного примусу за відсутності правопорушення (карантин, обов'язкове лікування, тимчасове обмеження руху транспортних засобів) має запобіжний характер і має на меті недопущення можливих порушень громадського порядку, завдання шкоди громадянам та їхньому майну.

Процесуальний порядок застосування заходів адміністративного примусу, якщо порівнювати його з процесуальною регламентацією застосування інших заходів адміністративного примусу (кримінально-правового, цивільно-правового), є простим, позбавленим громіздкої процедури. Питання застосування заходів адміністративного примусу вирішуються в умовах очевидності фактичних обставин, не вимагають складного доказового матеріалу, а отже, й складного

процесуального оформлення. Адміністративно-процесуальні дії примусового характеру здійснюються зазвичай оперативно, швидко.

Нині порядок застосування окремих адміністративно-примусових заходів регулюється значною кількістю законів та інших нормативних актів, основними з яких є: Закони України «Про національну поліцію» [10], «Про Службу безпеки України» [12] та ін.

Отже, адміністративний примус – поняття досить неоднорідне і складається із сукупності адміністративно-правових засобів примусового впливу, які застосовуються широким колом уповноважених суб'єктів для охорони та зміцнення громадського порядку й громадської безпеки, боротьби з правопорушеннями.

Найбільш прийнятною є класифікація адміністративного примусу на базі трьох основних заходів – адміністративного запобігання, адміністративного припинення й адміністративного стягнення. Така класифікація сприяє виокремленню низки приблизно однакових примусових заходів у певні групи. В основу внутрішнього системного розподілу заходів адміністративного примусу покладено потрібну мету їх застосування: а) запобігання можливим правопорушенням та настанню небезпечних для суспільства наслідків; б) припинення протиправних дій; в) покарання осіб, винних у вчиненні адміністративних проступків [128, с. 64].

Заходи адміністративного стягнення мають характер санкцій, у систематизованому та кодифікованому вигляді вони визначені в чинному законодавстві і мають при цьому чіткі підстави й порядок застосування, регламентований єдиним нормативним актом – КУпАП; часто використовуються у судовому порядку (ст. 221 КУпАП); наслідком застосування адміністративного стягнення є адміністративна відповідальність.

Заходи адміністративного попередження посідають особливе місце в системі заходів адміністративного примусу завдяки своїй профілактичній спрямованості. Законодавець надає адміністративно-попереджувальній роботі великого значення, виходячи з цього, у КУпАП їй присвячено спеціальну статтю (ст. 6 «Попередження адміністративних правопорушень»), яка передбачає здійснення профілактичних заходів, визначає їх мету і суб'єктів.

Зміст попередження (профілактики) міститься в наступному: не дати можливість особам, схильним до протиправної поведінки, скоїти правопорушення; усувати причини, які викликають вчинення правопорушень, які виключали б можливу протиправну поведінку. У цій діяльності важливе місце посідають заходи адміністративного запобігання.

Заходи адміністративного запобігання застосовуються уповноваженими органами держави з профілактичною, превентивною метою і розраховані на випадки, при яких правопорушення ніби немає, однак при збігу обставин ймовірність шкідливих наслідків є дуже високою.

Таким чином, заходи адміністративного запобігання вживаються для запобігання правопорушень, певних шкідливих наслідків, наприклад, при стихійних лихах, аваріях, нещасних випадках, для охорони життя і здоров'я громадян, забезпечення нормальних умов роботи підприємств, установ тощо.

Заходи такого виду здійснюються у примусовому порядку, тобто у процесі односторонньої реалізації владних повноважень, таким чином, бажання представити їх в якості заходів без складових адміністративного примусу не мають під собою підстав. Виражаються вони, звичайно, у вигляді певних обмежень і заборон, що характеризує їх примусову природу.

Заходи адміністративного запобігання не пов'язані з чиненням правопорушень. Вони передують застосуванню інших заходів примусу, спрямованих проти осіб, винних у вчиненні певних порушень. Заходи цього виду дуже різноманітні, застосовуються в різних галузях державної діяльності різними суб'єктами, в компетенції яких дії контролюючо-наглядового характеру. Зазначені заходи переважно мають галузевий (відомчий) профіль, але можуть застосовуватися й органами із загальною управлінською компетенцією.

Реалізація заходів адміністративного попередження відбувається без урахування волі підвладного суб'єкта, яка ґрунтувалася б на розумінні суспільних потреб. У цьому випадку відсутня добровільність підкорення, яка має місце при виконанні загальних правових заборон. Наприклад, у випадку встановлення особі обмежень при адміністративному нагляді, не йдеться про те, що особа дотримується їх добровільно, з власної волі. Те саме можна сказати про вилучення

зброї в осіб, які зловживають спиртними напоями, особистий огляд пасажирів цивільних повітряних суден і застосування інших подібних заходів.

Аналіз нормативних актів і спеціальної літератури дає можливість визначити приблизний перелік заходів адміністративного попередження: 1) перевірка документів; 2) взяття на облік та офіційне застереження осіб про неприпустимість протиправної поведінки; 3) особистий огляд і огляд речей; 4) відвідування підприємств, установ і організацій; 5) внесення подань до державних органів, підприємств, установ, організацій, посадовим особам про необхідність усунення причин та умов, які сприяли вчиненню правопорушень; 6) тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості (блокування районів місцевості, окремих споруд та об'єктів); 7) обстеження (огляд) вантажів, багажу, транспортних засобів, зброї і боєприпасів, різних об'єктів з приводу відповідності їх різним вимогам; 8) обмеження (заборона) руху транспорту й пішоходів на певних ділянках вулиць і автомобільних доріг; 9) адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 10) використання транспортних засобів, а також засобів зв'язку, які належать підприємствам, установам, організаціям; 11) опечатування вимірювальних приладів і пристроїв; 12) опечатування приміщень, які використовуються як каси, місця зберігання документів, товарно-матеріальних цінностей; 13) вилучення для проведення аналізу проб продукції, призначеної для реалізації населенню; 14) примусовий привід для проведення медичного обстеження; 15) карантин; 16) припинення або тимчасова заборона перевезення (переміщення) підконтрольних вантажів через державний кордон тощо.

Заходи адміністративного попередження є одним із видів адміністративного примусу, застосовуються відповідними державними органами для попередження правопорушень й обставин, що загрожують громадській та особистій безпеці громадян. Вони є обмеженнями адміністративно-правового характеру, адміністративно-примусовими діями щодо громадян та інших суб'єктів права.

Таким чином, дії уповноважених органів або посадових осіб, метою яких є примус на виконання громадських обов'язків перед суспільством, забезпечення громадської безпеки та громадського порядку, боротьбу зі стихійними лихами, епідеміями, епізоотіями та

ліквідацію їх наслідків, будемо називати заходами адміністративного попередження.

Розглянувши основні положення поняття адміністративного примусу, його ознаки та види, зупинимося детальніше на деяких заходах адміністративного попередження, припинення та стягнення, в яких, на наш погляд, розкривається ризик як складової адміністративного примусу.

Склад юридичного ризику в адміністративному примусі – це сукупність обов'язкових елементів, які є джерелом виникнення ризику та його функціонування при здійсненні адміністративного примусу.

Погоджуємося з В. П. Столбовим, що під час аналізу потрібно враховувати такі параметри ризику: 1) небезпечність; 2) дефіцит часу; 3) швидкість і динамічність подій; 4) недостатню врегульованість законодавством (нормами права) [129, с. 54].

Водночас пропонуємо додати до цих параметрів ризику ще такі: 5) причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення (можливістю уникнення); 6) інформаційна обмеженість і 7) суб'єктивна спрямованість ризику (групова або індивідуальна). Це дасть можливість найповніше відобразити ситуацію ризику та визначити її межі й вплив на учасників процесу ризику. При цьому заходи адміністративного попередження, що аналізуються, умовно можна розділити на категорії ризиконосійності, тобто ймовірності виникнення негативних наслідків при їх проведенні:

- категорія I (ступінь ризику найвищий): перевірка документів; відвідування підприємств, установ і організацій; обстеження (огляд) вантажів, багажу, транспортних засобів, зброї і боеприпасів, різних об'єктів з приводу відповідності їх різним вимогам; обмеження (заборона) руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг; примусовий привід для проведення медичного обстеження; карантин; особистий огляд і огляд речей;
- категорія II (ризик присутній): тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості (блокування районів місцевості, окремих споруд та об'єктів); використання транспортних засобів, а також засобів зв'язку, що належать підприємствам, установам, організаціям; припинення або тимчасова заборона перевезення (переміщення) підконтрольних вантажів

через державний кордон; вилучення для проведення аналізу проб продукції, призначеної для реалізації населенню;

- категорія III (ризик має прихований характер): узяття на облік і офіційне застереження осіб про неприпустимість протиправної поведінки; внесення подань до державних органів, підприємств, установ, організацій, посадовим особам про необхідність усунення причин та умов, які сприяли вчиненню правопорушень; адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі; опечатування вимірювальних приладів і пристроїв; опечатування приміщень, які використовуються як каси, місця зберігання документів, товарно-матеріальних цінностей.

Особистий огляд та огляд речей, як засіб адміністративного примусу, регламентований КУпАП ст. 260–264 [5] та Законом України «Про національну поліцію» [10]. Небезпечність цього заходу полягає у неможливості ідентифікації суб'єкта перевірки на наявність у нього заборонених спеціальних засобів (ножів, кастетів) чи зброї та можливості раптового їх застосування, що може призвести, з одного боку, до вбивства, з іншого – до помилки при ідентифікації об'єкта, схожого на заборонений, та застосування невинновданно жорстких заходів стосовно суб'єкта перевірки, що може призвести до тимчасової втрати працездатності або смерті особи, яка перевірялася.

Дефіцит часу виявляється в тому, що, обираючи фізичну особу для особистого огляду та огляду речей, у працівника органу внутрішніх справ обмежений час для перевірки особи щодо розшуку чи її причетності до злочинів. З цього випливає інформаційна обмеженість дій, оскільки у такому випадку працівник може спиратися лише на наявність «орієнтування» і власну пам'ять. Інформаційний складник ризику може призвести до неправильної ідентифікації та затримання невинної особи. Швидкість подій зумовлена зміною обстановки (руху натовпу, транспорту) під час здійснення огляду.

Динамічність подій впливає з обмеженості в часі щодо прийняття рішення про затримання особи чи надання їй можливості вільного пересування. Тут присутній подвійний суб'єктивний ризик – затримати невинну особу та відпустити винну. Недостатня урегульова-

ність нормами права виявляється у відсутності чіткої класифікації у праві й регламентації дій при перевірці документів.

Причинно-наслідковий елемент виявляється у зовнішній поведінці особи, яку перевіряють при виконанні службових обов'язків.

Суб'єктивна спрямованість ризику має індивідуальний характер, тобто ризику суб'єкта, який перевіряється, та працівника поліції, який його перевіряє. Зміна спрямованості ризику має місце лише при можливій протидії працівнику органу внутрішніх справ як ризик завдання шкоди особі, яка вчинила опір, поранення чи смерті та спричинення смерті або каліцтва випадковим свідкам події.

Відвідування підприємств, установ і організацій – це дії, що регламентуються відповідно до ст. 260–264 КУпАП [5] та Закону України «Про національну поліцію» [10].

Небезпечність цього заходу виявляється у неможливості передбачення розвитку подій під час здійснення заходу та можливої зміни мети залежно від ситуації, що може скластися під час здійснення заходів при відвідуванні підприємства.

Дефіцит часу виявляється у часових обмеженнях для детального ознайомлення з діяльністю підприємства та його посадовими особами або наявності невірогідної інформації щодо діяльності підприємства. Швидкістю та динамічністю подій являється окреслена часом можливість перебування на підприємстві. Ймовірність виявлення правопорушення чи правопорушника (або групи) може спричинити наростання та вияв конфліктної ситуації, при цьому часу на прийняття рішення щодо адекватної реакції з припинення може не бути.

Недостатня урегульованість законодавством (нормами права) визначається наявністю кількох нормативних документів, які передбачають статус на підприємстві та наявність воєнізованої охорони, яка може як сприяти припиненню правопорушення (на основі чинного законодавства), так і активно перешкоджати, керуючись наказами посадових осіб підприємства чи внутрішньою нормативною документацією (інструкціями, положеннями, наказами по підприємству тощо).

Причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення (можливістю уникнення) виявляються в момент прийняття рішень про застосування спеціальних засобів припинення.

Інформаційна обмеженість зумовлена можливою відсутністю об'єктивної інформації працівника органу внутрішніх справ про діяльність підприємства та персональний склад підприємства, що відвідується.

Суб'єктивна спрямованість ризику має груповий характер, оскільки під час виникнення ситуації ризику існує ймовірність завдання шкоди робітникам підприємства.

Обстеження (огляд) вантажів, багажу, транспортних засобів, зброї і боєприпасів, різних об'єктів з приводу відповідності їх різним вимогам як захід, що регламентований відповідно ст. 260–264 КУпАП [5] та Закону України «Про національну поліцію» [10], і має найширший спектр складників ризику.

Небезпечність заходу виявляється у вірогідності знаходження в об'єкті огляду вибухонебезпечних, хімічних, біологічних речовин або ядерних матеріалів.

Небезпечність огляду зброї та боєприпасів виявляється у можливості їх несправності, що може призвести до безпричинного вибуху чи пострілу і завдати шкоди посадовій особі, яка здійснює огляд, або іншим особам, присутнім при проведенні заходу.

Дефіцит часу визначається обмеженістю для прийняття рішення щодо затримання багажу, транспортних засобів або надання можливості вільного пересування.

Якщо є можливість перевірити транспортний засіб на предмет розшуку в базі даних за допомогою електронних приладів, то огляд речей – справа доволі тривала в часі.

Швидкість і динамічність подій визначається можливістю перешкоджання пасажирями або іншими учасниками процесу здійсненню огляду. Дії при цьому можуть носити як цілеспрямований характер, так і диктуватися зовнішніми об'єктивними обставинами (неповнолітні особи, діти, вагітні жінки, інваліди та інші категорії осіб).

Недостатня урегульованість законодавством (нормами права) впливає з наявності одночасно кількох правових норм, якими можуть керуватися посадові особи транспортного засобу, який перевіряється, або особи, які є власниками багажу чи вогнепальної зброї та боєприпасів.

Причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення – це варіанти уникнення конфліктної ситуації

за допомогою застосування додаткових засобів огляду та службових собак, які допомагають прискорити процес перевірки багажу та уникнути додаткових виявів ворожості та агресивності.

Інформаційна обмеженість полягає у неможливості в певних ситуаціях оцінити рівень ризику, особливо при огляді багажу чи боеприпасів на їх законність, та визначити, що може перевозитися під виглядом задекларованого товару.

Суб'єктивна спрямованість ризику визначається переходом від індивідуальної (професійного ризику) до групової спрямованості (ймовірності неадекватного застосування спеціальних засобів примусу) та варіантів розвитку подій, за яких ушкодження чи смерть можуть бути заподіяні випадковим особам.

Адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, передбачений у чинному законодавстві ст. 260–264 КУпАП [5] та Законом України «Про національну поліцію» [10].

Небезпечність виявляється в можливості вчинення повторного злочину чи правопорушення особою, яка перебуває під наглядом, або виявами антисоціального чи негуманного характеру. Такі дії спричиняють ймовірність відповідальності за неналежне виконання власних обов'язків.

Дефіцит часу виявляється у неможливості приділити більше робочого часу одній особі, оскільки чисельність таких осіб може бути значною у перерахунку.

Швидкість і динамічність подій визначається можливістю вчинення протиправних дій з боку особи, яка оглядається, що може спричинити тривалий розлад здоров'я чи навіть смерть.

Недостатня урегульованість законодавством (нормами права) передбачає наявність можливості передачі особи, яка перебуває під наглядом, для опіки родичам, але результат таких дій (особливо негативний) завжди призводить до відповідальності.

Причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення виявляються у проведенні не лише заходів адміністративного нагляду, а й педагогічних методах виховання особи та підвищення рівня її правосвідомості.

Інформаційна обмеженість впливає з фізичної неможливості постійного контролю за діями особи, яка перебуває під наглядом, її по-

ведінки та зв'язків, що підвищує ймовірність рецидивних виявів протиправної поведінки.

Суб'єктивна спрямованість ризику є індивідуальною і виявляється у психологічному ставленні особи, яка перебуває під наглядом, до цих заходів, навколишніх людей (близьких, знайомих), а групова спрямованість – у вірогідності позитивного чи негативного впливу на таку особу, що може призвести до повторного вчинення злочину або остаточного виправлення особи.

Обмеження (заборона) руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг, захід, що регулюється КУпАП, ст. 260–264 [5].

Небезпечність заходу виявляється в ймовірності реакції громадян на проведення цього заходу та варіантах невідкорення йому. Акти невідкорення можна умовно класифікувати на пасивні й активні. При цьому активні дії можуть завдати прямої шкоди навколишнім фізичним особам або самому правопорушнику (наприклад, намагання на транспортному засобі проїхати на заборонену територію, уникнувши кордону, або перейти дорогу в забороненому місці).

Дефіцит часу виявляється в оперативності виконання цього заходу, від чого залежить його ефективність.

Швидкість і динамічність виникає в конфліктній ситуації, яка зумовлена зовнішніми формами невідкорення, при цьому працівник правоохоронних органів повинен швидко приймати рішення щодо застосування зброї чи спеціальних заходів, іноді не володіючи на цей момент достатньою інформацією про особу правопорушника (це може бути неповнолітня особа або вагітна жінка). Динамічність виявляється у недостатності часу для адекватного оцінювання ситуації та неможливості передбачення наслідків для припинення активних дій правопорушника. Недостатня урегульованість законодавчими актами виявляється в оцінюванні адекватності дій чіткого визначення правомірності або неправомірності застосування спеціальних засобів припинення або застосування зброї при завданні шкоди правопорушнику чи третім особам.

Причинно-наслідковий елемент являє собою можливість уникнення ризикової ситуації за допомогою поінформованості водіїв про заборону та обмеження руху транспорту з поясненням причин таких заборон і часових меж їх можливого зняття.

Інформаційна обмеженість визначається ймовірністю відсутності об'єктивної оцінки обстановки, що склалася під час здійснення заходу.

Суб'єктивна спрямованість ризику має виражений груповий характер, оскільки в результаті настання негативного варіанту розвитку подій (реалізації ризику) може бути одночасно завдана шкода групі людей.

Примусовий привід для проведення медичного обстеження також передбачений чинним законодавством КУпАП (ст. 260–264) [5].

Небезпечність події визначається можливістю втечі або активного опору особи, яка доставляється до медичного закладу, або ймовірності зараження вірусом тієї особи, яка доставляється, якщо ця особа хвора. У таких випадках, повинні застосуватися фізичні заходи або спеціальні засоби, які можуть завдати фізичної шкоди особі, яка доставляється.

Дефіцит часу визначається, з одного боку, терміном перебігу хвороби та залежністю від часу доставляння до медичного закладу хворого і його здоров'ям, а з іншого – часом, що витрачається на перевірку підозрюваного щодо алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Швидкість і динамічність подій визначаються ймовірністю об'єктивних обставин, які можуть перешкоджати доставлянню особи до медичного закладу. Намагаючись вирішити проблему, потрібно враховувати об'єктивні обставини доставляння особи й одночасно не порушувати її прав, що гарантуються державою.

Недостатня врегульованість законодавством (нормами права) визначається підвищеною відповідальністю за застосування спеціальних засобів і результатом дій (як позитивних – виконання завдання, так і негативних – смерть чи каліцтво особи).

Причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення виявляються в можливості застосування попереджувальних заходів при доставлянні особи до медичного закладу й неухильного дотримання чинного законодавства.

Інформаційна обмеженість визначається ймовірністю відсутності повної інформації про особу, яка доставляється, маршрутом доставки та особливістю ситуації, в якій здійснюється захід (затори на дорогах, зміна погодних умов тощо).

Суб'єктивна спрямованість ризику має двоїстий характер, що виявляється у вірогідності завдання шкоди особі, яка доставляється, або спричинення шкоди випадковим громадянам у разі порушення ними правил безпеки.

Тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості (блокування районів місцевості, окремих споруд та об'єктів) передбачено ст. 260–264 КУпАП [5].

Небезпечність виявляється у намаганнях активної протидії здійсненню цього заходу, а саме: спробі проникнути на територію, вхід до якої обмежений або блокований як певними особами, так і за допомогою технічних засобів (автомобілів, водних засобів переміщення). Виникає ймовірність прийняття рішення щодо використання спеціальних засобів для недопущення досягнення мети порушника, в тому числі табельної зброї. При використанні спеціальних засобів виникає ризик смерті чи каліцтва особи порушника, працівника органу внутрішніх справ і випадкових громадян.

Дефіцит часу особливо виявляється при спробах використання порушниками засобів пересування (автомобілі, мотоцикли, водні засоби переміщення).

Швидкість і динамічність подій визначається часом прийняття рішення щодо застосування зброї чи інших засобів припинення.

Недостатня урегульованість законодавством визначається відсутністю права на помилку та суб'єктивним оцінюванням ситуації.

Причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику та наслідками його припинення – це можливість уникнення ситуації ризику за допомогою залучення до заходів місцевого населення та відповідного інформування про проведення таких заходів.

Інформаційна обмеженість виникає в разі недостатньої інформованості місцевого населення про строки проведення заходів та пояснення причин (хоча б формально).

Суб'єктивна спрямованість ризику є виражено груповою, оскільки здійснення заходу проводиться із застосуванням сили, при цьому такими суб'єктами можуть бути не лише індивіди, а й групи осіб.

Карантин як захід адміністративного попередження найбільш комплексно відображає ризик діяльності, його проведення також регулюється КУпАП ст. 260–264 [5].

Карантин можна визначити як спеціальний захід адміністративного примусу, що полягає у тимчасовій ізоляції території, на якій має місце розвиток хвороби, яка може перейти в епідемію (чума, холера, сибірка та ін.).

З урахуванням специфіки діяльності всіх органів виконавчої влади, а не тільки органів внутрішніх справ, доцільно додати до всіх перелічених параметрів ризику ще три додаткових, а саме: вплив ситуацій ризику на стан громадської безпеки; результати подання ситуацій ризику: позитивні, негативні, відносно-негативні; вплив ситуацій ризику на стан суспільної та національної безпеки.

Зміни, що відбуваються в житті громадян України, пробуджують високу активність та прагнення людей безпосередньо брати участь у вирішенні проблем, які стосуються їхніх загальних інтересів. У контексті розширення свободи слова, утвердження розмаїття поглядів та дій, виникає кілька форм політичної активності громадян, а саме: демонстрації, мітинги, пікети тощо, які вийшли за межі традиційних уявлень про статус особи у сфері політичного життя суспільства.

Однак, незважаючи на всю важливість саме цього різновиду політичних прав, конституційні положення про свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій і донині належним чином не конкретизовані у вітчизняному законодавстві, нерідко обмежуються, а то й просто порушуються. Не всі заходи проходять мирно, деякі супроводжуються масовими заворушеннями, насильницькими діями щодо громадян та працівників поліції. Крім того, останнім часом почастишали випадки екологічних, техногенних, природних катастроф, що значно ускладнює оперативну обстановку, погіршує стан громадського порядку. У цих ситуаціях правоохоронним органам, насамперед органам внутрішніх справ і, зокрема, підрозділам поліції особливого призначення, треба приймати неординарні рішення по охороні громадського порядку. На жаль, не всі дії працівників органів внутрішніх справ у таких ситуаціях відповідають сучасним вимогам.

Забезпечення правопорядку в цих умовах можливо лише шляхом комплексного використання правових, організаційно-тактичних принципів, форм і методів, які мають спільну спрямованість.

Ризиком являється ймовірність отримання небажаного результату.

Чистим ризиком є ймовірність отримання негативного ризику чи нульового результату.

Спекулятивний ризик – ймовірність отримання як негативного, так і позитивного результату. Ризик є ймовірною подією, настання якої тягне за собою позитивні, позитивно-негативні або негативні наслідки. В тому випадку, коли в результаті реалізації ризику відбуваються позитивні і негативні наслідки, ризик носить назву спекулятивного. Коли наслідки є негативними або їх немає, ризик вважають чистим.

Позитивний ризик передбачає одержання доходів, розмір яких перевищує заздалегідь розрахований. Наведемо приклад, який яскраво ілюструє це положення. У підприємства в результаті успішної діяльності з'явилися додаткові кошти. Воно може обрати два шляхи: покласти їх на рахунок у банк або вкласти у будь-який проект. У першому випадку підприємство одержить заздалегідь прорахований відсоток, який гарантовано надійде на рахунки, у другому – відсоток може відхилитися від розміру, встановленого банком у бік збільшення або зменшення. Таким чином, в тому випадку, коли другий варіант надає підприємству більший розмір доходу, це позитивний ризик, в іншому разі ризик стає негативним. Наявність негативних ризиків спонукає розробляти такі заходи, які зводили б їх розмір до мінімуму.

Вплив ситуацій ризику на стан суспільної та національної безпеки – забезпечення техногенної та природної безпеки розглядається як основна складова цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, як одна з найважливіших функцій органів державної влади та суб'єктів господарювання. Сучасні тенденції зростання ризиків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру зумовлюють необхідність розвитку єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій на засадах стабільного розвитку суспільства і сучасних принципів управління техногенною та природною безпекою. Одним із пріоритетних напрямів забезпечення безпечної життєдіяльності українського суспільства є посилення рівня превентивності державної політики у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Методологія та позитивний досвід розвинених країн в питаннях розроблення ефективних моделей захисту населення в надзвичайних ситуаціях

повинна мати в своїй основі систему керування ризиками техногенного і природного характеру. Використання кількісних методів оцінювання техногенних і природних ризиків є стратегічним напрямом щодо максимального зниження рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища та об'єктів економіки.

Концепція визначає мету, завдання, основні принципи та механізми управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, а також напрями державної політики з питань управління ризиками. Вона призначена для запровадження в Україні кількісних критеріїв управління техногенною та природною безпекою у сфері цивільного захисту населення і територій.

Управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру має розглядатися, як невід'ємна складова державної політики національної безпеки і соціально-економічного розвитку держави, однією з найважливіших функцій всіх органів виконавчої влади та суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Міжнародний досвід останніх років свідчить, що окремі держави не здатні самотійно протистояти певним широкомасштабним надзвичайним ситуаціям техногенного і природного характеру та новим видам загроз. Ефективна організація цивільного захисту населення і територій на засадах управління ризиками надзвичайних ситуацій на національному рівні неможлива без широкого й активного міжнародного співробітництва.

Україна є Стороною міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод і конвенцій, що стосуються запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, в межах яких має здійснюватися спільна політика і стратегія управління ризиками як на національному, так і міжнародному рівнях. Необхідність приєднання України до інших міжнародних угод і конвенцій у сфері цивільного захисту має визначатися з урахуванням національних інтересів та за умов істотного зниження ризиків для нашої країни, яке гарантує відповідне міжнародне співробітництво. Пріоритетним напрямом для України є розвиток і формування міжнародних економічних механізмів регулювання міждержавних ризиків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру з транскордонними наслідками.

Небезпечність ситуації полягає в можливості (високому ступені ймовірності) зараження (інфікування) працівника або групи працівників адміністративної діяльності, які безпосередньо беруть участь у заходах ізолювання території. Здійснюючи ці заходи, існує можливість недооцінити ступінь небезпеки через недостатню вивченість хвороби або її принципову новизну (наприклад, пташиний грип, який згодом став небезпечним і для людей). Дефіцит часу, як складник ризику, визначається іноді фізичною неможливістю швидкої доставки до місця карантину ліків, запобіжних та індивідуальних засобів безпеки, але при цьому від швидкості та ефективності здійснення заходу залежить життя і здоров'я людей. Швидкість і динамічність подій впливає з ймовірності недостатньої інформованості населення, на території проживання якого вводиться карантин, про хворобу та її наслідки, можливі засоби захисту від неї. Однак подвійність ризику полягає в тому, що вже хвора людина (яка знає про свою хворобу, або не знає про наявність вірусу) може намагатися вийти за межі карантинної зони, підвищуючи при цьому вірогідність розповсюдження інфекції на інших територіях. Підіймаючи питання про запобігання таким діям, іноді доводиться приймати рішення про застосування спеціальних засобів примусу або зброї для недопущення настання таких дій. Результатом використання таких засобів може стати ушкодження чи смерть особи. Відсутність урегульованості нормами права визначається, насамперед, підвищеною відповідальністю у разі допущення суб'єктивної помилки (з урахуванням наведених ризиків): з одного боку, застосування спеціальних заходів припинення не визначить хвора людина, чи ні, вони можуть бути застосовані до здорової людини, що, у свою чергу, тягне за собою відповідальність; з іншого – при розповсюдженні хвороби має місце неприпинення правопорушення.

Причинно-наслідковий елемент, на думку автора, є можливістю уникнення ризикової ситуації з допомогою інформування населення про заходи карантину, зону його дії, види суспільного та індивідуального обмеження з роз'ясненням необхідності таких заборон та інформування про час відміни заходів карантину.

Інформаційна обмеженість є частиною кожного із зазначених елементів і визначається ймовірністю відсутності інформації про заходи, хворобу та її наслідки.

Суб'єктивна спрямованість тут винятково групова, оскільки ризику піддаються місцеве населення і населення інших територій.

Отже, в кожному із заходів адміністративного попередження присутній ризик, який складає значну частку від інших категорій і понять при здійсненні активних дій при виконанні службових завдань.

Ризик у заходах адміністративного припинення досить різноманітний. Це зумовлено тим, що в певних умовах щодо різних суб'єктів різні державні органи повинні застосовувати найефективніші заходи для припинення антигромадських дій. Розмаїття заходів припинення свідчить про те, що основна увага приділяється профілактиці правопорушень, своєчасному припиненню подальших протиправних дій. Заходи адміністративного припинення застосовуються не лише для захисту інтересів суспільства, а й захисту інтересів, здоров'я та життя самого правопорушника (наприклад, заходи, що застосовуються до водія, який керує транспортним засобом у стані сп'яніння).

Серед заходів адміністративного припинення можна визначити найризиковіші (коли ймовірність завдання шкоди правопорушнику доволі висока), що регулюються ст. 260–266 КУпАП [5] та Законом України «Про національну поліцію» [10], а саме:

- затримання (застосовується як засіб припинення правопорушення для доставлення порушника в поліцію, встановлення особистості та складання протоколу про правопорушення);
- вказівка порушникові на протиправність його дій та вимога їх негайного припинення (застосовується компетентними органами управління, має обов'язковий характер, а її невиконання тягне відповідальність);
- вилучення майна, документів, інших предметів, які можуть стати об'єктами адміністративних правопорушень або перебувають у неправомірному володінні, використанні чи є речовими доказами (такими предметами можуть бути знаряддя незаконного мисливства, предмети контрабанди тощо);
- тимчасове відсторонення від виконання певних робіт або вилучення документів на право їх ведення чи експлуатацію механізмів (використовується як засіб запобігання шкідливим наслідкам певних виробничих функцій відносно осіб, стан здоров'я яких загрожує навколишнім, а також, наприклад, стосов-

но водіїв транспортних засобів, які перебувають у стані сп'яніння чи не мають прав на управління цим транспортним засобом). Особливим випадком такого виду адміністративного припинення є припинення експлуатації транспортних засобів, технічний стан яких створює загрозу безпеці дорожнього руху;

- перевірочний огляд (застосовується з метою забезпечення безпеки життя та здоров'я громадян стосовно фізичних осіб і речей уповноваженими на те органами та у визначених законодавством випадках);
- застосування заходів фізичного впливу, спецзасобів (здійснюється з метою захисту громадян, для припинення масових заворушень, конвоювання тощо);
- до заходів адміністративного припинення також можна віднести специфічні повноваження представників адміністративної влади щодо перевірки документів, які посвідчують особу, а також право на вхід у житлове приміщення, на земельні ділянки для припинення адміністративного правопорушення, затримання правопорушника.

Основними заходами, в яких ризик має обмежений вплив на учасників процесу адміністративного припинення, є:

- ліквідація результатів неправомірних дій (застосовується для поновлення стану, що існував, наприклад, до таких дій, як знесення самовільно збудованих будівель);
- примусове лікування (застосовується відносно осіб, які хворіють на венеричні захворювання, СНІД, психічно хворих, які вчинили суспільно-небезпечні діяння).

Найпоширенішим і найхарактернішим заходом адміністративного припинення є *затримання*.

Адміністративне затримання являє собою обмеження особистої свободи на короткий термін, метою якого є припинення порушення закону або запобігання шкідливим наслідкам, не дати можливості порушникові уникнути відповідальності.

Небезпечність цього заходу виявляється у варіантах протидії з боку особи, яка затримується. При цьому небезпеку можна розділити на дві групи: в першу групу ввійде небезпека, пов'язана із застосуванням затриманим лише власної фізичної сили, в другу – способи протидії, в яких можуть використовуватися зброя або інші спеціаль-

ні засоби, в тому числі засоби пересування (автомобілі, водні човни, мотоцикли та ін.). Комплекс небезпеки полягає в тому, що адміністративний примус може перетворитися на сутичку між працівником (чи групою працівників) та затримуваним (групою затримуваних).

Дефіцит часу виявляється у виборі способів і засобів затримання та застосування їх у терміни, ефективні для виконання завдання.

Швидкість і динамічність подій виявляється в ймовірності зміни обстановки, що може вплинути на процес затримання, та використання затримуваним низки засобів і прийомів для уникнення затримання.

Недостатня врегульованість нормами права передбачає обмеженість при застосуванні спеціальних заходів фізичного впливу, спеціальних засобів або вогнепальної зброї.

Причинно-наслідкові зв'язки між настанням ризику і його припиненням виявляються в засобах адміністративного примусу при затриманні особи та наслідками можливих способів і засобів затримання особи.

Інформаційна обмеженість може стосуватися особи, яку затримують, та об'єктивних умов, що перешкоджатимуть затриманню особи.

Суб'єктивна спрямованість є індивідуальною стосовно кожного окремого учасника процесу затримання та групою з точки зору ймовірності завдання шкоди випадковим свідкам події при застосуванні зброї, інших предметів і механізмів як тим, кого затримують.

Застосування заходів фізичного впливу та спецзасобів регулюється Законом України «Про національну поліцію» [10]. Це, на нашу думку, найбільш серйозний захід адміністративного припинення, в якому комплексно відображаються ризики. Небезпечність виявляється в ймовірності завдання прямої шкоди порушнику, що може спричинити каліцтво чи смерть, а також рівні адекватності застосування такого засобу. Існує ймовірність помилки при застосуванні спецзасобів, що може призвести до завдання шкоди невинним особам.

Дефіцит часу виявляється у відмежуванні процесу дій, пов'язаних із реалізацією заходу, та досягненні мети в часовому просторі. Відсутність часу може призвести до перевищення адекватності застосування спецзасобів, роздуми і вагання як процес

затягування часу, призведе до вчинення правопорушення, що дасть можливість правопорушнику уникнути затримання.

Швидкість і динамічність подій зумовлена екстремальністю навколишнього середовища, від реакції залежить не лише виконання завдання, а й здоров'я і життя людей.

Неврегульованість нормами права визначається відсутністю чітких вказівок щодо застосування спеціальних засобів, відсутністю шкали вимірювання адекватності використання засобів та ймовірністю суб'єктивного трактування («на око») необхідності застосування фізичної сили та спеціальних засобів припинення.

Причинно-наслідковий елемент виявляється в ймовірності уникнення застосування спеціальних засобів та фізичної сили з використанням психологічних методик подолання опору та протидії.

Інформаційна обмеженість стосується зміни умов правопорушення, наявності спеціального контингенту серед правопорушників (наприклад, у натовпі важко визначити наявність дітей і вагітних жінок).

Суб'єктивна спрямованість є індивідуальною та груповою щодо правопорушника та ймовірності завдання шкоди невинним особам.

Ліквідація результатів неправомірних дій визначається, на наш погляд, наявністю низки специфічних ризиків, відмінних від інших заходів.

Небезпечність виявляється в ймовірності активної протидії, існує ризик неадекватного чи помилкового застосування засобів впливу на людину, результат цього застосування.

Дефіцит часу обмежений термінами виконання наказу про ліквідацію результатів неправомірних дій.

Швидкість і динамічність подій визначається ймовірністю визнання наслідків дій під час виконання наказу про знищення.

Недостатня урегульованість нормами права визначається суперечністю між правом приватної власності й правом на користування результатами власної діяльності, а також повноваженнями виконавчих органів влади визнавати результати дій неправомірними.

Причинно-наслідкові зв'язки між настанням ризику та ймовірністю його уникнення виявляються у потребі детального аналізу в кожному конкретному випадку й проведенні відповідної експертизи.

Інформаційна обмеженість стосується інформації про об'єкт, умови його експлуатації і використання.

Суб'єктивна спрямованість має індивідуальний характер і перебуває у площині взаємної відповідальності і тієї особи, у власності якої знаходиться об'єкт знищення.

Ризик присутній у всіх проаналізованих заходах адміністративного припинення, він займає левову частку в діях працівника органу внутрішніх справ при здійсненні своєї діяльності у заходах такого припинення.

Адміністративне стягнення як захід адміністративного примусу є, на нашу думку, найменш ризикованим, оскільки передбачає більшого витрачання часу на проведення бюрократичних процедур стосовно правопорушника, ніж активних дій прямого впливу.

Відповідно до ст. 23 КУпАП, адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [5].

Адміністративне стягнення – захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами.

Адміністративне стягнення, зазвичай, виявляється у моральному чи матеріальному впливі на правопорушника. Деякі види стягнень можуть одночасно поєднувати в собі моральне засудження, матеріальний вплив і тимчасове обмеження прав правопорушника. Зокрема, такі наслідки настають при адміністративному арешті, позбавленні спеціальних прав і виправних роботах.

Загалом, усі взаємопов'язані стягнення утворюють єдину систему, що ґрунтується на підставах і меті їх застосування, можливості їх взаємозаміни. У цьому процесі основним чинником є мета, передбачувана стягненням. Мету стягнення складають: покарання правопорушника; припинення протиправного вчинку; відновлення порушених правовідносин; виправлення правопорушника та попередження нових можливих з його боку проступків, а також відшкодування збитків, завданих проступком.

Відповідно до ст. 24 КУпАП [5], передбачено такі види адміністративних стягнень: 1) попередження; 2) штраф; 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; 4) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; 5) позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); 6) виправні роботи; 7) адміністративний арешт.

У кожному переліченому заході присутні елементи ризику, але в запропонованому нами складі ризику відсутні певні елементи, які утворюють екстремальну ситуацію (а саме небезпечність, дефіцит часу, швидкість і динамічність подій, інформаційна обмеженість).

Отже, вважаємо за потрібне проаналізувати деякі заходи адміністративного стягнення на предмет наявності ризиків, що виникають в аспекті їх суспільної спрямованості та рівня суб'єктивних ризиків.

Попередження, як вид адміністративного стягнення, має виховний характер, тому основним ризиком при його здійсненні є реакція суб'єкта впливу та ймовірність неадекватної поведінки після попередження.

Штраф, як вид адміністративного стягнення, має майновий характер, тому основними ризиками виступає ймовірність економічних можливостей своєчасної сплати з боку суб'єкта, на якого накладений штраф.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення злочину, – це захід, найбільш наближений до ризикового, оскільки передбачає ймовірність протидії (у тому числі активної) з боку особи, в якій предмет вилучається, тому розглянемо його більш детально.

Небезпечність виявляється в можливості протидії та завданні шкоди як особі, в якій предмет вилучається, так і випадковим свідкам події. Дефіцит часу визначається оперативністю прийняття рішення щодо застосування спеціальних заходів примусу та адекватністю такого застосування.

Швидкість і динамічність подій передбачає зміну форм і методів протидії (від пасивної форми, наприклад, сховати об'єкт вилучення, до активної – застосування фізичної сили).

Неврегульованість нормами права передбачає суб'єктивність застосування заходів фізичного впливу на порушника з метою конфіскації предмета. Причинно-наслідковий зв'язок простежується в системі узгодженості дій від моменту прийняття рішення до реалізації завдань органом внутрішніх справ з конфіскацією предмета, що став знаряддям правопорушення.

Інформаційна обмеженість полягає в ймовірності відсутності об'єктивної інформації про місце знаходження об'єкта вилучення та психологічне ставлення особи до засобу конфіскації.

Суб'єктивна спрямованість визначається варіантами застосування перевищених заходів у діях з вилучення предмета та індивідуальними ризиками отримання фізичної шкоди при протидії порушнику.

Виправні роботи та адміністративний арешт фактично є однаковими за ризиковим складником і полягають в індивідуальному ставленні особи до такого адміністративного стягнення. Основним ризиком при цьому є небажання виконувати приписи владних органів.

Із зазначеного можна зробити такі висновки: адміністративний примус виступає основним складником державного примусу. Застосування спеціальних заходів припинення є одним із засобів здійснення заходів адміністративного примусу, що призводить до виникнення юридичного ризику. Особливістю здійснення заходів адміністративного примусу в діяльності органів внутрішніх справ, як органу виконавчої влади, є їх екстремальність, що породжує наявність ризиків. Ризик у праві й правовий (юридичний) ризик діяльності – розмежовані поняття. Крім професійного ризику, в заходах адміністративного примусу органів виконавчої влади присутні медичні, правові, конфліктні, технічні ризики. Склад юридичного ризику в адміністративному примусі – це сукупність семи елементів: небезпечність, дефіцит часу, швидкість і динамічність подій, недостатня урегульованість нормами права, причинно-наслідкові зв'язки між виникненням ризику і заходами його припинення (ймовірності уникнення), інформаційна обмеженість та суб'єктивна спрямованість. Аналіз заходів адміністративного попередження, запобігання та стягнення показав наявність юридичного ризику як складника в кожному з цих заходів. Аналіз юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу дасть можливість виробити універсальні методики їх зниження та подолання.

Висновки до другого розділу

На основі аналізу адміністративно-правової оцінки юридичного ризику, складової діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, методології оцінювання адміністративно-правових юридичних ризиків та адміністративного примусу органів виконавчої влади, юридичного ризику в ньому, можна зробити такі висновки:

1. Оцінено соціальні неправові ризики як частини суспільних відносин, передбачення оцінки впливу соціальних сфер життя держави на вірогідність прийняття небезпечних або ризикових правових рішень.

2. Розглянуто найвагоміші об'єкти впливу адміністративно-правових норм юридичного ризику, діяльність органів виконавчої влади. Висвітлено зауваження, щодо діяльності органів виконавчої влади пов'язаної з управлінням, виключенням, наприклад, фінансово-господарські операції.

3. Визначено спільну для всіх суб'єктів управління юридичного ризику цільову спрямованість на задоволення суспільно значущих, тобто публічних, потреб, кожен керуючий суб'єкт додатково націлений на специфічні потреби кореспондованого йому керованого об'єкта.

4. Визначено функції юридичного ризику, розуміння як відносно самостійні складові змісту управлінської діяльності.

5. Охарактеризовано методи управління юридичного ризику безпосередньо практичну реалізацію функцій.

6. Визначено форми управлінської діяльності.

7. Визначено, складовою частиною юридичного ризику є операція. Операція завжди співвідноситься з умовами досягнення мети. Така сама мета юридичної дії може досягатися в різних умовах, тому одна й та сама дія може бути реалізована різними операціями.

8. Оцінено суспільні неправові ризики як частину суспільних відносин.

9. Розглянуто системне регулярне дослідження виникнення ймовірних ризиків, що можуть загрожувати людині, майну, інтересам, діяльності; в багатьох наукових працях тлумачиться, як управління юридичним ризиком.

Розділ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РИЗИКУ

3.1 Правове забезпечення адміністративного примусу в діяльності працівників органів виконавчої влади України

Ефективна адміністративна діяльність органів виконавчої влади при виконанні завдань правового примусу неможлива без належного законодавчого регулювання.

Правове регулювання адміністративної діяльності щодо примусу, на нашу думку, – це комплекс законодавчих актів, якими регулюється здійснення адміністративного примусу працівниками органів виконавчої влади, закріплюються їх права та обов'язки щодо здійснення такої діяльності і визначаються правові аспекти для вжиття заходів юридичного примусу для забезпечення належного функціонування режиму законності в суспільних відносинах, захисту законних прав і свобод людини і громадянина.

Головним суб'єктом здійснення діяльності щодо адміністративного примусу працівник спеціального органу виконавчої влади – це, зазвичай, працівник органів внутрішніх справ України, що, відповідно до покладених на нього завдань і функцій, здійснює заходи з адміністративного примусу тих осіб, які порушують чинне законодавство, та їх дії носять ознаки суспільної небезпеки.

Сучасне регулювання адміністративного примусу ґрунтується на таких законодавчих актах, які можна класифікувати за рівнем впливу на суспільні відносини, що визначають умови здійснення адміністративного примусу органами виконавчої влади: Конституція України [1], КК України [6], Кримінально-процесуальний кодекс України [7], КУпАП [5] та Закони України «Про національну поліцію» від 5 липня 2015 р. [10], «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1998 р. [20], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. [21], «Про запобігання корупції» від 5 жовтня 1995 р. [22] та «Про державний захист пра-

цівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. [23] та інші нормативно-правові акти.

У сучасній правовій літературі пропонується кілька способів аналізу нормативно-правових актів. В аспекті монографії проаналізуємо наявність закріплення елементів юридичного ризику в адміністративному примусі. Такими елементами є: 1) елементи, що визначають (регламентують, передбачають) захист працівника НП при здійсненні дій в умовах ризику; 2) норми, що передбачають виникнення ризикових ситуацій при реалізації працівниками НП своїх повноважень; 3) норми законів, що містять можливі варіанти подолання наслідків ризикових ситуацій.

Методологією цього аналізу є норми права, які, на нашу думку, відображають базис з регулювання дій працівника НП в умовах ризику.

Базовою основою правової регуляції суспільних відносин у сучасних країнах, у тому числі й Україні, є Конституція.

Діяльність правоохоронних органів, частиною яких є ОВВ, в Конституції України передбачена в ст. 17 «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [1].

Отже, основна мета діяльності правоохоронних органів (ОВВ) – це забезпечення державної безпеки, тобто стану відсутності ризиків для національних інтересів держави [80, с. 47].

Вважаємо, що базовими умовами здійснення адміністративного примусу в діяльності працівників органів виконавчої влади є те, що ця діяльність є професійною, тобто працівник органу виконавчої влади (ОВВ) виконує свою роботу, за яку отримує винагороду у вигляді заробітної плати.

Насамперед проаналізуємо ст. 43 Конституції України, в якій визначено: «Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці...» [1].

У цій статті йдеться про обов'язок захисту працюючих громадян (у тому числі працівників НП) від небезпеки, що може мати місце при виконанні своєї роботи, який бере на себе держава. Ці заходи мають, насамперед, законодавчий характер, що має відобразитися в чинному законодавстві.

Під час дій в умовах ризику працівник НП не завжди може спиратися на чинне законодавство, оскільки передбачити розвиток різних випадків в екстремальній ситуації важко, тому базове забезпечення права працівника НП на такі дії закріплене у ст. 55 Конституції України, в якій зазначено, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [1].

Визначимо, що останньою інстанцією, яка визначає провину, є суд, що передбачено ст. 62 Конституції України: «Особа не вважається винуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1]. Тому в разі заподіяння шкоди в ризиковій ситуації при здійсненні службових завдань працівник НП має право розраховувати на судовий захист.

Якщо дії працівника НП будуть визначатись як неправомірні, це призведе до судового розгляду справи, але при цьому потрібно визначити ступінь вини кожного учасника ризикової ситуації, що спричинила настання негативних подій. При цьому в дію вступає ч. 2 ст. 62 Конституції України, в якій зазначено: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» [1].

При здійсненні завдань щодо адміністративного примусу для кожного працівника НП існує ймовірність завдання шкоди здоров'ю з втратою працездатності, тому в цьому випадку вони мають захист, передбачений ст. 49, в якій визначено: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [1].

Таким чином, Конституція України є базисом для зниження індивідуальних і службових ризиків та інших ризиків у діяльності працівників НП при здійсненні адміністративного примусу.

Кримінальний кодекс України регламентує здійснення спеціальних завдань, в основному, при здійсненні заходів кримінального примусу [6]. Тому, на наш погляд, основним розділом, що визначає й регламентує діяльність працівників НП в умовах ризику, є розділ VIII КК України «Обставини, що виключають злочинність діяння» [6].

Основною статтею, яка забезпечує захист працівника НП при здійсненні дій в умовах ризику, є ст. 36 КК України «Необхідна оборона», в ч. 1 якої зазначено, що «Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів

особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди...» [6].

Визначимо, що ця норма статті спрямована на захист працівника НП при здійсненні адміністративного примусу в умовах екстремальної ситуації, якщо йому загрожує небезпека втрати життя чи здоров'я.

Здійснення адміністративного примусу при затриманні злочинця або правопорушника передбачає ймовірність спротиву із застосуванням сили або предметів та зброї з боку того, кого затримують.

Тому норма ч. 1 ст. 38 КК України «Затримання особи, яка вчинила злочин» [6] передбачає права працівника НП при здійсненні примусу на завдання шкоди тому, кого затримують, при чиненні опору останнього.

У науково-практичному коментарі до КК України зазначається, що «шкода, заподіяна особі, яка вчинила злочин, є необхідною для її затримання й відповідає небезпечності посягання та обстановці затримання. Шкода при затриманні такої особи може бути заподіяна внаслідок застосування проти неї фізичної сили, а у певних випадках – зброї чи інших знарядь...» [114, с. 120].

Іншими знаряддями можуть виступати спеціальні засоби, які використовуються ОВВ при здійсненні заходів примусу: слезоточивий газ, гумові кийки або наручники.

Екстремальність ризикової ситуації у такому вигляді примусу передбачає її вихід за межі, що регулюються нормативно-правовими актами та загрожують життю працівника НП.

Стаття 39 КК України визначає ймовірність дій в умовах екстремальної ситуації і має назву «Крайня необхідність» [6]. У ч. 1 цієї статті зазначено, що «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави...» [6].

Зауважимо, що крайня потреба виникає в діях працівників НП саме через активну протидію осіб, стосовно яких вживають заходи примусу. У таких протидіях і виникає ризик як ймовірність завдання

шкоди працівнику НП, третім особам або суспільним інтересам, що охороняються державою.

Вважаємо, що основною статтею КК України, що регламентує діяльність працівника НП в умовах ризику, є ст. 42 «Діяння, пов'язане з ризиком» [6]. У ч. 1 цієї статті йдеться: «Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільної корисної мети» [6].

Слід зауважити, що у науково-практичному коментарі до КК України надається роз'яснення поняття «ризик», під яким розуміють «ризик завдання шкоди внаслідок вчинення певних дій (бездіяльності) для досягнення позитивного результату» [114, с. 127].

Основна мета цієї норми ст. 42 стосується в основному науково-дослідної або технічної діяльності, що визначається у параграфі 2 коментаря до ст. 42 КК України: «Дії або бездіяльність, пов'язані з ризиком, найчастіше можуть бути вчинені у виробничій, медичній, науковій діяльності, під час експлуатації чи випробування технічних пристроїв... Потреба у ризикованих діях може виникнути як при виконанні особою своїх професійних чи службових обов'язків, так і за інших обставин» [6].

Отже, діяння пов'язане з ризиком, передбачене ст. 42 КК України, може бути використане для класифікації дій працівників НП в адміністративному примусі у разі завдання шкоди третій особі.

Використання цієї статті зіштовхується з певними труднощами, оскільки в нормі статті, як і в коментарях, не визначаються поняття «ситуація ризику» та «межі ризику».

Уведення означених понять визначить межі застосування норм ст. 42 для ситуацій, що виникають саме в адміністративному примусі ОВВ. Наявність такої статті істотно сприятиме захисту працівника НП при здійсненні адміністративного примусу, а це, на нашу думку, є одним із головних моментів у роботі ОВВ.

КПК України має на меті законодавчо закріпити та визначити умови здійснення кримінального процесу [7]. У ньому закріплені основні положення проведення кримінального процесу, правове положення кожного з учасників процесу.

З точки зору юридичних ризиків однією з основних статей є стаття, що регулює порядок цивільного позову у кримінальному процесі,

а саме ст. 28 «Цивільний позов у кримінальній справі», в якій передбачено, що потерпіла особа може вимагати відшкодування збитків за заподіяну шкоду.

При заподіянні шкоди при здійсненні заходів примусу працівник НП повинен відшкодувати заподіяну шкоду та матеріальні збитки в разі, якщо його дії будуть визнані неправомірними.

Проведення кримінальної справи передбачає участь підозрюваного, потерпілого, свідків та інших суб'єктів права, деякі з них потребують додаткового захисту під час свідчень по матеріалах справи.

Тож ст. 52 КПК України [7] передбачає умови проведення заходів безпеки та встановлює перелік осіб, стосовно яких ці заходи вживаються.

Заходи безпеки зазвичай покладаються на працівників НП, які виконують свою роботу щодо захисту учасників кримінального процесу.

Стаття 52 визначає умови виникнення ризиків при здійсненні заходів безпеки. Ризики в заходах безпеки – це, на наш погляд, ймовірність загибелі суб'єкта, який охороняється, завдання шкоди третім особам працівниками НП, вірогідність отримання ушкоджень або загибелі при здійсненні заходів безпеки, передбачених нормою цієї статті.

Головним елементом будь-якого кримінального процесу є докази. Вважаємо, що одним із головних юридичних ризиків для працівника НП є ризики доказу. Під поняттям «ризики доказу» маємо на увазі ймовірність настання негативних наслідків для речових доказів, що може вплинути на перебіг кримінального процесу та завдати шкоди правоохоронним інтересам.

У ст. 84 «Докази» та ст. 93 «Збирання доказів» КПК України передбачено правовий статус та значення доказів, порядок їх використання у кримінальному процесі.

Кіно- та відеозйомка у кримінальному процесі регулюється ст. 99 КПК України «Документи» [7].

Значення доказів неможливо переоцінити, оскільки без їх наявності, неможливо довести наявності суспільно небезпечного діяння та визначити винуватість особи. При збиранні доказів, слідчий має право і зобов'язаний використовувати такі технічні засоби, як звуко- та

відеозапис, фотографування, кінозйомка, виготовлення матеріальних моделей тощо [115, с. 109].

При цьому виникає технічний ризик як ймовірність збоїв роботи технічних засобів або їх неналежного використання, неочікувані результати від використання (наприклад, при фотозйомці – це засвічені фотографії або фотознімки з дефектами).

Уникнути технічного ризику фактично неможливо, але можна його мінімізувати, якщо застосування спеціальних засобів здійснюється фахівцем, а умови цілком відповідають технічним вимогам використання.

Будь-які докази не можуть бути використані у кримінальному процесі без висновків експерта, який на правах фахівця може тлумачити та визначати вірогідність зібраних доказів під час слідчих дій.

Важливим джерелом інформації є документи, поняття і значення яких визначено в ст. 99 КПК України «Документи». Розглянувши цю статтю, пропонуємо таке поняття документального юридичного ризику – це ймовірність втрати або псування документів, що має значення для кримінального процесу і може призвести до неможливості встановлення вини осіб або інших негативних наслідків у кримінальному процесі.

При цьому документальний ризик, на наш погляд, можна розділити на об'єктивні ризики – тобто псування документів внаслідок причин, що не залежать від волі учасників процесу, та суб'єктивні документальні ризики – навмисне псування, підроблення або знищення документів, що має на меті вплинути на результати кримінального процесу.

Статті 75 «Висновки експерта» та 77 «Обов'язки і права експерта» передбачають значення висновків експерта для перебігу кримінального процесу та встановлюють перелік прав і обов'язків експерта як учасника кримінального процесу.

Цими статтями визначається наявність вже розглянутого нами експертного ризику. Однак, на нашу думку, існує можливість розширити поняття «експертний ризик» – це вірогідність помилки експерта, що має об'єктивний чи суб'єктивний характер, можливість невірної трактування отриманих висновків, а також ймовірність відмови експерта давати пояснення з різних причин, що в результаті може завдати шкоди охоронюваним інтересам держави.

Під об'єктивними ризиками мають на увазі причини, що не залежать від волі експерта, – технічні ризики, а під суб'єктивними – навмисне підроблення висновків або введення в оману учасників процесу експертними висновками для впливу на перебіг кримінального процесу або результати розгляду кримінальної справи.

Розглянуті статті не є повним переліком, але в межах монографії визначимо наявність ризиків у кримінальному процесі як ймовірність настання негативних наслідків для учасників кримінального процесу або завдання шкоди правоохоронним інтересам держави.

КУпАП регламентує реалізацію адміністративного примусу ОВВ [5].

Вважаємо, що можуть виникати й інші ризики, не пов'язані із заходами примусу, тобто такі, що виникають при здійсненні інших службових заходів працівниками НП.

При вжитті заходів адміністративного примусу, працівники НП, діючи в умовах ризикової ситуації, можуть порушувати деякі статті КУпАП [5]. Це викликано бажанням досягти позитивного результату дій і цілей.

Наприклад, при переслідуванні злочинця, перетинаючи залізничні переїзди, для досягнення мети погоні, працівник Національної поліції може порушити ст. 123 КУпАП «Порушення водіями транспортних засобів правил проїзду залізничних переїздів» [5].

Такі ризики в адміністративному примусі працівників НП пропонуємо назвати «правомірне ризиковане діяння» як свідоме порушення КУпАП для досягнення правоохоронних цілей та протидії злочинності в умовах невизначеності та часової обмеженості.

При цьому в КУпАП передбачені статті, що виключають відповідальність за його порушення, якщо дії були виконані в особливих умовах. Такими є ст. 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність», ст. 18 «Крайня необхідність» та ст. 20 «Неосудність».

На нашу думку, найдієвішою статтею щодо діяльності працівника Національної поліції в умовах ризику (як і в Кримінальному кодексі України) є ст. 18 КУпАП «Крайня необхідність» [5].

Дії працівників НП при здійсненні заходів примусу визначають екстремальність умов та зовнішню обстановку. Від ступеня новизни рішень, що приймаються, іноді залежить життя не однієї особи, а

групи людей, тому ймовірність застосування неоднорідних рішень є високою. Новизна завжди передбачає елемент юридичного ризику як неврегульованість нормами права, тому наявність і застосування цієї статті дає можливість виправдати рішення працівника НП, якщо навіть завдано шкоду третім особам.

КУпАП містить перелік різноманітних правопорушень, за які передбачаються відповідні стягнення. В кожному з цих правопорушень присутні елементи ризику як вірогідність настання негативних наслідків при прийнятті рішень певними особами як для самих осіб, так і для третіх осіб.

Єдиним, на нашу думку, чинником, що породжує ситуацію юридичного ризику, є неправильність, помилковість рішень суб'єкта при визначенні міри поведінки або реалізації власних повноважень шляхом прийняття рішень.

При цьому головна мета КУпАП полягає у намаганні знизити ризику й відвернути настання суспільно небезпечних наслідків від діяльності певних осіб як спеціальної, так і загальної компетенції.

Стрімкий розвиток суспільних відносин, науки і техніки передбачає подальше розширення КУпАП шляхом додавання до нього переліку нових правопорушень і меж його застосування, в тому числі захисту працівників НП при виконанні завдань щодо здійснення адміністративного примусу в умовах юридичного ризику.

Головним законодавчим актом, який регулює службову діяльність як відповідну фахову діяльність працівників НП, є Закон України «Про національну поліцію» [10].

Основними статтями, які визначають наявність ризику в діяльності працівників НП, є ст. 12–15 розділу III «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї» цього Закону.

Стаття 12 «Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї» визначає межі й заборони при використанні засобів впливу на правопорушника при здійсненні своїх посадових обов'язків.

Основні заборони стосуються спеціальної категорії осіб, але при цьому зазначається, що в ситуації, якщо має місце загроза життю та здоров'ю працівнику органу внутрішніх справ або іншим особам, дозволяється як виняток застосування цих заходів впливу.

Відповідно у законодавстві зазначено, що «перевищення повноважень по застосуванню сили, в тому числі спеціальних засобів і зброї, тягне за собою відповідальність, встановлену законом».

Стаття 13 «Застосування засобів впливу» передбачає наявність управлінського ризику в діях працівника НП, оскільки стосується не лише застосування впливу окремими працівниками НП (таких, як прийоми рукопашного бою, та інших заходів фізичного впливу), а й використання спеціальних підрозділів поліції при виконанні службових завдань.

Під управлінськими ризиками у ст. 13 маємо на увазі ризик неправильного, помилкового рішення про використання спеціальних підрозділів міліції, що може призвести до заподіяння шкоди невинним особам.

Закон України «Про національну поліцію» [10] регламентує правила застосування працівником НП гумових кийків, сльозогінних речовин, водометів та інших спеціальних засобів, а також службових собак.

Ризик визначається ймовірністю завдання шкоди не лише правопорушнику (або групі правопорушників), а й значній кількості осіб та руйнівною силою деяких спеціальних засобів.

Напрямок ризику має вектор «співробітник – правопорушник – навколишнє (зовнішнє) середовище». При цьому кожен елемент цієї системи має взаємний обернений вплив на інші елементи. Застосування деяких спеціальних засобів примусу (сльозогінні речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, водомети) може вплинути не тільки на правопорушника, а й інших осіб, не причетних до події, і це треба враховувати при прийнятті рішення про їх застосування.

На нашу думку, ризик застосування службових собак є підвищеним, оскільки психічну реакцію собаки (навіть тренованої) в екстремальній ситуації спрогнозувати неможливо.

Основним ризиком застосування цієї статті, на наш погляд, є суб'єктивізм прийняття рішення щодо застосування спеціальних засобів. Це означає, що в основному працівник НП має покладатися на власні знання, досвід, реакцію. Лише від його здатності правильно оцінити ситуацію з усіх боків (юридичного, психологічного) та прийняти рішення про застосування спеціального заходу залежить подальший розвиток подій та міра його відповідальності в майбутньому.

Суб'єктивність застосування закріплена законодавцем у нормі ст. 14, в якій зазначається, що «вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення й особи правопорушника».

Застосування вогнепальної зброї – найбільш серйозний запобіжний захід, який може спричинити заподіяння тілесних ушкоджень, смерть, тому встановлені додаткові гарантії законності: працівник поліції зобов'язаний у кожному випадку застосування зброї в найближчі 24 години з моменту її застосування подати рапорт начальнику органу внутрішніх справ за місцем служби. Щоразу в результаті службових перевірок з'ясовується правомірність застосування зброї. Службова перевірка призначається, коли заподіяна фізична чи майнова шкода, або надійшла скарга на відповідні дії працівника поліції, або за фактом застосування вогнепальної зброї порушена кримінальна справа. Про всі випадки смерті чи поранення має бути сповіщений прокурор.

Закон України «Про національну поліцію» [10] регламентує права та умови застосування зброї працівниками НП.

Норми цієї статті визначають правомірність застосування зброї та обмеження застосування за певних умов. Такі заборони визначаються законодавством у нормі статті, де вказано, що «забороняється застосовувати й використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо при цьому можуть постраждати сторонні особи». Мета цієї норми – знизити ризик завдання шкоди стороннім особам при використанні зброї, але при цьому ризикова ситуація може мати місце і при скупченні людей. Тому іноді працівники НП мають самостійно приймати рішення про застосування зброї в умовах нерегульованості чинним законодавством.

Головна мета застосування зброї – захист життя і здоров'я людей, права та режиму законності. Тому працівник НП при прийнятті рішення має додержуватися пропорційних співвідношень між метою, цілями та наслідками (в основному негативними) для сторонніх осіб.

Статті 15, 21–23 сприяють захисту працівників НП під час їхніх дій в умовах ризику.

Закон України «Про національну поліцію» передбачає ймовірність застосування зброї в обстановці, що безпосередньо загрожує

життю працівника НП при здійсненні заходів адміністративного примусу.

Законодавством визначено, що при спробі наближення або заволодіння зброєю, працівник НП має право застосовувати зброю.

Мета цього Закону – знизити рівень індивідуальних і професійних ризиків у діяльності працівника НП. У нормі статті визначено пріоритетність захисту працівника НП від посягань інших суб'єктів права.

У Законі України «Про національну поліцію» йдеться: «Держава гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, житла, майна працівника поліції, членів його сім'ї та близьких родичів від злочинних посягань та інших протиправних дій» [10]. У цьому полягає основний пріоритет розвитку ОВВ щодо максимального захисту працівника НП від зовнішніх ризиків у вигляді злочинних посягань.

Кожен працівник НП є членом суспільства, громадянином і людиною, яка має близьких родичів та сім'ю. Він має певні обов'язки щодо утримання сім'ї та виступає суб'єктом економічних відносин у країні. Від рівня заробітної плати і соціальної захищеності залежить, наскільки захищеним буде почувати себе працівник НП при виконанні власних обов'язків.

Під соціальними ризиками розуміємо ймовірність протиправних дій працівника НП, зумовлену намаганням отримати від цих дій матеріальну або іншу вигоду. Зрозуміло, що такі дії та ймовірність їх вчинення можна назвати корупційними, але про дії не йдеться, тому визначимо це саме терміном «соціальний ризик», відштовхуючись від причини таких дій. До соціальних ризиків можна додати ймовірність добровільного звільнення з НП та непрофесійного виконання своїх обов'язків через низьку соціальну захищеність.

Головною цінністю кожної людини, в тому числі й працівника НП, є життя і здоров'я. При виконанні своїх посадових обов'язків, працівник ОВВ, насамперед, ризикує власним здоров'ям і життям. Ризик втрати працездатності та життя – це найбільший і найсерйозніший ризик у діяльності працівника НП. Тому законодавством передбачено захист інтересів працівника НП при ймовірності втрати здоров'я або компенсацію родичам і близьким у разі смерті працівника НП. Це передбачено нормами ст. 23 «Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або каліцтва працівника по-

ліції та компенсація при заподіянні шкоди його майну». Зрозуміло, що неможливо оцінити економічно смерть або каліцтво близької людини, але піклування держави частково знижує ризики для працівника НП та його родичів за умови настання негативних подій.

Ризики настання негативних наслідків при прийнятті помилкових рішень у діяльності працівника НП передбачаються статтею Закону України «Про національну поліцію», яка має назву «Відповідальність працівників міліції».

Ризикована обстановка визначається ймовірністю прийняття рішення, яке недосконало врегульовано чинним законодавством, тому існує ризик неприйняття такого рішення іншими суб'єктами події або третіми особами.

Тому зауважимо, що ризик настання дисциплінарної або іншої відповідальності при прийнятті рішення (яке, на думку працівника ОВВ, правомірне) може потягти за собою судовий розгляд і настання негативних наслідків для працівника, який приймав відповідне рішення. Це передбачено Законом України «Про національну поліцію», в якому зазначено, що «дії працівника поліції можуть бути оскаржені в установленому порядку до ОВВ, суду або прокурора».

У будь-якій демократичній державі контроль з боку суспільства за діяльністю ОВВ є базовою умовою демократії. Не є винятком і Україна. У Законі України «Про національну поліцію» [10], розділ VI «Контроль і нагляд за діяльністю міліції», присвячений умовам і повноваженням інших суб'єктів права щодо здійснення контрольно-наглядових функцій за діяльністю ОВВ.

У ст. 26 цього розділу зазначається: «Контроль за діяльністю міліції здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністр внутрішніх справ і в межах своєї компетенції ради».

Нагляд за додержанням законності в діяльності поліції передбачено Законом України «Про національну поліцію», який визначає посадових осіб, що мають право перевірити на предмет законності діяльність НП, а саме Генеральний прокурор і підлеглі йому прокурори.

Зауважимо, що статті цього розділу визначають виникнення контрольного ризику як ймовірності завдання шкоди правоохоронним інтересам держави, підрозділам поліції або окремим працівникам при здійсненні некомпетентної перевірки або розголошенні резуль-

татів перевірки без узгодження з суб'єктом, який перевіряється (відповідною установою, відділом, службою, підрозділом НП).

Отже, розглянувши Закон України «Про національну поліцію», можна дійти висновку, що він у своїх нормах створює як передумови для виникнення різноманітних ризиків у діяльності щодо заходів адміністративного примусу ОВВ, так і виступає джерелом зниження або мінімізації впливу ризиків на діяльність працівників НП у соціальному, економічному та суспільному аспектах.

Одним із законів України, що регулюють проведення заходів адміністративного примусу підрозділами НП, є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. [20].

Визначення поняття оперативно-розшукової діяльності наведено у ст. 2 цього Закону, а саме: «Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних заходів».

У ч. 1 ст. 5 означеного Закону йдеться, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами МВС України – кримінальною, транспортною та спеціальною поліцією, спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, судовою поліцією.

У Законі визначено заходи оперативно-розшукової діяльності, які спрямовані на досягнення основних цілей з охорони режиму законності та правопорядку в державі. Юридичні ризики в цих заходах розглянуті нами в попередніх підрозділах монографії.

Цей Закон визнає наявність професійного ризику як обставини, що виключає можливість відповідальності у процесі заподіяння шкоди при здійсненні професійного обов'язку працівником НП.

У Законі також зазначено: «...не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи в стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику». Вважаємо, що ключовим елементом цієї норми виступає саме поняття професійного ризику. Ця норма визначає необхідність проведення заходів зі зниження професійних ризиків.

У ст. 4 цього Закону зазначено, що головними джерелами зниження ризиків в оперативно-розшуковій діяльності є зниження інформаційного ризику, та передбачено принципи оперативно-розшукової діяльності, а саме: законності, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населення. Зниження соціального ризику передбачено ст. 12 і 13, а також визначено перелік заходів при загрозі життю і здоров'ю працівника НП, який здійснює оперативно-розшукові заходи.

Наявність контрольного ризику впливає зі ст. 14 «Нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності», яка визначає права Генерального прокурора з нагляду за такою діяльністю працівників НП.

Наявність соціального ризику в діяльності працівника НП нами вже визначено, але існує ймовірність трансформації соціального ризику в корупційний.

Юридичний ризик у боротьбі з корупцією, на наш погляд, – це ймовірність зловживання своїм службовим становищем працівником НП для отримання додаткових грошових вигод, пільг та інших цінностей, що може завдати шкоди правоохоронним інтересам держави чи окремим суб'єктам права.

Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. покликаний знизити всі наслідки корупційних ризиків і вплив корупції на розвиток суспільно-політичних і юридичних відносин у державі [22].

Оскільки працівники НП є державними службовцями, то на них поширюється дія означеного Закону. Однак потрібно сказати про подвійність норм Закону стосовно працівників НП: з одного боку, вони можуть виступати суб'єктом корупційних дій, а з іншого, згідно зі ст. 4, – самі ведуть боротьбу з корупцією.

На нашу думку, потрібно розширити значення корупційного юридичного ризику в діяльності працівника НП і викласти поняття корупційного ризику в такому вигляді: «...це ймовірність здійснення працівниками НП дій, передбачених ст. 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією», а також ймовірність завдання шкоди власному здоров'ю і життю внаслідок виконання посадових обов'язків по боротьбі з корупцією, а також вірогідність завдання шкоди невинним особам при виконанні таких дій».

Результатами реалізації негативних наслідків корупційних ризиків для працівника НП може бути: дисциплінарне стягнення, завдання шкоди життю і здоров'ю та ймовірність завдання шкоди третім особам.

У системі забезпечення зниження соціальних і суспільних ризиків у діяльності працівників НП значну роль відіграють законодавчі акти, якими передбачено фізичний захист працівників ОВВ, їхніх близьких і рідних від негативного впливу зовнішнього середовища, що формується через виконання працівником ОВВ своїх завдань.

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [23] законодавством передбачено певні заходи. Розглянемо їх.

У ч. 1 ст. 2 цього Закону визначено об'єктом охорони працівників ОВВ.

Стаття 6 передбачає, що в разі встановлення існування реальної небезпеки для працівника ОВВ або його близьких до них застосовують заходи безпеки у вигляді охорони житла і майна.

Органи, на які покладається здійснення заходів безпеки, передбачені в п. «г» ст. 15 цього Закону.

Отже, зазначимо присутність двох аспектів юридичної ризиковості цієї норми статті: перший – ризик завдання шкоди життю і здоров'ю у випадку несвоєчасного вжиття певних заходів безпеки; другий – ризик завдання шкоди суб'єкту, який охороняється, або третім особам при здійсненні заходів безпеки.

Стаття 19 цього Закону визначає перелік прав та обов'язків особи, стосовно якої здійснюється захід безпеки. У цьому ми вбачаємо суб'єктивний ризик особи, стосовно якої вживається захід як ймовірність свідомого недотримання правил щодо заходів безпеки і неналежне виконання своїх обов'язків, що може призвести до завдання шкоди самому суб'єкту охорони, працівникам, які його охороняють, і третім особам або правоохоронним інтересам держави.

Контрольні та індивідуальні ризики визначені в розділі VI Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Так, ст. 21 передбачає наявність ризику несвоєчасності надання заходів безпеки, ст. 22 – ризику інформаційного витоку, ст. 23 – майнових ризиків, ст. 24 – контрольних ризиків у діяльності із забезпечення заходів безпеки стосовно працівників ОВВ.

Ризик при виникненні надзвичайних умов – це ймовірність настання негативних наслідків через часове запізнення надання заходів безпеки в умовах виникнення надзвичайної ситуації.

Ризик інформаційного витоку при здійсненні заходів адміністративного примусу ОВВ – це вірогідність розголошення інформації про заходи безпеки, що може завдати шкоди працівнику НП, його близьким і родичам, працівникам, які реалізують захід безпеки, що відверне завдання шкоди правоохоронним інтересам держави.

Майновий ризик – це ймовірність втрати, псування або продажу майна, що слугує для захисту відповідної особи.

Контрольний ризик – ймовірність завдання шкоди всім учасникам заходу безпеки внаслідок контрольної діяльності з боку посадових осіб, зазначених у ст. 24 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [23].

Із зазначеного можна зробити такі висновки: зазначається, що правове регулювання адміністративної діяльності щодо примусу – це комплекс законодавчих актів, якими регулюється здійснення адміністративного примусу працівниками органів виконавчої влади, закріплюються їх права та обов'язки щодо здійснення такої діяльності і визначаються правові аспекти для вжиття заходів юридичного примусу для забезпечення належного функціонування режиму законності в суспільних відносинах, захисту законних прав і свобод людини і громадянина. Нами ще раз наголошується, що наявність ризику передбачена в нормах статей законодавчих актів, які регулюють здійснення адміністративного примусу НП: ризик при виникненні надзвичайних умов – це ймовірність настання негативних наслідків через часове запізнення надання заходів безпеки в умовах виникнення надзвичайної ситуації; ризик інформаційного витоку при здійсненні заходів адміністративного примусу НП; майновий ризик; контрольний ризик.

Наголошено, що Закон України «Про національну поліцію» створює як передумови для виникнення різноманітних ризиків у діяльності щодо заходів адміністративного примусу НП, так і виступає джерелом зниження або мінімізації впливу ризиків на діяльність працівників НП у соціальному, економічному та суспільному аспектах.

3.2 Міжнародні та національні стандарти закріплення юридичного ризику в законодавстві

На сучасному етапі розбудови української державності відбуваються процеси зміни законодавства, які мають тенденцію наближення до загальносвітових стандартів. Такі процеси відбуваються поруч із намаганням України вступити до таких міжнародних організацій, як ЄС та Північно-Атлантичний альянс.

Водночас Україна виступає самостійною державою, яка має вікову історію, власні традиції та національний менталітет. Тому, постає завдання розроблення законодавства з наближенням до світових, насамперед, європейських стандартів, але з обов'язковим урахуванням багатовікового досвіду розбудови української державності. Постановка цього завдання вимагає нових підходів в аналізі та дослідженнях законодавства зарубіжних країн.

Одним із головних аспектів досліджень зарубіжного законодавства є визначення ролі та місця предмета дослідження в системі права інших країн. Порівняння з національним законодавством дасть можливість окреслити шляхи його вдосконалення згідно зі світовими стандартами.

Законодавче закріплення терміну «ризик» знайшло відображення в багатьох нормативно-правових актах України. Розглянемо ті, що, на нашу думку, вимагають більш детального вивчення, оскільки безпосередньо впливають на здійснення ОБВ.

Законодавство інших країн буде розглянуто в аспекті закріплення поняття «ризик щодо правових норм і функціонування державно-правових інститутів».

Методологічною базою дослідження виступатимуть такі аспекти: 1) наявність у законодавчому акті терміну «ризик»; 2) вплив цього терміну на функціонування законодавчого акту; 3) роль і місце цього законодавчого акту у здійсненні ОБВ.

Одними з головних учасників правових та економічних відносин у країні виступають юридичні особи. При їх функціонуванні й повному податковому навантаженні відбувається наповнення державного бюджету України. З цих коштів фінансуються усі без винятку державні органи влади, в тому числі ОБВ.

Тож одним із перших законів України, в якому присутнє намагання визначити поняття ризику, дати його обґрунтування, межі функціонування та структуру, є Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. [34].

Цей Закон є законодавчою базою для функціонування державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності і визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

У ст. 1 цього Закону в пп. 3 і 4 визначено терміни «прийнятний ризик» і, відповідно, «ризик». Під прийнятним ризиком мається на увазі соціально, економічно, технічно і політично обґрунтований ризик, який не перевищує гранично допустимого рівня.

Не дивлячись на доволі вузьку галузь застосування, законодавець дає повне визначення прийнятного ризику з включенням усіх сфер застосування терміну «прийнятний ризик», що, на наш погляд, робить його універсальним щодо застосування.

Стаття 5 Закону України «Планові заходи зі здійснення державного нагляду (контролю)», що набула чинності з 1 січня 2008 р., передбачає практичне застосування категорії «ризик діяльності державних органів з контролю і нагляду за діяльністю господарюючих суб'єктів».

У п. 2 ст. 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [34] йдеться, що орган державного нагляду (контролю) визначає критерії у віднесеній до його відання сфері, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності.

Відсутність законодавчо закріплених критеріїв виміру та визначення ступенів ризику визначає підґрунтя для наявності певного суб'єктивізму у визначенні ризиковості того чи іншого господарюючого суб'єкта, або визначення цього ступеня за галузевими стандартами господарюючого суб'єкта органами державного контролю. Це, на наш погляд, породжує певну дискримінацію певних господарюючих суб'єктів.

Планування впливу державних контролюючих органів на визначення ступеня ризику господарюючих суб'єктів передбачає також реакцію цих органів на зміну ступеня рівня ризиків.

У цьому аспекті законодавством визначено дві основні реакції на ступінь ризику господарюючого суб'єкта, а саме: рівень періодичності перевірок і перелік питань перевірки залежно від рівня ризику в діяльності господарюючого суб'єкта.

Періодичність перевірки закріплена в параграфі 4 цього Закону, в якому, зокрема, йдеться: «Залежно від ступеня ризику, органом державного нагляду (контролю) визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)».

Що вищий ступінь ризику, то, відповідно, частіше проводяться перевірки. Мета цієї норми – контролювати господарюючі суб'єкти з підвищеним рівнем ризиків і визначити програми щодо зниження цих ризиків.

Кількість питань у переліку при перевірці визначено в параграфі 6 ст. 5 цього Закону, в якому вказується, що «залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю), визначаються переліки питань для здійснення планових заходів, які затверджуються його наказом».

У Законі також визначено принцип відкритості та прозорості здійснення нагляду за рівнем ризику в діяльності господарюючих суб'єктів, що передбачає розміщення інформації про рівні ризиків у тих джерелах, які відкриті для більшості громадян України. Про це йдеться у параграфі 7 ст. 5 цього Закону: «Уніфіковані форми актів, в яких передбачається перелік питань залежно від ступеня ризику, затверджуються органом державного нагляду (контролю) і публікуються в мережі Інтернет у порядку, визначеному законодавством».

Отже, в цьому законодавчому акті розкривається сутність ризику, ступінь його виміру та вплив на діяльність господарюючих суб'єктів. Не дивлячись на галузеву належність цього Закону, його можна визначити як базовий нормативний документ, який розкриває сутність взаємодії і взаємовпливу ризику та суспільних відносин, а також реакції держави на наявність і функціонування ризику.

Одним з елементів економічної системи України, яка безпосередньо впливає на всі соціальні, суспільні та правові відносини, є страхування. Функціонування цієї галузі має на меті знизити рівні втрат при настанні негативних наслідків ризикової ситуації.

В Україні цей вид діяльності регулюється Законом України «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р. [24]. Завданням цього Закону є ре-

гулювання відносин у сфері страхування, що спрямоване на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій і громадян.

Діяльність працівника НП постійно пов'язана з небезпекою та ймовірністю втрати життя або працездатності. Тобто за родом професійної діяльності вони виступають безпосередніми учасниками ринку страхових послуг, оскільки потребують загальнообов'язкового державного страхування. При виконанні завдань адміністративного примусу працівник НП може завдати шкоди життю, здоров'ю та майну третім особам, за такі дії ці особи мають право вимагати відшкодування в порядку цивільного позову. Належність працівників НП до суб'єктів страхування передбачена ч. 2 ст. 7 «Види обов'язкового страхування» цього Закону. Вважаємо, що розгляд законодавчого закріплення ризику, ризикового випадку та страхового випадку в цьому законі є істотним щодо безпосереднього здійснення заходів адміністративного примусу працівниками НП.

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (згідно зі ст. 1 Закону України «Про страхування») [24].

У ст. 2 «Страховики» зазначеного Закону в параграфі 3 вказується, що «страховик», «страхова компанія», «страхова організація» та похідні від них дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Інакше кажучи, страховик – це страхова компанія, юридична особа, яка має ліцензію на здійснення відповідного виду страхування. Ця позиція відображена в Цивільному кодексі України, а саме п. 1 ст. 984 «Сторони в договорі страхування» [8].

Стаття 3 «Страхувальники» цього Закону тлумачить поняття «страхувальник» як юридичну або дієздатну фізичну особу (громадянина), яка уклала зі страховиком договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Тобто страхувальником може виступати будь-яка дієздатна особа, громадянин України, який має можливість і бажання укласти договір страхування. Таким суб'єктом може бути і працівник НП. Це підтверджується в п. 2 ст. 984 Цивільного кодексу України [8].

Стаття 4 Закону України «Про страхування» наводить перелік об'єктів страхування, якими визнаються майнові інтереси, що не суперечать законодавству України й пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Стаття 8 Закону України «Про страхування» має назву «Страховий ризик і страховий випадок» і, на наш погляд, відображає поняття ризику, в тому числі в діяльності заходів адміністративного примусу працівників НП. Вона визначає, що страховий ризик – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Слід звернути увагу на те, що законодавством чітко визначено дві основні ознаки ризику: ймовірність і випадковість настання. Це підтверджує наші попередні висновки про те, що вони є головними ознаками ризику як категорії юридичних та суспільних відносин.

Ознака такої події – майбутній період настання, суб'єкт страхування (страхувальник) знає про те, що вона може відбутися і, відповідно, намагається знизити рівень втрат від її згубного впливу.

На сьогодні ризик трансформується у страховий випадок, тобто реальну подію, яка відбулася і має документальне підтвердження негативного впливу на страхувальника.

Страховий випадок згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про страхування» – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або третій особі.

Страховий випадок породжує два основних юридичних моменти: перший – економічні відносини виникають у вигляді сплати відшкодування по договорах страхування, другий – виникають обов'язки щодо покриття збитків третій особі.

Зауважимо, що розвиток сфери страхування позитивно відіб'ється на регуляції зниження ризиків при здійсненні адміністративного примусу працівниками НП.

Працівник НП виступає найманим працівником, оскільки він отримує грошову винагороду за свою роботу. Основним документом, який регулює трудові відносини, є Кодекс законів України про працю [35].

Стаття 1 Кодексу законів України про працю регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва й підвищенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни й поступовому перетворенню праці на благо суспільства на життєву потребу кожної працездатної людини.

Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всебічну охорону трудових прав працівників.

У цьому Кодексі наведено поняття «ризик щодо умов роботи та здійснення відповідного виду діяльності», в якому «ризик» означає підвищену небезпеку для працівника, що може бути пов'язано з вірогідністю втрати здоров'я або життя внаслідок виконання ним своїх професійних обов'язків.

Стаття 7 «Особливості регулювання праці деяких категорій працівників» Кодексу законів України про працю визначає категорії осіб, у діяльності яких присутній ризик.

У ст. 7 Кодексу законів України про працю зазначається: «Особливості регулювання праці осіб, які працюють у районах з особливими природними географічними і геологічними умовами й умовами підвищеного ризику для здоров'я, тимчасових і сезонних працівників, а також працівників, які працюють у фізичних осіб за трудовими договорами, додаткові (крім передбачених у ст. 37 і 41 цього Кодексу) підстави для припинення трудового договору деяких категорій працівників за певних умов (порушення встановлених правил прийняття на роботу та ін.) встановлюються законодавством» [35].

У цій статті поняття ризику асоціюється винятково з географічними та геологічними умовами праці і не вказується на вид діяльності, яким має займатися працівник.

Ці норми Закону також безпосередньо впливають на здійснення заходів адміністративного примусу працівниками НП, оскільки останні не мають чіткої уяви, який відсоток ризику буде присутній в їхній професійній діяльності і складають присягу щодо виконання службового обов'язку та приступають до роботи.

Ступінь впливу ризику теж не знаходить свого відображення в цій нормі статті. Також не відображено градацію ризиків як ймовірності настання негативних наслідків у діяльності підприємства або вплив на окремого працівника.

У ст. 24 Кодексу законів України про працю, що має назву «Укладання трудового договору», наведено поняття ризику щодо зобов'язань укладання контрактів з особами, які працюють в умовах підвищеного ризику для здоров'я. Стаття передбачає обов'язковість договірних відносин між роботодавцем і працівником при здійсненні останнім діяльності в умовах підвищеного ризику для здоров'я.

У Кодексі законів України про працю у розділі XI «Охорона праці» не зустрічається поняття «ризик», але він виступає законодавчою базою для зниження рівня ризику.

У цьому розділі ст. 153 «Створення безпечних і нешкідливих умов праці» визначає умови й принципи зниження ризиків і передбачає загальні правила для роботодавців щодо зниження небезпечності робочих місць для працівників. Отже, у Кодексі відображено поняття ризику, але немає чіткого визначення цього поняття та його впливу на загальні умови функціонування правового поля в галузі трудового права.

Поняття «ризик» має досить широке застосування в галузевих нормативно-правових актах, які регулюють певні сфери суспільних відносин в Україні.

У Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. термін «ризик» використовується в аспекті збереження національних інтересів [18].

Так, у ст. 7 «Загрози національним інтересам і національній безпеці України» цього Закону термін «ризик» застосовується щодо економічних загроз держави та екологічних небезпек. У параграфі, присвяченому економічним небезпекам, зазначено: «На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є такі: в економічній сфе-

рі: нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків».

Законодавством визнано наявність кредитних ризиків в економіці, що може негативно вплинути на макроекономічний стан держави. Тому, на нашу думку, в законодавчому акті вказується на наявність специфічного роду ризиків (а саме кредитних) як складника функціонування держави й суспільства.

Також у ст. 7, присвяченій екологічній безпеці, міститься визначення поняття «ризик» як ймовірності настання екологічно несприятливих умов при виникненні надзвичайних ситуацій, що може завдати істотної шкоди населенню та вплинути на життя всього суспільства у державі.

У Законі України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. у ст. 5 «Основні завдання екологічної експертизи» зазначається: «Основними завданнями екологічної експертизи є такі: 1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності...» [25].

У нормі ст. 8 «Загальні вимоги щодо проведення екологічної експертизи» йдеться, що «до документації на об'єкти екологічної експертизи додаються обґрунтування щодо забезпечення екологічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища, оцінкою екологічного ризику та альтернативними прогнозованими варіантами зменшення цього впливу...».

У цьому трактуванні звернемо увагу на те, що поняття ризику матеріалізується завдяки вимозі вказати про його наявність або відсутність і документально оцінити його при складанні документів екологічної експертизи.

При подальшому розгляді цього законодавчого акту така вимога знаходить підтвердження у ст. 36 «Вимоги до матеріалів оцінки впливу на навколишнє природне середовище», в якій йдеться: «У матеріалах оцінки впливу на навколишнє природне середовище запланованої чи здійснюваної діяльності обґрунтовуються її доцільність та способи реалізації, можливі альтернативні варіанти рішень,

характеристика стану навколишнього природного середовища, території, види та рівні впливу на нього в нормальних і екстремальних умовах, можливі зміни його якісного стану, еколого-економічні наслідки діяльності, заходи щодо зменшення рівня екологічного ризику і забезпечення вимог екологічної безпеки».

Отже, в цьому нормативно-правому акті присутній термін «ризик», наявна вимога щодо його документування, а також визначені основні вимоги до документації й присутності в ній оцінки ризику.

Одним із головних атрибутів сучасного процесу прийняття рішень і моделювання процесів (у тому числі суспільних) є інформатизація. Стрімке зростання науково-технічних можливостей людства зумовлює впровадження інформаційних процесів і засобів оброблення інформації в усі сфери життя. Не залишаються осторонь цього процесу і ОБВ, які теж впроваджують у свою діяльність методи інформаційної комп'ютерної обробки інформації.

У цьому аспекті доцільно розглянути Закон України «Про Концепцію національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р. [26] та визначити наявність ризику як складника інформаційного процесу, в тому числі в НП.

У розділі VI «Основні напрями інформатизації» в параграфі 8 розгляненого Закону, поняття ризику визначається щодо екологічної безпеки та впровадження інформаційних процесів для зниження ризиків.

У нормі розділу вказується, що «передбачається створення комплексу програмно-апаратних засобів для вирішення питань прогнозування забруднення навколишнього середовища, аналізу та оцінки ризику еколого-економічних конфліктів, прогнозування наслідків техногенного впливу і природних катастроф для надійного захисту екологічного простору України, раціонального використання природних ресурсів на основі підвищення узгодженості управління різними видами виробничої діяльності».

Ризик подається як ймовірність настання екологічних та економічних конфліктів, які можуть безпосередньо вплинути на рівень соціального й суспільного становища в країні.

Одним із головних завдань ОБВ є захист населення та вжиття заходів безпеки при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Тому в аспекті адміністративного примусу НП можна розглянути також Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 р. [27].

У ст. 1 «Визначення термінів» цього Закону вказується на необхідність запобігання виникненню ризиків на об'єктах підвищеної небезпеки. У ній, зокрема, йдеться, що «запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – це підготовка й реалізація комплексу правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень і прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання в надзвичайну ситуацію техногенного та природного характеру або пом'якшення її можливих наслідків».

У цьому нормативному акті ризик асоціюється з поняттям «небезпека» і відображає ймовірність виникнення несприятливих подій, що можуть завдати шкоди населенню країни.

Стаття 19 Закону України «Декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки» передбачає наявність ризику як складника розроблення і подання декларації щодо ступеня безпечності об'єкта. У ній, зокрема, зазначається: «Порядок розроблення декларації безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, її зміст, методика визначення ризиків та їх прийнятні рівні встановлюються Кабінетом Міністрів України».

Тобто законодавством розкрито можливість і обов'язковість визначення ризику та відображення в нормативному акті (декларації) як складника. Такими законодавчими актами є, наприклад, Закони України «Про ветеринарну медицину» від 16 листопада 2006 р. [9], «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. [28] та ін.

Запропонований аналіз стосувався безпосередньо тих нормативних актів, які, на нашу думку, найбільш стосуються здійснення адміністративного примусу НП.

При розгляді закріплення ризиків у законодавстві зарубіжних країн зауважимо, що ризик у країнах європейської системи права (Франція, Німеччина та Іспанія) в основному пов'язаний з поняттям правого регулювання страхових відносин у країні. Це пояснюється високим рівнем розвитку страхових відносин на всіх рівнях суспільної діяльності, в тому числі у правоохоронній сфері.

Так, у словнику поліції Німеччини термін «небезпека» – це вірогідність завдання збитку. Діяльність поліції чи органів забезпечення громадської безпеки допускається лише у випадку наявності безпосередньої загрози для громадської безпеки або порядку. Ризик – це наявна небезпека працівнику поліції, тобто ймовірність завдання шкоди його життю або законним інтересам. Підозра на небезпеку – це уявна провокаційна поведінка громадян, які не збираються порушувати Закон, але власними діями вводять в оману поліцейських чи навколишніх громадян [121, с. 89].

Пострадянські країни, зокрема Росія та Білорусь, поняття «ризик» визначають у галузевих законодавчих актах, зокрема кримінальних кодексах та актах щодо екологічної безпеки.

Так, у законодавстві Російської Федерації поняття обґрунтованого ризику знайшло своє відображення у ст. 41 Кримінального кодексу Російської Федерації. У нормі статті зазначено: «...що не є злочином заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам при обґрунтованому ризику для досягнення суспільно корисних цілей».

Республіка Білорусь перша на пострадянському просторі визнала ризик як елемент правової системи, прийнявши у 2004 р. поправки до Закону Білорусі «Про нормативно-правові акти Республіки Білорусь», тобто закон було доповнено ч. 1 ст. 49 «Кримінологічна експертиза проектів нормативних правових актів», в яких визначалися основні напрями проведення кримінологічної експертизи законів на предмет наявності правових і суспільних ризиків.

Законодавство країн Східної Європи передбачає такі різновиди правомірних ризиків: виправданий; професійний (ст. 33 КК Латвійської Республіки); господарський (ст. 13-а КК Республіки Болгарія); ризик проведення пізнавального, медичного, технічного або економічного експерименту – експериментальний (ст. 27 КК Польщі) [124, с. 54].

Професійний ризик, за законодавством Латвійської Республіки, – це дія в умовах небезпеки, пов’язана з реалізацією службових повноважень або здійсненням професійної діяльності. Основним змістом ризику в цьому нормативно-правовому акті є зазначення професійної небезпеки та ризику як ситуації, яка може загрожувати одній особі або групі осіб [124, с. 98].

Експериментальний ризик, за законодавством Польщі, – це фактичне проведення експерименту, результатом якого може стати загроза одній особі або групі осіб. При цьому експериментатори не виділяють третіх осіб, якщо ризик більший, ніж очікуваний ефект від позитивного впровадження. Експеримент потрібно закінчити, навіть не отримавши кінцевого результату [122, с. 119].

Основними юридичними елементами експериментального ризику за законодавством Польщі в будь-якій сфері мають бути: узгодженість із законом; відсутність небезпеки для значної кількості осіб (у тому числі експериментаторів); проходження процедури з визначення рівня небезпечності (у фаховому або галузевому відомстві) та наявність дозволу на проведення експерименту.

Основними ризиками в законодавстві Болгарії визначаються господарські ризики. Це ймовірність завдання шкоди підприємству або економіці країни. Під індивідуальним підприємницьким ризиком розуміють ймовірність банкрутства підприємця. До державних економічних ризиків за законодавством Болгарії належить вірогідність втрати економічних вигод при здійсненні господарської діяльності підприємствами державної форми власності.

Додатковими умовами правомірності господарських ризиків за кримінальним законодавством Болгарії є: а) несуперечність ризикованого діяння певній забороні, встановленій нормативним актом; б) відповідність діянь сучасним науково-технічним досягненням і досвіду; в) неможливість завдання шкоди життю і здоров’ю іншої особи.

Оцінюється ступінь виправданості ризику, виходячи із співвідношення очікуваного позитивного результату, можливості негативних наслідків і вірогідності їх настання в момент ухвалення рішення [124, с. 224].

Розглянувши цей підрозділ монографії, можна зробити такі висновки: проаналізовано нормативно-правові акти України, в яких поняття ризику присутнє в актах галузевого спрямування,

пов'язаних із системою екологічної, національної та інформаційної безпеки держави. Зроблено висновок про те, що законодавець офіційно визнає наявність можливості розрахунку ймовірності втрат від настання негативних наслідків в умовах ризику. Це означає перехід ризику як категорії зі стану абстрактності у стан фізичного впливу на функціонування суспільних відносин.

Не в усіх нормативно-правових актах поняття ризику розглядається всебічно, у деяких – лише фрагментарно з огляду на окремі якісні характеристики. Так, ризик у країнах європейської системи права (Франція, Німеччина та Іспанія) в основному пов'язаний з поняттям правого регулювання страхових відносин у країні. У словнику поліції Німеччини термін «небезпека» – це вірогідність завдання збитку. Діяльність поліції чи органів забезпечення громадської безпеки допускається лише у випадку наявності безпосередньої загрози для громадської безпеки або порядку. У законодавстві зарубіжних країн ризик розглядається з точки зору професійної та експериментальної діяльності (Польща, Литва), господарської діяльності (Болгарія), страхування (країни Західної Європи) та криміналістики (Росія, Білорусь). Законодавство країн Східної Європи передбачає такі різновиди правомірних ризиків: виправданий; професійний (ст. 33 КК Латвійської Республіки); господарський (ст. 13-а КК Республіки Болгарія); ризик проведення пізнавального, медичного, технічного або економічного експерименту – експериментальний (ст. 27 КК Польщі).

Як висновок, можна стверджувати про те, що слід розширити поняття суб'єктивного ризику працівників НП під час застосування заходів впливу. І надати їм якісно нової характеристики.

3.3 Механізми зниження юридичних ризиків у адміністративному примусі, що здійснюється підрозділами Національної поліції України

Формування конструктивної діяльності в галузі діяльності Національної поліції неможливе без наукового вивчення всіх аспектів такої діяльності, в тому числі проблеми ризиків як невід'ємної частини повсякденної роботи працівника Національної поліції. Проте одного вивчення недостатньо, оскільки лише констатація наявності ризиків має теоретичне значення в заходах адміністративного примусу.

Основним результатом таких досліджень мають стати вироблення практичних рекомендацій та пропозицій щодо зниження рівнів ризиків у діяльності працівників НП.

Головним напрямом у діяльності зі зниження рівнів ризику в заходах адміністративного примусу працівників Національної поліції, який ми пропонуємо, є напрям механізмів зниження юридичних ризиків у діяльності Національної поліції.

Механізм зниження юридичних ризиків в адміністративному примусі, на нашу думку, – це комплексні заходи законодавчого, педагогічного, управлінського та соціального характеру, результатом яких є зменшення впливу фактору юридичного ризику в діяльності працівника НП та виключення або подолання негативного зовнішнього правового та інформаційного впливу на цю діяльність при виконанні спеціальних заходів юридичного примусу щодо правопорушників, з метою охорони суспільного правопорядку і законних прав та інтересів громадян України.

Метою практичного впровадження механізму в діяльність щодо забезпечення адміністративного примусу є знаходження можливостей для зменшення втрат особового складу при виконанні заходів правового примусу в діяльності НП.

До завдань діяльності механізму зниження юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу слід віднести: по-перше, подолання суперечностей правового та суспільного характеру в адміністративному примусі; по-друге, вироблення практичних рекомендацій щодо зниження наслідків негативного впливу при реалізації наслідків ризикової ситуації; по-третє визначення меж практичних можливостей впливу й управління ситуацією ризику в адміністративному примусі працівників НП.

Вважаємо, що основними елементами механізму юридичних ризиків є: а) законодавчий елемент; б) елемент спеціальної підготовки; в) аналітичний елемент.

У межах досягнення мети потрібно виокремити кілька галузевих механізмів, з допомогою яких, на нашу думку, можливо ефективно впливати на ризик як комплекс небезпек з метою їх зниження.

Вважаємо, що галузевий механізм зниження юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу – це напрям дослідження й вироблення практичних рекомендацій зі зниження юридичних ризиків

в адміністративному примусі, який має власний методологічний базис та специфіку застосування в межах досягнення єдиної мети зниження ризиків у заходах адміністративного примусу працівників НП.

Отже, в межах галузевого механізму зниження юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу Національної поліції головними елементами щодо зниження ризиків у заходах адміністративного примусу працівників Національної поліції є законодавчий, педагогічний, управлінський та соціальний елементи.

Зауважимо, що основним об'єктом дії таких механізмів є професійний ризик працівника НП, який здійснює загальні та спеціальні завдання у межах заходів правового примусу для відновлення режиму законності та порядку в державі.

Визначені в монографії ризики професійного характеру в діяльності працівника НП мають, на нашу думку, єдиний негативний сукупний наслідок – це ймовірність втрати працівником НП фізичної або юридичної спроможності продовжувати здійснювати свою діяльність та завдання, покладені на нього чинним законодавством, унаслідок негативного впливу на нього ризикової ситуації.

Фізична спроможність – це, відповідно, небезпека втрати життя або працездатності.

Юридична спроможність – це вірогідність настання юридичної відповідальності (дисциплінарного, кримінального, цивільного характеру) як наслідок виконання прийнятих рішень у ризиковій ситуації.

Фактично одним з основних елементів механізму зниження юридичних ризиків в адміністративному примусі є законодавчий елемент.

Законодавчим елементом, на нашу думку, є заходи щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, що регулює діяльність в заходах адміністративного примусу, для зниження рівня правових колізій у сфері регулювання діяльності працівника НП в умовах ризику.

Основними правовими актами, до яких, на наш погляд, треба внести відповідні доповнення, є Закон України «Про національну поліцію» [10] та КУпАП [5].

Вважаємо, що своєчасним і доречним буде закріплення права на ризик працівників поліції в Законі України «Про національну полі-

цію». Це доповнення пропонуємо внести в розділ III «Застосування заходів фізичного впливу спеціальних засобів і вогнепальної зброї», оскільки найбільший ризик виникає в діяльності працівника НП при здійсненні адміністративного примусу саме в момент застосування спеціальних заходів припинення із застосуванням зброї, прийомів рукопашного бою та спеціальних засобів припинення.

Відповідна стаття може мати номер 16¹ і назву «Право працівника поліції на професійний ризик у заходах адміністративного примусу», а нормою Закону буде встановлено, що «ризик визнається виправданим і не є правопорушенням, якщо правильна дія об'єктивно впливала з обставин, що склалися, а законна мета не могла бути досягнута без здійснення цієї дії, і працівник поліції, який допустив ризик, ужив в обстановці, що склалася, всі можливі заходи для запобігання заподіяння шкоди».

Ця норма може мати такий вигляд:

«Особи, які здійснюють діяльність у заходах адміністративного примусу із припинення правопорушень в органах внутрішніх справ, звільняються від будь-якої відповідальності за негативні наслідки, що настали, за ознаками обґрунтованого ризику в разі здійснення діяльності в заходах адміністративного примусу, коли їхня діяльність спрямована на досягнення суспільно корисної мети, якщо її досягнення неможливе або вкрай утруднене без прийняття рішення за умови, що особою вжито достатньо заходів і понесено втрат, що дозволяють звести до мінімуму можливі негативні результати реалізації прийнятого рішення. При цьому рішення має відповідати зовнішній обстановці з урахуванням можливих наслідків для суб'єктів впливу й третіх осіб.

Прийняте рішення не визнається виправданим, якщо воно спричинило порушення законних інтересів громадян, працівників НП, підприємств і установ, а також завдало збитків фізичним і юридичним особам, створило умови, що перешкоджали виконанню завдань щодо здійснення заходів адміністративного примусу».

Вважаємо, що результатом прийняття цих доповнень до Закону України «Про національну поліцію» є встановлення права працівника НП на прийняття рішень у ризикових ситуаціях з урахуванням наявності цієї правової норми.

До КУпАП пропонуємо внести доповнення у ст. 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність», змінивши її таким чином: «Особа, яка діяла у стані крайньої необхідності, необхідної оборони, в умовах або ситуації ризику або була у стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності».

Під умовами ризику розуміють зовнішню обставину, що виникла у момент настання небезпеки для однієї особи чи групи осіб, що дає можливість попередити або припинити негативні наслідки її настання і прийняти рішення, що порушує певні норми адміністративного Кодексу.

Виникнення умови ризику може не залежати від волі або бажання суб'єкта, а також може не бути наслідками його дій. Однак ця обставина змушує суб'єкта приймати таке рішення, метою якого є припинення негативних наслідків настання при реалізації ризикової обставини.

Як наслідок уведення запропонованого доповнення в норму ст. 17 КУпАП виникає необхідність доповнення цього кодексу ст. 17¹ «Умови чи ситуація ризику як обставина, що виключає адміністративну відповідальність».

Така норма, на нашу думку, може мати наступний вигляд: «Не є адміністративним правопорушенням діяння, яке хоча й передбачене цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинене в умовах ризику, тобто для усунення ймовірності настання негативних наслідків в небезпечній обстановці, тобто зовнішній обстановці, яка загрожує життю та здоров'ю однієї або кількох осіб, державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо небезпечна ситуація не могла бути усунена іншими законними засобами, і якщо заподіяна шкода мала бути менш значною, ніж наслідки настання відверненої шкоди».

Прийняття цієї статті зумовить визнання умов та ситуації ризику в адміністративній діяльності й стане поштовхом для розвитку теоретичних досліджень у цій галузі з виробленням пропозицій зниження ризиків в адміністративній діяльності всіх суб'єктів, які мають право здійснювати адміністративні заходи згідно з чинним законодавством України.

Зрозуміло, що ця норма не буде стосуватися лише діяльності правоохоронних органів, зокрема НП, але оскільки більша частина діяльності НП пов'язана з діями адміністративного примусу, вважаємо, що дія цієї норми полегшить виконання заходів адміністративного примусу працівниками НП України.

Науково-педагогічний елемент зниження юридичних ризиків передбачає заходи щодо наукових досліджень у сфері ризиків в юридичній справі взагалі та діяльності НП зокрема.

Науково-педагогічний механізм зниження юридичних ризиків – це спеціалізований вид психологічного, педагогічного та наукового напряму досліджень із вивчення феномену ризику як елемента юридичної діяльності з метою вироблення відповідних практичних порад щодо їх зниження або нівелювання в діяльності правоохоронних органів (НП) та іншій правовій діяльності в Україні.

Методами педагогічного механізму зниження юридичних ризиків виступатимуть загальні педагогічні методи, що передбачають виокремлення досліджень і вивчення феномену ризиків як самостійної гілки в галузі юридичної науки.

Пропонуємо введення такого поняття, як «юридичне ризикознавство», що визначить та ідентифікує цей напрям досліджень серед інших галузей юридичної науки.

Визначимо юридичне ризикознавство як комплексну галузь дослідження в межах правових наук, що включає дослідження й вивчення специфіки феномену ризику в діяльності всіх юридичних органів України та гілок влади, а також визначає межі негативного впливу такої діяльності на розвиток суспільних відносин у країні [122].

Завдання юридичного ризикознавства полягає у вивченні проблеми ризиків у праві та практичній юридичній діяльності як комплексного поняття й феномену права, що існує поруч з іншими складниками правничої науки і виступає його невід'ємним елементом.

Комплексність досліджень означає вивчення впливу прийнятих рішень у різноманітних галузях юридичної практики на розвиток суспільних відносин через призму можливості настання несприятливих наслідків від упровадження цих рішень у життя суспільства.

Метою юридичного ризикознавства у правничій науці є:

- на теоретичному рівні – розширити межі пізнання правничої науки як невід’ємної частини життя суспільства;
- на практичному рівні – виробити рекомендації, механізми, методики шляхів зниження ризиків (як вірогідних негативних наслідків) впливу правових рішень на суспільні відносини, в тому числі діяльність з адміністративного примусу, та зниження ймовірності виникнення соціальних конфліктів, базисом яких виступають нормативно-правові акти та процеси їх упровадження в життя.

Будь-який напрям досліджень має пройти процес упровадження в науку і апробацію протягом певного часу. Вважаємо, що впровадження юридичного ризикознавства – це процес визначення місця й ролі цього напрямку в юридичній науці, обґрунтування перспектив його становлення і розвитку на сучасному етапі буття держави.

Після завершення впровадження має відбутися інтеграція нових отриманих знань в уже набуті знання в галузі права. Під інтеграцією юридичного ризикознавства в інші правничі науки розуміємо процес визнання й урахування існування ризику як об’єктивної правничої категорії та визначення його місця і ролі в конкретних юридичних науках або навчальних дисциплінах, його вплив на юридичну діяльність в аспекті гармонізації розвитку держави і суспільства.

Практичне визнання ризику як правової категорії дає можливість розглянути під іншим кутом зору процеси прийняття і впровадження вольових актів компетентних суб’єктів права у процесі повсякденної діяльності державних органів влади, правоохоронних органів та інших юридичних інститутів держави та їх співвідношення з інтересами інших суб’єктів права.

Аналіз поняття «ризик» в межах юридичного ризикознавства дозволить вирішити такі перехідні завдання правничої науки: а) визначити загальні тенденції об’єктивних умов виникнення ризику; б) дослідити роль, частку та ступінь суб’єктивного в юридичному ризику; в) розрахувати можливості та варіанти розвитку й настання небажаних подій; г) врахувати ймовірність уникнення несприятливих наслідків; д) прорахувати й виробити єдиний (універсальний) механізм зниження рівня ризиків та ризиконосійності певних прийнятих рішень у правовій практиці.

На нашу думку, система юридичного ризикознавства – це внутрішня будова цього напряму дослідження як окремої (автономної) гілки розвитку юридичної науки. Запропонована до розгляду система юридичного ризикознавства максимально наближена до структур правничих галузей дослідження з урахуванням особливостей поняття, що вивчається.

Отже, до системи юридичного ризикознавства має входити: об'єкт ризику – це фактичні відносини, що вивчаються і в межах яких можливе виникнення та розвиток ризику, фактична ситуація невизначеності, в якій потрібно приймати рішення й розглядати всі можливі альтернативні варіанти розвитку подій, що можуть бути визначені й закріплені в чинних нормативних актах, а можуть бути і принципово новими, що зумовить їх детальне вивчення та класифікацію; суб'єкт ризику – це фактичний носій і споживач ризику в межах правової системи, носій ризику – особа, яка приймає рішення відповідно до ситуації та згідно з наданими їй спеціальними чи загальними компетенціями. Споживач ризику – це особа чи група осіб, для яких існує вірогідність негативного впливу прийнятого рішення. Носій ризику може взагалі не бути безпосереднім учасником ситуації, що виникла; при цьому суб'єкт ризику може збігатися із суб'єктами права, а носій та споживач ризику – виступатимуть в одній особі чи групі осіб; рівень вірогідності (ймовірності) ризику – це фактичні обставини, за яких можливе виникнення ризику, ймовірність виникнення ситуації ризику в діяльності юридичного органу чи посадової особи. Дослідження причин виникнення ризику є одним із головних завдань для вироблення практичних рекомендацій і методик його зниження; ступінь впливу – розрахунок фактичних масштабів впливу прийнятих тих чи інших рішень на розвиток суспільних відносин у межах цілісної територіальної або соціальної системи, при цьому йдеться не про розрахунки можливих збитків, а якісний аналіз результатів у провадженні ризиконесійних рішень у житті; ризиконесійність рішення – це вірогідність конфлікту законодавчих ініціатив і суспільних інтересів, що може призвести до прямої чи прихованої непокори з боку суб'єктів права, стосовно яких це рішення приймається.

Основними напрямками дослідження в юридичному ризикознавстві є: а) прикладна теоретична частина, в якій потрібно визначити

загальні умови, тенденції і моделі ситуації, за яких виникає ризик у правничій науці, дослідити предмет, метод, об'єкт і суб'єкт ризику при моделюванні різноманітних ситуацій, що можуть виникнути під час реалізації ризиконесійних рішень; б) практична частина зумовить урахування специфіки ризиків спеціальних юридичних органів відповідно до їх компетенції, дослідити специфіку взаємодії основних компонентів юридичного ризикознавства у практичних умовах діяльності суб'єктів права у площині чинного законодавства, визначити умови і механізми зниження ступенів ризику в повсякденній діяльності юридичних органів, їх взаємодії з іншими суб'єктами права.

Методи досліджень повинні мати практичне спрямування, серед яких використовуються: на теоретичному рівні – емпіричний метод, метод моделювання та логічний метод дослідження; на практичному – статистично-математичний метод, метод опитування шляхом анкетування. Методи мають орієнтуватися на основну мету дослідження – вироблення практичних рекомендацій зі зниження рівня ризиків як у діяльності певних юридичних органів, у тому числі НП, так і суспільства загалом.

На нашу думку, юридичне ризикознавство має три основних шляхи розвитку й інтеграції в систему юридичних наук: як комплексна галузь дослідження, тобто повністю самостійна гілка досліджень у межах усієї правничої науки; як інтегрована галузь досліджень – це дослідження ризиків у межах окремих галузевих наук (кримінального, адміністративного, цивільного, міжнародного та інших галузей права); оптимальне поєднання перших двох напрямів, що полягатиме в дослідженнях ризиків, ситуацій ризику, механізмів зниження ризиків на теоретичному рівні (загальному), а згодом запровадження й впровадження отриманих результатів у конкретні сфери діяльності юридичних органів на практичному і теоретичному рівні з одночасним дослідженням ефективності від впровадження запропонованих рекомендацій та вдосконалення їх у режимі реального часу [122, с. 278].

Вважаємо, що найоптимальнішим із зазначених шляхів є третій варіант, але при цьому кожен із цих варіантів має право на існування. Головне, що сутність досліджень не зміниться, спрямованість на

досягнення практичних результатів залишається пріоритетною в запропонованих нами варіантах розвитку юридичного ризикознавства.

Вивчення юридичного ризикознавства має знайти своє місце в навчальному процесі у вищих навчальних закладах України, оскільки майбутні юристи повинні усвідомлювати наявність ризику у правовій діяльності, а також не тільки розпізнати їх, а й вживати заходи з їх попередження та усунення. Тому введення спеціального курсу «Юридичне ризикознавство» на юридичних факультетах у вищих навчальних закладах буде, на нашу думку, своєчасним і доречним.

Зрозуміло, що інтеграція нового навчального курсу в навчальний процес процедура доволі тривала, тому першим кроком має стати встановлення тем, які охоплюють поняття юридичного ризику в таких загальних дисциплінах: «Судові та правоохоронні органи України», «Адміністративна діяльність», «Адміністративна відповідальність» та ін.

На нашу думку, елемент управління зі зниження юридичних ризиків у діяльності працівників Національної поліції – це напрям дій державних органів управління в межах своєї компетенції зі зниження негативного впливу ситуацій ризику на діяльність цього органу чи суміжних органів державного управління.

Отже, управління юридичними ризиками в аспекті державного управління – це діяльність цілеспрямованого характеру щодо забезпечення процесу усунення або мінімізації юридичних ризиків для забезпечення стійкості органу державного управління у правовому полі, що постійно змінюється, та є засобом забезпечення стабільності роботи з метою чіткого та своєчасного виконання функцій, покладених на нього державою.

Кінцева мета управління ризиками в державному управлінні відповідає основній функції управління у державі, що полягає в забезпеченні стабільності процесів державотворення, прийнятті оптимальних і законних рішень щодо заходів управління у сфері суспільного функціонування державних органів влади та створення найсприятливіших умов для формування виконавчої влади, що відповідає інтересам громадян, суспільства і держави.

Особливостями управління юридичними ризиками в державному управлінні є управління державою на всіх рівнях і ланках. Аналіз наявних юридичних ризиків у заходах адміністративного ризику як

складника державного управління свідчить про необхідність різнобічних підходів до розроблення практичних порад щодо зниження таких ризиків. На наш погляд, потрібно виокремити наявність юридичних ризиків усередині організації державного управління.

Як зауважує Ю. П. Битяк, масив правових актів, що діють у сфері державного управління, прийнятих за останні роки, є значним, але про повну та якісну регламентацію діяльності у цій сфері говорити ще рано, оскільки багато правовідносин поки що залишаються за межами правового регулювання [123, с. 287].

Отже, неможливо не звертати увагу на важливість процесу розроблення й упровадження загальної стратегії управління ризиками в процесах державного будівництва з урахуванням всіх ризиків, що супроводжують певні аспекти такої діяльності, як, наприклад, ОВВ.

На наш погляд, процес управління ризиками має включати кілька послідовних етапів, а саме: 1) ідентифікація ризику; 2) оцінювання ризику як ймовірності настання небезпечної ситуації; 3) вибір методів зниження ризиків та їх застосування.

Ідентифікація ризику – це аналіз зовнішніх і внутрішніх причин виникнення невизначеної або небезпечної ситуації в адміністративному примусі як складника процесу державного управління. Такий аналіз має два основних завдання: виявлення юридичного ризику й визначення поточних причин його появи.

Виявлення ризику – це визначення ймовірних причин, що спричиняють ситуацію ризику в заходах адміністративного примусу. Для виявлення ризику можуть бути застосовані такі засоби: аналіз управлінської структури Національної поліції; аналіз прийнятих рішень щодо спеціальних заходів примусу; аналіз схем роботи окремих служб і відділів органу внутрішніх справ та аналіз структурної взаємодії між службами і відділами органу внутрішніх справ в аспекті обміну інформацією методикою «вхід інформації – вихід інформації» тощо.

Визначення причин виникнення ризику – це процес активного виявлення діючих юридичних, соціальних, психологічних причин, що призводять до виникнення ризикових ситуацій у діях працівників Національної поліції та спричиняють ймовірність втрати особового складу Національної поліції.

Під час процесу визначення причин виникнення ризиків можливе проведення таких процедур: а) розроблення контрольних списків причин ризиків; б) аналіз потенційних загроз (розглядаються потенційні або ймовірні джерела небезпек і складається перелік можливих загроз для працівника в Національній поліції); в) аналіз подій – це розгляд подій, які можуть спричинити виникнення небезпечної ситуації в заходах адміністративного примусу, вивчення та дослідження причин подій та наслідків від них.

Практичним результатом такого аналізу може стати розроблення «логічного дерева» або схеми управління ризиками, де зазначатимуться різноманітні джерела небезпек та ситуацій, що передуватимуть ризику. Це дасть змогу ідентифікувати події ризику на ранніх стадіях їх появи в заходах адміністративного примусу. Оцінювання ризику визначається автором як процес можливого впливу ризикової ситуації на діяльність органу внутрішніх справ та вірогідності завдання шкоди при реалізації ризикової ситуації та її наслідків. Об'єктом оцінювання виступає можливість завдання шкоди Національній поліції від ризику та аналіз розрахунку величин цієї шкоди для Національної поліції та держави загалом.

Оцінювання можна здійснювати в кількісному та якісному аспектах при аналізі стану Національної поліції й ситуації ризику та після його реалізації або відвернення ситуації ризику (відносно оцінювання юридичного ризику).

Кількісні засоби оцінювання ризику здійснюються статистичним методом (математичним), методом використання порівнянь та експертних оцінок. Ці методи дають змогу розрахувати кількісні показники від настання ризикових ситуацій – ймовірність настання негативних подій і розмір можливих втрат. Кількісні засоби розрахунку дадуть можливість визначити вплив «мультиплікаційного ефекту» ризику. Мультиплікаційний ефект ризику – це ймовірнісний вплив наслідків ситуації ризику не тільки безпосередньо на суб'єкт ризику, а й на стан усієї структури загалом.

Статистичний (математичний метод) ґрунтується на математичних розрахунках і статистичних дослідженнях на базисі математичного сподівання (середньозваженої величини), стандартного відхилення і коефіцієнта варіації, що пов'язано з конкретними заходами та наслідками від їх реалізації та діяльністю Національної поліції за-

галом у просторі й часі. Юридичні ризики оцінюються шляхом розрахунку кількості втрат особового складу Національної поліції.

Методика експертних оцінок ґрунтується на опрацюванні висновків і думок досвідчених працівників Національної поліції і спеціалістів у сфері адміністративного примусу. Спеціалісти супроводжують свої оцінки та висновки даними щодо можливості виникнення різноманітних ситуацій ризику, втрат від них і пропонують варіанти уникнення або зменшення вірогідності настання негативних подій.

Метод використання порівнянь (аналогів) здійснюється з допомогою електронних баз даних і статистичних таблиць ймовірності небезпек, що опрацьовуються для виявлення взаємозалежності між ситуаціями та наслідками від них для виявлення латентних або потенційних ризиків при плануванні спеціальних заходів під час виконання службових завдань.

При якісному оцінюванні юридичних ризиків, визначають можливі види ризику та всі чинники, що впливають на рівні ризику при здійсненні заходів адміністративного примусу працівником Національної поліції. Вважаємо, що якісний аналіз ризиків потрібно проводити на етапі планування заходів адміністративного примусу НП.

Метод відносного оцінювання ризику проводиться на основі аналізу стану Національної поліції до ситуації ризику та після настання негативних наслідків або їх подолання.

Вибір методів зниження ризиків у межах управлінського механізму – це один із головних етапів подолання впливу ризиків на службову діяльність Національної поліції. Мета такого вибору – на основі отриманих кількісних і якісних параметрів ризиків знайти важелі управління і впливу на них з метою усунення або часткового зменшення, визначити межі управління ними.

Доцільно визначити два методи зниження ризиків в управлінському механізмі: перший – організаційно-технічний; другий – експериментальний.

Організаційно-технічний метод зниження ризиків – це методи запобігання й зменшення ризиків.

Запобігання ризику являють собою дії або рішення, спрямовані на відмову від ризику. Цей метод передбачає такі обмеження: 1) запобігти деяким видам ризиків неможливо (наприклад, при заходах огляду транспортних засобів або перевірці документів); 2) дії із за-

побігання одного виду ризику можуть призвести до виникнення іншого виду ризику або, навіть, групи ризиків (наприклад, застосування зброї при скупченні людей); 3) можливий соціальний ефект або завдання шкоди від запобігання ризику набагато менші при реалізації ситуації ризику.

Методи зменшення ризиків спрямовані на зниження ймовірності настання ризикових ситуацій або зменшення можливих втрат від реалізації ситуації ризику. Умовно їх можливо представити у вигляді «ланцюга зменшення ризиків»: організаційні (поділ, диверсифікація, об'єднання, структурування) – технічні – інструктивні – комбінації заходів.

Поділ юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу Національної поліції являє собою процес розподілу видів заходів впливу та адміністративного примусу, що забезпечить зменшення можливих втрат від однієї ризикової ситуації, але при цьому зростає кількість ймовірностей небезпек, які потрібно контролювати при постійній роботі відділів і служб Національної поліції. При диверсифікації ризиків відбувається розподіл діяльності Національної поліції за відділами і службами, які безпосередньо не пов'язані один з одним. Загальні ситуації ризику фактично об'єднуються з розрахунку на один відділ або службу.

Усі ризики розподіляють між кількома суб'єктами адміністративного примусу, що збільшує ймовірність настання небезпечної ситуації, і робить втрати передбачуваними, оскільки зростає кількість одиниць, що перебувають під ймовірністю настання ризикової ситуації і можливе посилення контролю з боку суб'єкта управління щодо стану можливих небезпек.

Технічні методи зниження ризиків, являють собою процес використання апаратних засобів і процедур для зниження ймовірності виникнення ситуації ризику.

Процедурні моменти включають планування і підготовку резервів на випадок настання ситуації ризику для її подолання, розроблення заходів при настанні небезпечної ситуації та виникненні ризику, виявлення та ліквідація найбільш уразливих об'єктів при виникненні ризикової ситуації. Апаратні засоби (технічні пристрої) скорочують ймовірність виникнення ситуацій ризику та обсяги можливих втрат при настанні ризикової ситуації.

Інструктивна методика зниження ризику передбачає навчання працівників Національної поліції методам інструктажу щодо дій під час виникнення ризикової ситуації. Це зумовлено тим, що при виникненні ситуації ризику людський фактор стає головним засобом подолання такої ситуації. Добре проінструктований і підготовлений персонал Національної поліції може запобігти виникненню ситуації ризику або максимально зменшити обсяг завданої шкоди від реалізації ситуації ризику. Усвідомлення небезпеки і дій на випадок ризику – це, на нашу думку, головна запорука зниження втрат особового складу серед працівників Національної поліції.

Експериментальний метод зниження ризиків – це процес моделювання та розрахунку ймовірності втрат від реалізації наслідків ризикової ситуації.

Експериментальний метод включає кілька основних моментів: по-перше, моделювання виникнення ризикової ситуації, тобто теоретичний аналіз ймовірності при здійсненні завдань щодо адміністративного примусу, і вірогідність настання небезпечних ситуацій та їх наслідків.

До експериментального методу пропонуємо включити такі заходи, як метод самотійного протистояння ризику, передача ризику та додаткові заходи протистояння ризику.

Заходи самотійного протистояння ризику – це визначення заходів подолання ризику силами власних відділів і служб НП. До таких заходів належать: створення власних резервних сил для подолання ситуацій ризику; організація спеціальних комісій, які відповідають за подолання наслідків ризикових ситуацій; створення фондів взаємодопомоги для зменшення наслідків завдання шкоди для окремих працівників НП.

Передача ризику – це заходи додаткового залучення сил для подолання ризикової ситуації (наприклад, залучення до заходів примусу спеціальних підрозділів поліції).

Додаткові заходи протистояння передбачають комплексний підхід для вирішення проблеми виникнення й подолання ситуації ризику в завданнях НП щодо адміністративного примусу.

Соціальний елемент зниження юридичних ризиків у діяльності працівників НП передбачає залучення заходів зовнішнього характе-

ру, які мають на меті зниження інформаційного та суспільного складника ризиків в адміністративних заходах НП.

Такий елемент передбачає, на наш погляд, два основних методи: перший – соціальний метод у вигляді співпраці НП і громадян; другий – внутрішнє структурування, що полягає в посиленні взаємного обміну інформацією між структурами й відділами НП.

Відповідний механізм співпраці між громадянами України та НП закріплено в нормативно-правових актах, завданням яких є підвищення ролі участі громадськості в підтриманні режиму законності та порядку в державі, – це Закон України «Про участь громадян у охороні громадського порядку та державного кордону» [29] та «Програма розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням та підвищення авторитету міліції на 1999–2005 рр.», затверджена рішенням Колегії МВС України від 28 грудня 1999 р. [123].

Виконуючи свої завдання, працівники НП стикаються з проблемою інформаційного забезпечення щодо зовнішніх обставин й умов виконання завдання.

Основи співпраці, закладені в таких нормативних актах, покликані підвищити рівень інформаційного забезпечення працівників НП. Таким чином, можна уникнути помилки та відповідно неточного трактування певних подій.

Принципи у правовій сфері – це основоположні ідеї права, які уособлюють фундаментальні засади побудови демократичної та правової держави.

Основні принципи співпраці НП та громадян, які дають позитивні характеристики заходів зі зниження юридичних ризиків у заходах примусу НП, такі: законність; верховенство правових норм; гласність; повага до особи; оптимальність; добровільність; відкритість; соціальна справедливість і міжнародність.

Зазначені принципи, на наш погляд, цілком відображають базис співпраці НП і громадян у спільній боротьбі зі злочинністю та підтримці режиму законності й порядку, а також сприяють зниженню юридичного ризику в НП. Також ці принципи цілком збігаються з основними правами й обов'язками громадян, визначеними Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами щодо охорони прав і свобод громадян.

Метод внутрішнього структурування з обміну інформацією передбачає посилення інформаційних потоків щодо основних моментів у діяльності НП і можливості вплинути на дії інших структурних підрозділів НП України для зниження ризику в заходах примусу НП.

Цей метод передбачає оптимальне поєднання технічних можливостей при обміні інформацією, використання сучасних досягнень у сфері комп'ютерних технологій щодо обміну інформацією для оперативної передачі інформації з відділка у відділ або між іншими структурними підрозділами з метою розширення інформаційного простору щодо основних питань адміністративного примусу в НП.

Це дасть можливість знизити інформаційний вакуум у діяльності НП і відповідно знизити інформаційний складник ризиків у заходах адміністративного примусу НП України при виконанні завдань, покладених на них згідно з чинним законодавством.

Отже, можна зробити такі висновки: визначається, що механізм зниження юридичних ризиків в адміністративному примусі – це комплексні заходи законодавчого, педагогічного, управлінського та соціального характеру, результатом яких є зменшення впливу фактору юридичного ризику в діяльності працівника НП та виключення або подолання негативного зовнішнього правового та інформаційного впливу на цю діяльність при виконанні спеціальних заходів юридичного примусу щодо правопорушників з метою охорони суспільного правопорядку і законних прав та інтересів громадян України.

Зазначається необхідність практичного впровадження механізму в процес забезпечення адміністративного примусу з пошуком можливостей для зменшення втрат особового складу при виконанні заходів правового примусу в діяльності НП. До завдань діяльності механізму зниження юридичних ризиків у заходах адміністративного примусу слід віднести: по-перше, подолання суперечностей правового та суспільного характеру в службовій діяльності НП України; по-друге, вироблення практичних рекомендацій щодо зниження наслідків негативного впливу при реалізації наслідків ризикової ситуації; по-третє визначення меж практичних можливостей впливу й управління ситуацією ризику в адміністративному примусі працівників НП.

Нами пропонуються механізми зниження юридичних ризиків при виконанні завдань адміністративного примусу НП, що відіграє голо-

вну роль при здійсненні практичної діяльності працівниками НП у суспільстві і пов'язано з ризиком. Механізми зниження юридичних ризиків відбивають основні напрями діяльності НП при здійсненні заходів адміністративного примусу. Усі запропоновані елементи механізму можуть вплинути на зменшення рівня втрат особового складу при здійсненні заходів адміністративного примусу НП в умовах ризику.

Висновки до третього розділу

1. В сучасних умовах застосування примусу тісно пов'язано із виникнення юридичного ризику через ймовірність помилкових рішень, а отже необхідності відшкодування збитків.

2. Визначено наявність юридичних та психологічних елементів у складі юридичного ризику, що пов'язано із професійною діяльністю працівників ОВВ та НП.

4. Проаналізовано складники категорії юридичний ризик та ризик у законодавстві інших країн. Визначено основні правові та управлінські напрями застосування даного терміну.

5. Визначено основні складові механізму зниження юридичних ризиків у діяльності працівників ОВВ та НП, доведено їх зв'язок із науково-педагогічною діяльністю (адміністративне управління наукою та освітою), законодавчою діяльністю (прийняття нових нормативних актів), визначено статистичні та управлінські елементи зниження юридичного ризику.

6. Встановлено критерії оцінки юридичного ризику та практичні результати від впровадження елементів механізму зниження юридичних ризиків.

ВИСНОВКИ

У висновках представлено головні теоретичні та практичні підсумки роботи, що відображають загальний зміст монографії. Висновки формулюються згідно з поставленою метою та науковими задачами дослідження, а саме:

1. Юридичний ризик – це наявний або потенційний ризик, який характерний для будь-якої діяльності, який виникає через порушення або недотримання вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. У залежності від способу впливу суб'єкта на об'єкт впливу, ризик може набувати цільової, структурної або системної спрямованості.

2. Юридичний ризик є одним з головних елементів заходів адміністративного примусу, оскільки здійснення таких заходів пов'язане з небезпекою для кожного працівника, які беруть у них участь. Виходячи з цього, класифікувати юридичні ризики можна за їх ознаками: як суб'єктивний та зовнішній або об'єктивний. Запропоновано авторську дефініцію «суб'єктивний ризик», під якою слід розуміти різновид активної поведінки суб'єкта, спрямований на протидію ймовірності, випадковості та небезпечності в екстремальній ситуації вибору рішень, що призведуть в майбутньому до отримання певного очікуваного результату або результату, який суб'єкт не очікував, але який був можливим і відхилився від поставленої мети в умовах навколишньої небезпеки. Щодо зовнішнього ризику, це ті організаційно-правові ризики, які впливають на суб'єктивну поведінку працівника (недосконале законодавство, недостатньо розроблена матеріально-технічна база).

3. Визначено та обґрунтовано рівні ризику в заходах адміністративного примусу у діяльності працівників Національної поліції України та інших правоохоронних органів, якими виступають: перший рівень ризику (I рівень) – це висока ймовірність настання негативних наслідків, характерна для патрульної поліції, спеціальних і оперативних підрозділів Національної поліції України та інших правоохоронних органів; другий рівень ризику (II рівень) – це середня ймовірність настання негативних наслідків у діяльності дільничних офіцерів поліції та пра-

цівників чергової частини; третій рівень ризику (ІІІ рівень) – це незначна імовірність настання негативних наслідків, характерна для відділів кадрового забезпечення та інших адміністративних служб.

4. У сучасних умовах існує потреба у вдосконаленні забезпечення заходів адміністративного примусу в аспекті зниження юридичних та інших ризиків. На основі цього запропоновано авторське визначення заходів: а) вдосконалення існуючої системи моніторингу та дослідження стану ризиків у діяльності працівників поліції; б) використання розширеного управлінського арсеналу, доповнивши існуючу систему елементами як територіального, так і державного значення; розроблення програм попередження та зниження наслідків від ризикових ситуацій у діяльності працівників поліції; в) налагодження більш активного співробітництва працівників поліції з населенням, що ґрунтувалася б на взаєморозумінні та взаємоповазі і підняли б рівень довіри; г) пошуки можливостей для посилення інформаційного обміну між відділами та службами Національної поліції України.

5. Визначено поняття механізму зниження ризику в заходах адміністративного примусу, що здійснюється працівниками Національної поліції України та інших правоохоронних органів, який складається з комплексних заходів правового, виховного, управлінського та соціального спрямувань, результатом яких виступає зменшення впливу фактору ризику в діяльності працівників поліції та інших правоохоронних органів і виключення або подолання негативного зовнішнього впливу правового та інформаційного характеру на цю діяльність при виконанні спеціальних заходів юридичного примусу щодо правопорушників, з метою охорони публічного правопорядку та законних прав й інтересів громадян України.

Механізм зниження юридичного ризику в заходах адміністративного примусу, що здійснюється працівниками поліції складається з трьох елементів: законодавчого удосконалення, аналітичного узагальнення та спеціальної підготовки працівників правоохоронних органів.

6. Неможливо розглядати будь-який аспект удосконалення заходів зниження юридичних ризиків під час здійснення адміністративного примусу без належної підготовки працівників Національної поліції та органів виконавчої влади, на яких покладено функції прий-

яття юридично значущих рішень до ймовірності настання негативних, суспільно значущих наслідків під час прийняття невірних рішень, тощо. Це покладе початок підготовки майбутніх фахівців у галузі правової діяльності на основі нових стандартів прийняття рішень щодо ймовірності виникнення ризикових ситуацій в їх діяльності, а також запропонує універсальні методики зниження рівня ризиковості в їх діях і вжиття низки дій для зниження ймовірності виникнення таких ситуацій.

7. Враховуючи зарубіжний досвід та нагальну потребу законодавчого закріплення права працівників поліції на обґрунтований ризик, при здійсненні заходів адміністративного примусу, слід внести доповнення до Закону України «Про національну поліцію» та КУпАП, а саме:

Доповнити Закон України ст. 24-1 під назвою «Право працівника поліції на професійний ризик», встановити «ризик визнається виправданим і не є правопорушенням, якщо правильна дія об'єктивно впливала з обставин, що склалися, а законна мета не могла бути досягнута без здійснення такої дії, і працівник поліції, який допустив ризик, вжив в обстановці, що склалася, всі можливі заходи для запобігання завданню шкоди».

Відповідно, у ст. 24-2 «Право працівника поліції на професійний ризик при виконанні їх функцій», нормою Закону має бути встановлено, що «ризик визнається виправданим і не є правопорушенням, якщо правильна дія об'єктивно впливала з обставин, що склалися, а законна мета не могла бути досягнута без здійснення такої дії, і працівник поліції, який допустив ризик, вжив в обстановці, що склалася, всі можливі заходи для запобігання завданню шкоди». Цю норму пропонується сформулювати наступним чином: «Особи, які здійснюють діяльність із припинення адміністративних правопорушень, звільняються від будь-якої відповідальності за негативні наслідки, що настали, по ознаках обґрунтованого ризику у випадках здійснення покладених на них функцій, коли їх діяльність спрямована на досягнення суспільно корисної мети, якщо її досягнення неможливе або вкрай утруднене без прийняття рішення за умови, що особою вжиті достатні заходи, втрати, що дозволяють звести до мінімуму можливі негативні результати реалізації прийнятого рішення. При цьому відповідне рішення має відповідати зовнішній обстановці з

урахуванням можливих наслідків для суб'єктів впливу й третіх осіб. Прийняте рішення не визнається виправданим, якщо воно спричинило порушення законних інтересів громадян, працівників Національної поліції, підприємств і установ, а також спричинило виникнення в рамках протидії правопорушенню, завданню збитків фізичним і юридичним особам, і створило умови, що перешкождали виконанню оперативно-службових і завдань щодо адміністративного примусу».

У Законі України «Про Національну поліцію», слід визначити такий вид діяльності як експериментальний. Тобто, прийняттю будь-якого управлінського рішення повинна передувати наукова-експериментальна робота. Вона повинна мати такий вигляд, як норма закону: «Особи, які здійснюють діяльність з проведення експериментальних перетворень, звільняються від будь-якої відповідальності за негативні наслідки, що наступили, по ознаках обґрунтованого ризику у випадках, коли їх діяльність спрямована на досягнення суспільно корисної мети, якщо її досягнення неможливе або вкрай утруднене без проведення експерименту, за умови, що особою вжиті достатні заходи, що дозволяють звести втрати до мінімуму в результаті можливих негативних результатів експерименту» (досвід Польщі). При цьому підготовлене експериментальне перетворення має відповідати економічним і соціальним умовам розвитку суспільства, а також необхідним матеріальним, організаційним й іншим умовам.

Обґрунтована потреба доповнити ст. 17 КУАП, в якій пропонується додати текст: «Особа, яка діяла в умовах або ситуації, під час якої виникла крайня необхідність виникнення юридичного ризику, що у наслідках завдав незначної шкоди, звільняється від адміністративної відповідальності».

КУАП пропонується вдосконалити і додати ст. 17¹ «Умови чи ситуація ризику як обставина, що виключає адміністративну відповідальність». Ця норма повинна бути доповнена таким положенням, що працівник поліції, який вчинив незначне адміністративне правопорушення, звільняється від відповідальності у разі, якщо була реальна підозра на небезпеку, – це уявна провокаційна поведінка громадян, які не збираються порушувати Закон, але власними діями вводять в оману поліцейських чи навколишніх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

---

1. *Конституція* України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. *Господарський* кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 16.01.2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

3. *Податковий* кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. *Повітряний* кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.

5. *Кодекс* України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою УРСР 07.12.1984 р. № 8073-X. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

6. *Кримінальний* кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

7. *Кримінальний* процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. *Цивільний* Кодекс України [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

9. *Про ветеринарну* медицину : Закон України від 16.11.2006 р. № 361-V / ВВР України. – 2007. – № 5.

10. *Про національну* поліцію [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 2.07.2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

11. *Про засади* внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : прийнято Верховною Радою України від 1.07.2010 р.

№ 2411-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

12. *Про Службу безпеки України* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

13. *Про Збройні Сили України* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 6.12.1991 р. № 1934-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

14. *Про об'єкти підвищеної небезпеки* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 18.01.2001 р. № 2245-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.

15. *Про культуру* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

16. *Про захист економічної конкуренції* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 11.01.2001 р. № 2210-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

17. *Про боротьбу з тероризмом* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 20.03.2003 р. № 638-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

18. *Про основи національної безпеки України* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 19.06.2003 р. № 964-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

19. *Про оборону України* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 6.12.1991 р. № 1932-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

20. *Про оперативно-розшукову діяльність* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

21. *Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Вер-

ховною Радою України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

22. *Про запобігання корупції* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

23. *Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/3781-12>.

24. *Про страхування*[Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.

25. *Про екологічну експертизу* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 9.02.1995 р. № 45/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/95-вр>.

26. *Про Концепцію Національної програми інформатизації* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 4.02.1998 р. № 75/98-ВР]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>.

27. *Про Загальнодержавну цільову програму захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 7.06.2012 р. № 4909-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4909-17/page>.

28. *Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів* [Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 31.05.2007 р. № 1103-V]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1103-16>.

29. *Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону*[Електронний ресурс] : Закон України: прийнято Верховною Радою України від 22.06.2000 р. № 1835-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

30. *Про порядок комплектування, матеріально-технічного, військового та фінансового забезпечення Служби безпеки України* [Електронний ресурс]: Постанова: прийнято Верховною Радою України

від 4.11.1991 р. № 1776-ХІІ]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1776-12>.

31. Про виконавче провадження [Електронний ресурс]: Закон України: прийнято Верховною Радою України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

32. *Про місцеве самоврядування в Україні*: Закон України: прийнято Верховною Радою України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР.

33. *Про концепцію сталого розвитку населених пунктів*: Постанова: прийнято Верховною Радою України від 24.12.1999 р. № 1359-ХІУ.

34. *Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності* [Електронний ресурс]: Закон України: прийнято Верховною Радою України від 5.04.2007 р. № 877-V. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

35. *Про працю* [Електронний ресурс]: Закон України: прийнято Верховною Радою України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

36. *Альгин А. П.* Новаторство, ініціатива, ризик / А. П. Альгин. – М.: Знание, 1987. – 64 с.

37. *Бек У.* Общество риска на пути к новому модерну / Ульрих Бек. – М.: Прогресс-Традиция. – 2001. – 304 с.

38. *Старостіна А. О.* Ризик – менеджмент: теорія та практика: навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2004. – 200 с.

39. *Молдован В. В.* Конституційне право: опорні конспекти: навч. посіб. / В. В. Молдован, В. Ф. Мелашенко. – К.: Юмана, 1996. – 272 с.

40. *Ойгензихт В. А.* Проблемы риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе: ИРфон, 1972. – 211 с.

41. *Макаренко В. П.* Риск при принятии решений в научной политике / В. П. Макаренко. – М.: Мысль, 1977. – 234 с.

42. *Даль В.* Толковый словарь живого русского языка: в 4 т. / Владимир Даль. – М.: Рус. яз., 1980. – Т. 4. – 298 с.

43. *Філософія*: навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – [7-ме вид., стер.]. – К.: Вікар, 2008. – 534 с.

44. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка: 72500 слов, 7500 фразеолог. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Рос.

АН, Ин-т. рус. яз., Рос. фонд культуры. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : АЗЪ, 1994. – 907 с.

45. *Альгин А. П.* Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 187 с.

46. *Абчук В. А.* Теория риска в морской практике / В. А. Абчук. – Ленинград : Лениздат, 1983. – 26 с.

47. *Клапків М. С.* Витоки національного страхового ринку України : монографія / М.С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Тернопіль : Терноп. акад. нар. госп-ва, 2003. – 275 с. – (Серія «Страхова справа»).

48. *Ілляшенко С. М.* Економічний ризик : навч. посіб. / С. М. Ілляшенко. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 220 с.

49. *Івченко І. Ю.* Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посіб. / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 344 с.

50. *Лук'янова В. В.* Економічний ризик : навч. посіб. / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач. – К. : Академвидав, 2007. – 464 с.

51. *Адміністративна діяльність* : навч. посіб. / М. В. Ковалів, З. Р. Кисіль, Д. П. Калянов та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.

52. *Льюис Р. Д.* Игры и решения / Р. Льюис, Х. Райфа. – М. : Знание, 1962. – 122 с.

53. *Корнилова Т. В.* Психология риска и принятия решений : учеб. пособие / Т. В. Корнилова. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 286 с.

54. *Риктор Т. Л.* Риск в условиях социальной нестабильности (социально-философский анализ) : дис. на соискание ученой степ. канд. философ. наук : 09.00.03 / Татьяна Леонидовна Риктор. – Донецк, 2005. – 210 с.

55. *Кудря І. Г.* Сучасні концепції посткапіталістичного суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 / Ігор Георгійович Кудря. – К., 2005. – 178 с.

56. *Лук'яненко Д. Г.* Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / Д. Г. Лук'яненко, О. Т. Білорус, Б. В. Гунський. – К. : КНЕУ, 2001. – 538 с.

57. *Ойзенберг Б. А.* Предпринимательство и риск / Б. А. Ойзенберг. – М. : Знание, 1992. – 62 с.

58. *Омельченко А. И.* Творческий риск, его государственно-правовая охрана / А. И. Омельченко. – М. : Прогресс, 1995. – 169 с.
59. *Професійний ризик в діяльності працівників податкової міліції : навч. посіб.* / О. А. Долгий, М. Т. Задояний, В. П. Крошко та ін. ; під ред. О. О. Спиридонова. – К. : Атіка-Н, 2002. – 320 с.
60. *Конопльов В. В.* Управлінські рішення в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ: сутність та організаційно-правові питання підготовки і прийняття : монографія / В. В. Конопльов. – Сімферополь : Вид-во Крим. юрид. ін-ту ХНУВС, 2006. – 356 с.
61. *Історія органів внутрішніх справ : навч. матеріали до спецкурсу.* – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2003. – 236 с.
62. *Абрамов В. М.* Обеспечение безопасности личности / В. М. Абрамов. – М. : Арсин, 2000. – 112 с.
63. *Андрейцев В. І.* Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
64. *Кабанов П. В.* Риск при расследовании преступлений / П. В. Кабанов // Соц. законность. – 1989. – № 2. – С. 56–58.
65. *Чернова Г. В.* Управление риском : учеб. пособие / Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев. – М. : Проспект, 2003. – 158 с.
66. *Рудашевский В. Д.* Риск, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование / В. Д. Рудашевский // Вопр. психол. – 1974. – № 2. – С. 84–94.
67. *Герасимова В.* Право на риск / В. Герасимова // Правда. – 1986. – 12 мая. – С. 3.
68. *Гринберг М. С.* Проблема производственного риска в уголовном праве / М. С. Гринберг. – М. : Наука, 1963. – 72 с.
69. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: социология XXI века / И. Валлерстайн ; [пер. с англ. ; под. ред. В. И. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
70. *Філософський енциклопедичний словник* / М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов, В. І. Шинкарук та ін. ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
71. *Історія Комсомольца и культура отечества : учеб. пособие для вузов* / [под ред. В. В. Гуляевой]. – [9-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Акад. проект; Трикта, 2005. – 752 с. – («Gaudemaus»).
72. *Історія російської культури IX–XX століть : навч. посіб.* / Л. В. Кошман та ін. – М. : КДУ, 2006. – 490 с.

73. Вебер М. Возможно ли устойчивое развитие? / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1998. – № 5. – С. 42–56.

74. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навч. посіб. / А. П. Дука. – К. : Каравела, 2007. – 424 с.

75. Попередження, розкриття та ліквідація наслідків терористичних актів на території підрозділу ОВС : навч. посіб. / Аксьонов Г. О., Возник М. В., Лов'як О. О., Никифорчук Д. Й. та ін. ; під ред. В. М. Співака. – К. : КНТ, 2005. – 88 с. (Бібліотека оперативного працівника).

76. Михайлов В. И. Обоснованный риск в уголовном праве / В. И. Михайлов // Законодательство. – 2001. – № 7. – С. 59–69.

77. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Стивен Хантингтон // Полит. исслед. – 1994. – № 1. – С. 7–14.

78. Валлерстайн І. Вступаючи в епоху глобальної анархії / І. Валлерстайн // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна ; під заг. ред. А. П. Гальчинського. – К. : ХФ НІСД, 2004. – 215 с.

79. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку 1914–1991 / Е. Гобсбаум ; пер. з англ. О. Мокровольського. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 544 с.

80. Вебер М. Кризис глобализма / М. Вебер // Междунар. альманах. – М., 2003. – С. 46–52.

81. Рамоне И. Геополитика хаоса / И. Рамоне; пер. с фр. – М. : Мысль, 2001. – 155 с.

82. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с.

83. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

84. Ліпкан В. А. Національна безпека і національні інтереси України / В. А. Ліпкан – К. : КНТ, 2006. – 68 с. – (Серія «Національна і міжнародна безпека»).

85. Философский словарь / А. В. Адо, В. В. Альтман, Н. П. Аникеев и др. – [6-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Политиздат, 1991. – 559 с.

86. Загальна теорія держави і права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.

87. *Давид Р.* Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спиноза ; пер. с фр. В. П. Тарасенко. – М. : Междунар. отношения, 1996. – 189 с.
88. *Вебер М.* Політичні спільноти і господарство // М. Вебер ; пер. з нім. – К. : Основи, 1998. – С. 87–104.
89. *Юридичний ризик та юридична безпека : монографія / В. О. Заросило, Д. О. Беззубов, О. В. Дудник, В. М. Тімашова.* – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 312 с.
90. *Азарова Т. В.* Менеджмент неприбуткової організації : в 2 ч. / Т. В. Азарова, Л. К. Абрамов. – Кіровоград : ЦПТИ, 2003. – Ч. 2. – 241 с.
91. *Азарова Т. В.* Соціальні технології : в 2 ч. / Т. В. Азарова, Л. К. Абрамов. – Кіровоград : ІСКМ, 2005. – Ч. 1. – 236 с.
92. *Аудит адміністративної діяльності: теорія та практика / [пер. з англ.].* – К. : Основи, 2000. – 211 с.
93. *Блоу Р. Н.* Предварительная оценка проекта : практическое руководство / Р. Н. Блоу // Материалы семинара по проведению оценки проекта. – М., 1997. – 11–15 марта. – 199 с.
94. *Кузьмин А. И.* Мониторинг программы / А.И. Кузьмин. – М.: Изд-во «Престо-РК», 2009. – С. 88 – 98.
95. *Маслоу А. Т.* Мотивация и личность / А. Т. Маслоу ; [пер. с англ.]. – СПб. : Евразия, 1999. – 189 с.
96. *Мониторинг и оценка : методические рекомендации.* – К., 2004. – 84 с.
97. *Общая психология / сост. Е. И. Рогов.* – М. : ВЛАДОС, 1998. – 264 с.
98. *Оценка проектов.* – М. : Management System International, 2000. – 185 с.
99. *Практичний посібник з розвитку громади / за ред. К. Гурінка.* – К. : Ай-Би, 2002. – 245 с.
100. *Проектний аналіз / відп. ред. О. С. Москвін.* – К. : Лібра, 1997. – 366 с.
101. *Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца и др.* – М. : Педагогика, 1983. – 101 с.
102. *Розвиток сільської громади: крок за кроком : зб. «захалавних» книжечок сільського депутата.* – К. : Фонд Євразія, 2005. – Кн. 8. – 221 с.

103. *Руководство по проектному анализу.* – Вашингтон : Ин-т экон. развития Всемирного Банка, 1994. – 165 с.
104. *Тренинг з написання проектів.* – К. : ТЦ Counterpart, 1998. – 96 с.
105. *Вітлінський В. В.* Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В. В. Вітлінський. – К. : Деміур, 1996. – 212 с.
106. *Вітлінський В. В., Наконечний С. І.* Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К. : ТОВ «Борисфен-М», 1996. – 336 с.
107. *Вяткин В. Н.* Управление риском в рыночной экономике / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза, Дж. Дж. Хэмптон. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. – 195 с.
108. *Лобанов А.* Риск-менеджмент / А. Лобанов, А. Чугунов // РИСК. – 1999. – № 4. – С. 43–52.
109. *Робинс Стефан П.* Менеджмент / Стефан П. Робинс ; [пер. с англ.]. – [6-е изд.]. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2002. – 880 с.
110. *Устенко О. Л.* Предпринимательские риски: основы теории, методология оценки и управление / О. Л. Устенко. – К. : Всеуито, 1996. – 146 с.
111. *Кримінальне право України. Загальна частина* / Михайленко П. П., Кузнецов В. В., Михайленко В. П., Опалинський Ю. В. – К. : СПД Карпук С. В., 2006. – 432 с.
112. *Кузнецов В. В.* Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за ред. В. І. Шакуна. – К. : Вид-во КНТ, 2011. – 328 с.
113. *Концепція реформи адміністративного права України (скорочений варіант)* : проект. – К., 1998. – 123 с.
114. *Сорокин В. Д.* Проблемы административного процесса / В. Д. Сорокин. – М. : Юрид. лит. – 1968. – С. 63.
115. *Овсянко Д. М.* Административное право / Д. М. Овсянко. – М. : Юристь. – 1997. – 445 с.
116. *Колпаков В. К.* Адміністративне право України / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
117. *Колодкин Л. М.* Особенности подготовки личного состава к несению службы по обеспечению охраны общественного порядка в период проведения массовых мероприятий в условиях города /

Л. М. Колодкин // Проблемы охраны общественного порядка и борьбы с преступностью в условиях крупного города. – М., 1984. – 170 с.

118. *Ларин В. В.* Понятие административно-правовой охраны общественного порядка при проведении массовых мероприятий: теория и практика совершенствования охраны общественного порядка / В. В. Ларин. – М., 1985. – 504 с.

119. *Науково-практичний* коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2003. – 1004 с.

120. *Вільямсон О. Е.* Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон ; пер. з англ. – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.

121. *Ярошок Ю. В.* Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 20.02.02 / Юрій Вікторович Ярошок. – Хмельницький, 2000. – 165 с.

122. *Беззубов Д. О.* Про тлумачення «ризикознавства» в юридичній науці України / Д. О. Беззубов // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – № 45. – С. 275–281.

123. *Адміністративне* право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2000. – 520 с.

124. *Haws K. L.* Jurden Wohlfarth Allgemeines Polizie – und ordnungshcht saarlandisches Landeshcht / Klaus – Ludwig Haws – Berlin, 2001. – 223 с.

125. *Програма* розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням та підвищення авторитету міліції на 1999–2005 рр. : Схвалена Колегією МВС України 16.12.1999 р. та затверджена Міністром внутрішніх справ 28.12.1999 р. № 8 км /1. – 219 с.

126. *Комзюк А. Т.* Проблеми реформування законодавства, що регулює адміністративний примус : зб. наук. пр. / А. Т. Комзюк. – К. : Вид-во Укр. акад. держ. управ. при Президентові України, 1999. – С. 316–321.

127. *Клюшниченко А. П.* Меры административного принуждения, применяемые милицией (Особенности. Классификация. Си-

стемовиражение) : учеб. пособие / А. П. Ключниченко. – К. : КВШ МВД СССР, 1979. – 87 с.

128. *Еропкин М. И.* О классификации мер административного принуждения / М. И. Еропкин // Вопросы сов. административного права на современном этапе. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 60–68.

129. *Столбовий В. П.* Правові та управлінські основи професійного ризику в діяльності ОВС : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Віктор Петрович Столбовий. – К. : КНУВС, 2000. – 216 с.

130. *Авер'янов В. Б.* Українське адміністративне право на етапі реформування: питання нової доктрини / В. Б. Авер'янов // Укр. право. – 2005. – № 1. – С. 20.

131. *Адміністративне право України.* Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін.. – К., 2004. – Т. 2. – 585 с.

132. *Адміністративне право України.* Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К. : ТОВ «Видво юрид. думка», 2005. – Т. 1. – 592 с.

133. *Адміністративне право України :* підручник / Ю. П. Битяк, О. В. Дьяченко, В. М. Гаращук та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

134. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.

135. *Беззубов Д. О.* Ризик під час проведення деяких заходів адміністративного примусу органами внутрішніх справ України / Д. О. Беззубов // Актуальні пробл. юрид. наук у дослідж. учених. – 2009. – № 84. – С. 3–6.

136. *Беззубов Д. О.* Порівняльний аналіз ризиків у міжнародній правовій діяльності / Д. О. Беззубов // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – К. : Упр. вид.-поліграф. діяльності ГШ МВС України, 2009. – № 180. – С. 81–90.

137. *Беззубов Д. О.* Співпраця з населенням як механізм зниження юридичних ризиків в службово-бойовій діяльності органів внутрішніх справ України (адміністративно-правовий аспект) / Д. О. Беззубов // Вісн. Акад. праці і соц. відносин. – 2009. – № 5. – С. 50–56.

138. *Беззубов Д. О.* Особливості ризику в службовій діяльності деяких правоохоронних структур України / Д. О. Беззубов // Актуальні пробл. юрид. наук у дослідж. учених. – 2009. – № 86. – С. 3–7.

139. *Безсмертний Е. О.* Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються ОВС : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1997. – 155 с.

140. *Битяк Ю. П.* Административное право Украины (общая часть) : учеб. пособие / Ю. Битяк, В. Зуй. – Х. : ООО «Одиссей», 1999. – С. 220.

141. *Глобалізація і безпека розвитку* : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

142. *Коренева М. М.* Международные стандарты закрепления категории «риск» в действующем законодательстве // Закон и жизнь (Leges et Vita). – № 1/3 (277). – 2015. – С. 34–37.

143. *Коренева М. М.* Юридичний ризик в системі національної безпеки України (методологічний аспект) / М. М. Коренева // Держава і право. – 2015. – № 68. – С. 163–178.

144. *Коренева М. М.* До поняття ризику в адміністративному примусі / М. М. Коренева // Наук. вісн. міжнар. гуманіст. ун-ту. – 2014. – С. 77–79.

145. *Коренева М. М.* Ризик у правовій діяльності органів виконавчої влади України (прикладний аспект) / М. М. Коренева // Міліція України. – 2015. – № 3–4 (213/214) берез.–квіт. – С. 16–18.

146. *Коренева М. М.* Юридичні складники поняття ризику в адміністративному примусі / М. М. Коренева // Юрид. вісн. – № 6. – С. 301–305.

147. *Коренева М. М.* Ризик як елемент адміністративного примусу (юридичний аспект) / М. М. Коренева // Наука і правоохорона. – 2015. – С. 121–126.

148. *Коренева М. М.* Юридичний ризик в сучасному суспільстві [Електронний ресурс] / М. М. Коренева // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3_2014/32.pdf.

149. *Беззубов Д. О.* Поняття і структура забезпечення продовольчої безпеки (науковий аспект) / Д. О. Беззубов, М. М. Коренева // Аеро-2015. Повітряне і космічне право : матеріали Всеукр. конф. мо-

лодих учених і студентів, (Київ, 26 листоп. 2015 р.). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2015. – С. 198–199.

150. *Коренева М. М.* До поняття юридичної безпеки (адміністративний аспект) / М. М. Коренева // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів XIV Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2013. – С. 130–132.

151. *Коренева М. М.* Юридичний ризик у діяльності виконавчих органів України (правоохоронний аспект) / М. М. Коренева // Розвиток Української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів : зб. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 19 лют. 2015 р.); Міжрегіональна Академія управління персоналом. – К. : Центр правових наук. дослідж., 2015. – С. 62–64.

152. *Коренева М. М.* Дисциплінарна відповідальність та антикорупційний ризик в діяльності працівників органів внутрішніх справ України / М. М. Коренева // Проблеми антикорупційної діяльності в Україні : зб. Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 18 трав. 2015 р.); Міжрегіональна Академія управління персоналом. – К. : Центр правових наук. дослідж., 2015. – С. 51–53.

153. *Коренева М. М.* Структура поняття «юридичний ризик» в адміністративно-правовій діяльності органів внутрішніх справ України (теоретично-прикладний аспект) / М. М. Коренева, Д. О. Беззубов // Роль юриспруденції у формування сучасного суспільства : Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 7 жовт. 2014 р.); Міжрегіональна Академія управління персоналом. – К. : Центр правових наук. дослідж., 2014. – С. 68–70.

154. *Коренева М. М.* Конфліктологія в діяльності органів внутрішніх справ: теоретичний аспект / М. М. Коренева // Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства : Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 8 жовт. 2015 р.); Міжрегіональна Академія управління персоналом. – К. : Центр правових наук. дослідж., 2015. – С. 77–79.

155. *Кривошеїн В.* Ризик як атрибут політики / Віталій Кривошеїн // Політичний менеджмент : наук. журнал. – 2004. – № 6. – С. 38–47.

156 *Мягченко О. П.* Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. пос. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 384 с.

157. *Ілляшенко С. М.* Інноваційний менеджмент : підручник. – Суми : ВТД – Університетська книга, 2010. – 334 с.

Наукове видання

**Сопілко Ірина Миколаївна,
Армаш Надія Олесіївна,
Беззубов Дмитро Олександрович,
Коренева Маргарита Миколаївна**

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗНИЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ РИЗИКІВ У ЗАХОДАХ
ПРИМУСУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

Монографія

Підписано до друку 11.09.2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 300. Зам. № 445.

Надруковано в “МП Леся”.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.
“МП Леся”
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net